

Idrott och segregation

Om idrottens roll i ett ojämlikt samhälle

Idrott och segregation

Om idrottens roll i ett ojämlikt samhälle

Centrum för idrottsforskning är statens sektorsorgan för idrottsforskning med uppgift att initiera, samordna, stödja och informera om forskning inom idrottens område samt att ansvara för uppföljning av statens stöd till idrotten.

Idrott och segregation – om idrottens roll i ett ojämlikt samhälle är en del av 2022 års uppföljning av statens stöd till idrotten.

Rapporten finns att ladda ner som pdf på www.centrumforidrottsforskning.se

© **Centrum för idrottsforskning 2023:2**

Redaktion och projektledning: Johan R Norberg, Christine Dartsch Nilsson & Johan Pihlblad

Språkgranskning: Nathalie Carrera, fix my wOrd

Formgivning omslag: Camilla Atterby, www.laghammar.se

Omslagsfoto: Bildbyrån

Foto inlaga: Bildbyrån samt Fritidsbanken (s.46)

Tryck: Elanders Sverige AB

ISBN: 978-91-988551-1-1

Förord

Under 2022 har Centrum för idrottsforskning haft i uppdrag av regeringen att genomföra en fördjupad analys av idrottens potential att minska segregationen i samhället. Resultatet redovisas i denna antologi.

Rapporten består av fem bidrag där forskare och experter ger kunskap och perspektiv i frågor kopplade till idrottens roll i ett segregerat samhälle. Centrum för idrottsforsknings sammanfattande analys och slutsatser inleder rapporten.

Vi hoppas att innehållet ska ge ökad kunskap och ett tydligare perspektiv på idrottens roll i samhället, och samtidigt fördjupa den idrottspolitiska diskussionen.

Centrum för idrottsforskning har sedan 2009 i uppdrag av regeringen att genomföra en regelbunden och långsiktig uppföljning av statens stöd till idrotten. Den här antologin är en del av 2022 års uppföljning. Huvudrapporten *Statens stöd till idrotten – uppföljning 2022* finns att läsa på vår webbplats.

Trevlig läsning

Susanna Hedenborg

Ordförande, Centrum för idrottsforskning

Innehåll

Idrott och segregation

- Centrum för idrottsforskning analys och slutsatser **7**
Johan R Norberg, Centrum för idrottsforskning

Socioekonomi påverkar ungas idrottande

- Ny metod för att förstå skillnader i deltagande mellan landets bostadsområden **29**
Jonas Arnoldsson, Riksidrottsförbundet

På lånad tid

- Fritidsbankens betydelse för barn och ungas fritid **47**
Johan Högman, Stefan Wagnsson & Sebastian Bellander, Karlstads universitet

Idrottens insatser för att motverka segregation **73**

Olov Wolf-Watz, Strategirådet

Idrott som politiskt verktyg

- En problematisering **93**
David Ekholm & Magnus Dahlstedt, Linköpings universitet

Kan sociala idrottsentreprenörer motverka segregation? **119**

Katarina Schenker, Daniel Bjärsholm, Per Gerrevall & Susanne Linnér, Linnéuniversitetet
Tomas Peterson, Malmö universitet

Idrott och segregation

– Centrum för idrottsforsknings analys och slutsatser

Johan R Norberg, utredare Centrum för idrottsforskning

Sedan en tid tillbaka erbjuder Malmö stad gratis fritidsaktiviteter för barn och unga i åldern 6–25 år. Satsningen, som genomförs tillsammans med stadens föreningar, är ett svar på samhällsutmaningarna att alltför många barn står utanför föreningslivet, och att unga i socioekonomiskt utsatta miljöer dessutom är underrepresenterade i alla typer av fritidsaktiviteter. De kostnadsfria verksamheter som erbjuds är av många slag: från traditionella idrotter som fotboll, gymnastik, ridning och kampsport, till e-sport, läsklubbar och skapande verkstad. En viktig del av satsningen är dessutom att Malmö stad instiftat ett särskilt bidrag för föreningar att arrangera kostnadsfri ”drop-in”-verksamhet för icke-medlemmar. Sedan 2017 är aktiviteterna samlade på en särskild webbplats under namnet *Kul i Malmö*,¹ där barn och unga kan se vilka aktiviteter som erbjuds de kommande veckorna och samtidigt lära sig mer om Malmös föreningsliv.

Satsningen *Kul i Malmö* fångar flera av de teman som diskuteras i denna rapport. Först och främst har verksamheten tillkommit för att uppväxt- och levnadsvillkoren för dagens barn och unga är mycket olika. Satsningen är ett svar på en samhällsutmaning. Ojämligheten är dock på inga sätt unik för Malmö. Återkommande studier visar att segregationen ökat kraftigt i Sverige sedan 1990-talet, och att problemet inte längre är avgränsat till storstäderna. Effekterna av segregationen går dessutom att utläsa på alla samhällsområden – i utbildningsnivåer och positioner på arbetsmarknaden, i boende och levnadsstandard, i demokrati och civilsamhälle, i brottslighet samt i medborgares hälsa och livslängd. Att även ungas idrotts- och fritidsvanor styrs av socioekonomiska och demografiska faktorer är således endast ett av många exempel på segregationens negativa effekter.

Men *Kul i Malmö* är också ett exempel på att insatser görs för att motverka segregation och ojämlika levnadsvillkor på idrotts- och fritidsområdet. I just detta fall har ett samarbete utvecklats mellan Malmö stad och dess ideella föreningar. I denna rapport kommer andra initiativ att presenteras. Vissa av dessa insatser genomförs i idrottsrörelsens egen regi – andra verkar i gränslandet mellan det offentliga, det privata och civilsamhället. Gemensamt för alla insatser är emellertid att de har som

¹ <https://kulimalmo.se/>.

mål att öka barn och ungas tillgång till idrott, och en meningsfull fritid. Detta är i förlängningen tänkt att även minska segregationen i det svenska samhället.

Uppdraget till Centrum för idrottsforskning

Under 2022 har Centrum för idrottsforskning haft i uppdrag av regeringen att genomföra en fördjupad analys av idrottens potential att minska segregationen i samhället.

I motiveringen till uppdraget underströk regeringen att minskad segregation och kampen mot brottslighet är prioriterade frågor, samt att idrotten har ytterligare potential att bidra med i detta arbete. En central del av uppdraget var att bedöma utfallet av de särskilda insatser för idrott i segregerade områden som pågått sedan 2017. En annan frågeställning var om det behövs insatser som riktar sig utanför den organiserade idrottsrörelsen, för att skapa möjligheter till idrott för alla människor i områden med socioekonomiska utmaningar, eller i övrigt idrottssvaga områden. Uppdraget avslutades med påpekandet att idrotten utgör en del av den generella välfärdspolitiken och ...

... att idrottsrörelsen tillsammans med stat och kommun kan skapa möjligheter för alla människor att idrotta i förening. De ekonomiska och kulturella trösklarna till idrott måste sänkas.

Vad menas med segregation?²

Det centrala begreppet i årets fördjupade analys är *segregation*. Begreppet refererar till situationer när grupper i ett samhälle lever eller verkar åtskilda från varandra, och personer med liknande bakgrund koncentreras, till exempel med avseende på var man bor, var man går i skola eller i position på arbetsmarknaden. Själva begreppet fastslår inte hur en gruppindelning ska göras. Vanligt är däremot att segregation används för att jämföra och analysera människors livsvillkor gällande socioekonomisk status, etnicitet och demografi.

Segregation är ett relationellt begrepp. Det förutsätter en jämförelse mellan olika grupper, eller mellan olika områden. Det går därmed inte att hävda att ett enskilt bostadsområde eller en skola är segregerad. Däremot kan ett område med flera bostadsområden eller skolor beskrivas som segregerat.

² För en beskrivning av segregation, se Delegationen mot segregation (2018). *Ett nationellt system för uppföljning av segregation*. För en omfattande diskussion om segregation i det svenska samhället, se SOU 2020:46. *En gemensam angelägenhet*. Betänkande av Jämlikhetskommissionen.

Det ska tilläggas att begreppet segregation inte bara används som ett mått på ojämlikhet. Begreppet brukar även innefatta de processer och mekanismer i samhället som skapar och upprätthåller skillnader i människors förutsättningar och livsvillkor. I den meningen kan segregation både betraktas som ett resultat av en ojämlikhet i samhället, och en mekanism som upprätthåller och befäster ojämlikhet.

Hur har vi tolkat uppdraget?

I denna fördjupade analys har vi fokuserat på socioekonomisk och demografisk segregation, det vill säga skillnader mellan samhällsgrupper rörande deras position på arbetsmarknaden (utbildning, yrke, inkomst), demografi (ålder, kön, etnicitet) samt geografisk hemvist. Avgränsningen kan motiveras med att regeringen i sitt uppdrag till Centrum för idrottsforskning underströk vikten av att studera idrotten ”i områden med socioekonomiska utmaningar”. En ytterligare avgränsning är att vi primärt inriktat oss på segregation i fråga om idrottsaktiviteter bland barn och unga.

Två frågeställningar har varit vägledande för vårt arbete. För det första har vi sökt aktuell kunskap om segregationens omfattning i svensk barn- och ungdomsidrott. Vi vet sedan tidigare att ungas föreningsidrottande påverkas av faktorer som socioekonomi, kön, etnicitet och boendeförhållanden. Men hur det ut i dag? Vad visar aktuell forskning och statistik? Hur stora är skillnaderna i idrottsdeltagande mellan olika ungdomsgrupper? Går det att uttyda en förändring över tid?

För det andra har vi sökt kunskap om de insatser som görs på idrottsområdet för att minska segregationen. I detta tema ingår både de särskilda insatser som Riksidrottsförbundet genomfört sedan 2017 och andra initiativ och aktiviteter, som bedrivs av aktörer utanför den organiserade idrottsrörelsen. Vad görs egentligen för att minska segregationen inom barn- och ungdomsidrotten? Har insatserna någon effekt? Vad kan vi lära oss av dessa insatser?

Det ska slutligen tilläggas att vi i årets fördjupade analys prioriterat att undersöka barn- och ungdomsidrottens (ojämlika) villkor, snarare än att studera hur föreningsidrotten rent konkret kan bidra i kampen mot brottslighet. Vår analys tar visserligen utgångspunkt i antagandet att goda möjligheter till en fysiskt aktiv och meningsfull fritid kan verka förebyggande mot både utanförskap och kriminalitet hos unga, men att vetenskapligt belägga ett samband kräver tid och resurser långt utanför detta uppdrags ramar. För den som önskar ytterligare perspektiv på idrott och kriminalitet hänvisar vi till Centrum för idrottsforskningens uppföljning av statens stöd till idrotten 2020, och särskilt antologin *Idrottens riskzoner: Om vägar till trygghet och trovärdig idrott* (2021).

Medverkande i årets fördjupade analys

I likhet med för tidigare uppföljningsstudier har vår ambition varit att genomföra en fördjupad analys som både redovisar ett befintligt forskningsläge, och samtidigt bidrar med ny kunskap. Resultatet har vi sammanställt i denna antologi, som består av sammanlagt fem bidrag.

Jonas Arnoldsson, verksamhetscontroller på Riksidrottsförbundet, inleder med att presenta nya data och ett nytt mätinstrument som Riksidrottsförbundet tagit fram för att undersöka ungas deltagande i föreningsidrotten ”i relation till socioekonomiska förutsättningar i olika bostadsområden”. En förutsättning för den nya statistiken är att Riksidrottsförbundet sedan 2020 har digitaliserat hanteringen av det statliga lokala aktivitetsstödet (LOK-stödet), ett statligt bidrag som utgår till idrottsföreningar för aktiviteter och deltagare i barn- och ungdomsidrott (7–25 år).³ Sedan 2020 är det obligatoriskt med så kallad digital närvaroregistrering i LOK-stödet, med effekten att Riksidrottsförbundet numera har en fullständig förteckning över de barn och unga som årligen deltar i bidragsberättigade idrottsaktiviteter. För 2021 handlade det om totalt 910 200 unika individer (56 procent pojkar och 44 procent flickor). Uppgifter om de ungas ålder, kön och var de är folkbokförda har därefter samkörts med Statistikmyndigheten SCB:s (SCB) rikstäckande områdesindelning för statistisk uppföljning, Regionala statistikområden, så kallade RegSO, och ett socioekonomiskt index som tagits fram av SCB i samarbete med Delegationen mot segregation (Delmos). Effekten har blivit att Riksidrottsförbundet lyckats ta fram en påfallande ingående och rikstäckande karta av ungas föreningsidrottande i relation till bostadsområden med olika socioekonomiska förutsättningar. Det nya mätinstrumentet erbjuder helt nya möjligheter att kartlägga och analysera segregationen i svensk barn- och ungdomsidrott.

Det andra bidraget är författat av Johan Högman, Stefan Wagnsson och Sebastian Bellander, samtliga verksamma vid Karlstads universitet. Kapitlet har rubriken ”På lånad tid” och undersöker fenomenet *Fritidsbanken*. En fritidsbank kan enklast liknas vid ett bibliotek för begagnad idrotts- och fritidsutrustning. Tanken är att alla som så önskar ska ha möjlighet att kostnadsfritt låna alltifrån bollar, skidor, skridskor och cyklar, till friluftsutrustning och flytvästar. Utrustningen som fritidsbankerna erbjuder är vanligtvis insamlad via återvinningscentraler, eller genom att föreningar och enskilda överlämnar utrustning som inte längre är i bruk. Den första Fritidsbanken öppnades 2013 i Deje, tre mil norr om Karlstad. Därefter har nya fritidsbanker tillkommit, med följderna att verksamheten i dag finns på drygt

³ För personer med funktionsnedsättning finns ingen övre gräns.

120 platser, fördelade över ungefär en tredjedel av landets 290 kommuner. Det stora flertalet fritidsbanker, cirka 90 procent, drivs och finansieras av kommuner. Samtliga fritidsbanker är även medlemmar i den ideella föreningen Fritidsbanken Sverige.

Det övergripande syftet med fritidsbanker är att öka möjligheterna för barn och unga att delta i idrotts- och fritidslivet. Men hur fungerar det i praktiken? Högman, Wagnsson och Bellander har kartlagt och undersökt utlåningsverksamhetens genomslag. Vilka barn och ungdomar använder egentligen Fritidsbanken, och i vilka sammanhang? Hur viktig är utlåningsverksamheten för att idrotts- och fritidsaktiviteter ska bli av? Och främjar utlåning till möten mellan barn och ungdomar som bor i olika socioekonomiska områden? Studien baseras på en enkät som besvarats av över 400 barn och ungdomar, vilka lånat utrustning på drygt 50 av landets fritidsbanker. Vidare har en kvantitativ analys av utlåningsstatistik gjorts. Mer konkret har forskarna undersökt 5 929 utlån till personer i åldern 7–25 år, som registrerats i 99 olika fritidsbanker under sommaren 2022. I likhet med i Riksidrottsförbundets ovannämnda studie har uppgifter om var låntagarna bor samkörts med det socioekonomiska index som skapats av SCB och Delmos.

Högman, Wagnsson och Bellanders studie ger ny kunskap om utlåningsverksamhet som strategi för att uppmuntra idrott och fysisk aktivitet bland unga. Studien har tillkommit på initiativ av Centrum för idrottsforskning, som ett svar på regeringens uppmaning att undersöka om det behövs insatser ”som riktar sig utanför den organiserade idrottsrörelsen för att skapa möjligheter till idrott för alla människor i områden med socioekonomiska utmaningar eller i övrigt idrottssvaga områden”.

Vårt tredje bidrag är författat av Olov Wolf-Watz, Strategirådet. Wolf-Watz har under många år följt och granskat idrottsrörelsens verksamhet och utveckling. På uppdrag av Riksidrottsförbundet har han både utvärderat den stora utvecklings-satsningen *Idrottslyftet*, och idrottsrörelsens pågående förändringsarbete, *Strategi 2025*. Mot denna bakgrund fick Wolf-Watz i uppdrag av Centrum för idrottsforskning att analysera utfallet av de ”särskilda insatser för idrott i segregerade områden” som Riksidrottsförbundet bedrivit sedan 2017, med särskilda medel från regeringen (sammanlagt 88,5 miljoner kronor under perioden 2017–2023). Satsningen har varit bred, och inkluderat samtliga av idrottsrörelsens 19 distrikt, under ledning och stöd från Riksidrottsförbundets kansli. Med det övergripande målet att stärka föreningsidrotten i ”idrottssvaga” områden, har distrikten både givit stöd till befintliga idrottsföreningar i socialt utsatta områden och verkat för att nya idrottsföreningar ska bildas, exempelvis genom att erbjuda information och utbildning för

potentiella idrottsledare, eller att etablera samarbeten med civilsamhället i dessa områden.

Wolf-Watz har undersökt hur insatserna utformats i fyra distrikt: Skåne, Stockholm, Västmanland och Västra Götaland. Han har intervjuat företrädare för distriktet liksom Riksidrottsförbundets kansli, samt gått igenom dokumentation om distriktens arbete. Resultatet är en studie som både ger en bild av de många och olika insatser som genomförts inom ramen för denna satsning, och visar på stora utmaningar i arbetet för att stärka idrotten i segregerade områden.

De avslutande två bidragen kommer från två forskargrupper med stor erfarenhet av forskning i frågor rörande idrott och segregation. Vårt uppdrag till dessa forskargrupper var att själva resonera kring idrottens potential att minska segregationen i samhället, med utgångspunkt i den forskning de genomfört.

Den första av dessa två texter – antologins fjärde bidrag – är skriven av David Ekholm och Magnus Dahlstedt, forskare i socialt arbete vid Linköpings universitet. Ekholm och Dahlstedt har under många år studerat olika insatser där idrott utgjort ett medel för välfärdspolitiska mål. Ett exempel är fenomenet Midnattsfotboll; fotbollsaktiviteter för ungdomar som arrangeras på helgkvällar i socialt utsatta områden, med syfte att främja integration samt motverka utanförskap och brottslighet. I detta sammanhang inriktades analysen emellertid inte på konkreta idrottsaktiviteter i socialt utsatta områden. I stället utnyttjades tillfället för att problematisera de grundantaganden och förväntningar som leder till att idrottsverksamhet görs till ett instrument för olika externa mål. Ekholm och Dahlstedt visar hur staten och idrottsrörelsen tillsammans, och i en historisk process, utvecklat ett idrottspolitiskt samtal, där idrottens legitimitet och samhällsroll allt starkare knutits till förväntningar om samhällsnytta i många former. Vad blir egentligen konsekvenserna av ett sådant tänkande, både för idrottsrörelsen själv, och för unga i ett samhälle präglad av segregation och ojämlikhet?

Antologins sista bidrag är författat av en forskargrupp bestående av Katarina Schenker, Daniel Bjärsholm, Per Gerrevall och Susanne Linnér, samtliga verksamma vid Linnéuniversitetet, samt Tomas Peterson, Malmö universitet. Även denna grupp har lång erfarenhet av att utvärdera idrottsliga verksamheter, inte minst utvecklingssatsningarna *Handslaget* och *Idrottslyftet*. Sedan 2014 bedriver de även ett gemensamt forskningsprojekt om socialt entreprenörskap inom idrotten, det vill säga idrottsverksamheter som drivs av sociala mål, snarare än att generera idrottsliga framgångar eller ekonomisk profit. Medan Wolf-Watz således undersöker hur Riksidrottsförbundet och dess distriktsorganisation agerat för att

stärka idrottslivet i segregerade områden, har denna forskargrupp studerat initiativ som i huvudsak verkar utanför den organiserade idrottsrörelsen, och ”som går emot strömmen i en tid när föreningsidrotten står inför stora utmaningar”. Vad kan vi lära av dessa projekt – och av socialt entreprenörskap som teoretiskt perspektiv?

Vad visar årets fördjupade analys?

Om ungas idrottsdeltagande i ett segregerat samhälle

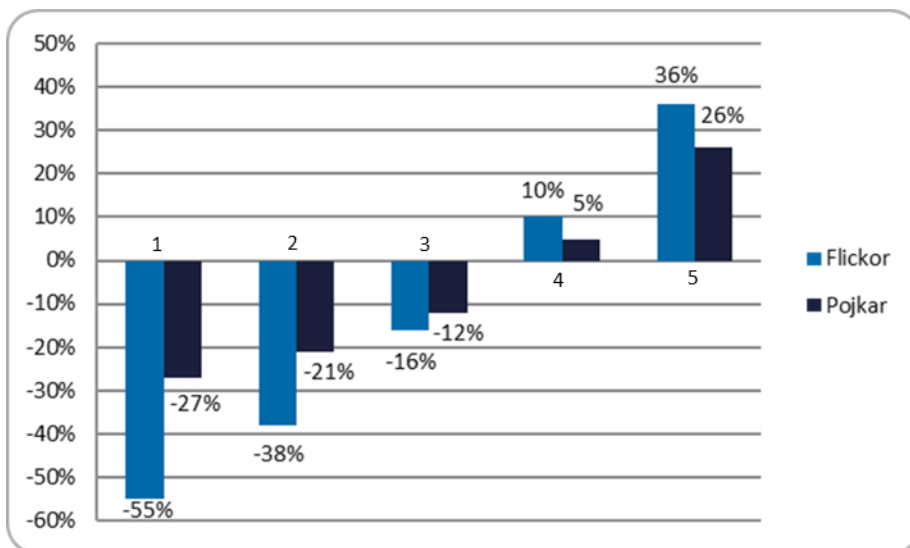
Riksidrottsförbundets nya studie av barn- och ungdomsidrott i olika socioekonomiska kontexter är unik i sitt slag. Den bygger på rikstäckande statistik av ungas föreningsidrottande. Det är en totalstudie, och inte en skattning utifrån ett begränsat källmaterial. Dess resultat är därmed det bästa mått vi har på hur segregation och ojämlikhet inverkar på den organiserade barn- och ungdomsidrotten i Sverige.

De data som presenteras av Arnoldsson i årets antologi baseras på registrerade individer i det statliga lokala aktivitetsstödet (LOK-stödet) för 2021. Analysen bygger på två statistiska mått. Det första är ”Förväntat antal LOK-deltagare”, vilket enklast kan beskrivas som ett nationellt genomsnitt av registrerade LOK-deltagare, men viktat utifrån antalet invånare i olika bostadsområden och åldersgrupper. Måttet kan sägas spegla den förväntade andelen föreningsidrottande unga i ålder 7–25 år, om idrottsdeltagande hade varit jämnt fördelat i hela landet. Detta mått av förväntat deltagande ställs sedan mot den faktiska andelen unga som deltagit i LOK-stödsberättigad idrottsverksamhet i olika områden. Uppstår ett underskott i jämförelsen innebär det att deltagande är lägre än riksgenomsnittet. Omvänt innebär ett överskott att deltagande är högre.

Jämförelsen mellan bostadsområden baseras på SCB:s indelning av Sverige i 3 363 regionala statistikområden (RegSO), och ett socioekonomiskt index skapat av SCB i samarbete med Delmos. Detta index baseras på variablerna utbildning, ekonomi samt position på arbetsmarknaden, och utmynnar i fem områdestyper:

1. Områden med stora socioekonomiska utmaningar (158 områden)
2. Områden med socioekonomiska utmaningar (289 områden)
3. Socioekonomiskt blandade områden (847 områden)
4. Områden med goda socioekonomiska förutsättningar (1 763 områden)
5. Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar (306 områden)

När skillnaden mellan förväntat och faktiskt deltagande i barn- och ungdomsidrotten samkörs med områdestyp (RegSo) och socioekonomiskt index i hela Sverige, blir resultatet följande:

Figur 1. Procentuell avvikelse för antal LOK-deltagare* per områdestyp år 2021

1 = Område med stora socioekonomiska utmaningar, 2 = Område med socioekonomiska utmaningar, 3 = Socioekonomiskt blandade områden, 4 = Områden med goda socioekonomiska förutsättningar och 5 = Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

*Den procentuella avvikelsen mellan förväntat och faktiskt antal LOK-deltagare 2021.

Figur 1 visar i ett tydligt linjärt samband på att områden med stora socioekonomiska utmaningar har störst underskott av unga i föreningsidrotten. Underskottet består, men är något mindre, i områdestyp 2 och 3. Områden med goda, respektive mycket goda, socioekonomiska förutsättningar (områdestyper 4 och 5) har fler LOK-stödsregistrerade unga än förväntat. Skillnaderna gäller båda könen, men är särskilt tydliga för flickor. I områden med stora socioekonomiska utmaningar (områdestyp 1) är underskottet av LOK-stödsregistrerade flickor 55 procent, jämfört med hur det ser ut i riket totalt sett. I områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar är situationen den rakt omvända: där överstiger föreningsidrottandet bland flickor riksgenomsnittet med 36 procent.

Riksidrottsförbundets nya statistik bekräftar och förstärker bilden av en social gradient i svensk barn- och ungdomsidrott. Mönstret är entydigt: ju bättre socio-

ekonomiska förutsättningar som råder i ett bostadsområde, desto fler unga deltar i organiserad föreningsidrott.

I sin avslutande analys konstaterar Arnoldsson, att de strategier som idrottsrörelsen hittills vidtagit för att minska ojämlikheten inom idrotten inte varit tillräckliga ”för att förhindra den utveckling som lett till det läge vi nu befinner oss i”. Han menar att det behövs nytänkande i insatserna för att stärka föreningsidrotten i segregerade områden, men också självrannsakan och en utveckling av idrottsrörelsens funktions- och stödstrukturer i stort. Svårigheten ligger i att åstadkomma förändringar som består över tid, och som inte blir beroende av särskilda bidrag.

Målet måste vara att föreningsidrotten i områdena stärks till den grad att den kan stå på egna ben, och klara sig med de ordinarie stöd som erbjuds.

En ytterligare utmaning är att socialt utsatta områden är heterogena till sin karaktär. Strategier och arbetssätt för att stärka idrottsdeltagandet måste ta sin utgångspunkt i varje områdes specifika kontext och förutsättningar. Det finns inga generella lösningar på segregationens problematik.

Om segregationens orsaker

Flera av bidragen i årets antologi diskuterar orsakerna bakom ojämlikheten i barn- och ungdomsidrotten, och framför allt varför aktiviteterna i socioekonomiskt utsatta områden är lägst. En viktig förklaring är de generellt begränsade möjligheter som segregation ger upphov till på samhällelig nivå. Som exempel understryker Riksidrottsförbundets Jonas Arnoldsson att boende i socioekonomiskt svaga områden har sämre livsmöjligheter i alltifrån skolresultat och utbildningsnivåer, till positioner på arbetsmarknaden samt hälsa och levnadsvanor. Därtill är känslan av socialt utanförskap också stor hos unga i dessa områden, och ideella föreningar upplever ofta att de har sämre villkor och är mer beroende av offentligt stöd än idrottsföreningar i andra områden.⁴

Även Olov Wolf-Watz framhåller de allmänna begränsningar som skapas på grund av socioekonomisk utsatthet – och detta med hänvisning till intervjuer och samtal med de tjänstemän på Riksidrottsförbundet som ansvarat för satsningen för ökad idrott i segregerade områden. Han tillägger dock att det även finns utmaningar och ”trösklar” som kan härledas till idrottsrörelsens egna regelverk och stödssystem. En sådan är föreningsidrottens uttalade förväntningar på föräldraengagemang i form

⁴ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) (2017). *Utvecklingen av ideella föreningsars villkor*.

av att skjutsa till träningar, eller att bidra till föreningskassan. En annan tröskel är den administration och föreningskunskap som krävs för att driva en ideell förening och för att möta olika kommunala krav. Lägg därefter till att medlemskap i ett specialförbund innebär åtaganden och regelverk i alltifrån tävlingssystem, till åldersindelning av medlemmar. Slutligen tillkommer att nystartade föreningar ofta har svårt att få halltider i konkurrensen med etablerade föreningar. Om traditionen att driva en idrottsförening saknas – och om föreningskunskapen är låg – ja, då blir startsträckan lång och trösklarna många.

Forskarna David Ekholm och Magnus Dahlstedt påpekar att segregation både skapar objektiva villkor för unga, och samtidigt präglar deras subjektiva erfarenheter. De objektiva villkoren handlar om att fattigdom begränsar ungas möjlighet att finansiera medlems-, tränings- och tävlingsavgifter, liksom att köpa nödvändig idrottsutrustning. Till detta kommer de övriga hinder som segregationen ger upphov till. Ekholm och Dahlstedt gör här en liknelse med skolektorn: medan resursstarka och konkurrenskraftiga barn ofta har möjlighet att välja mellan alternativa skolor och idrottsföreningar, är unga i utsatta områden ofta hänvisade till det begränsade utbud av möjligheter som finns i ”idrottssvaga områden” med föreningar med lågt deltagande, eller föreningar som väljs bort. Subjektiva villkor handlar om de känslor av utanförskap som segregation dessutom kan ge upphov till: att vara annorlunda, inte passa in eller att känna sig otillräcklig.

Om insatser för att bekämpa segregation i barn- och ungdomsidrotten

Riksidrottsförbundets insatser för att stärka ”idrottssvaga” områden

Sedan 2017 har Riksidrottsförbundet tilldelats särskilda medel av regeringen för insatser i segregerade områden. Summan rör sig om totalt 88,5 miljoner kronor, fördelade över perioden 2017–2023. Det är Riksidrottsförbundets 19 distriktsorganisationer som haft ansvaret att genomföra insatserna, inklusive att besluta hur arbetet ska läggas upp, rekrytera projektledare och tillföra personella resurser. Riksidrottsförbundets kansli har haft en stödjande och ledande roll. Verksamheten har baserats på en övergripande interventionslogik, där riktade insatser och stöd till idrottsföreningar och målgrupper i socialt utsatta områden ska stärka föreningslivet, och i förlängningen även civilsamhället och demokratin i området, med följderna att segregationen ska minska.

Riksidrottsförbundets 19 distrikt har haft stort handlingsutrymme att själva utforma sina insatser. I distriktens egna återrapporteringar framträder följaktligen en

brokig skara av strategier: från samarbeten med föreningsliv, skola och andra aktörer i civilsamhället, till skapandet av lokala mötesplatser och rekryterings-evenemang, utbildningar samt stöd till föreningar eller eldsjälarna. I exempelvis Skåne har insatserna främst inriktats på att stötta ett befintligt föreningsliv i idrottssvaga områden och uppmuntra tillkomsten av nya idrottsföreningar. I Stockholm har målet varit att sänka trösklarna till föreningslivet och att skapa engagemang genom mötesplatser, folkbildning och nya former av idrott. I distriktet för Västra Götaland skapades satsningen *Street games*, vars syfte är att skapa inkluderande mötesplatser i idrottssvaga områden för att därigenom stärka både individer och föreningar.

Wolf-Watz konstaterar att det är svårt att bedöma satsningarnas genomslag. Insatserna har varierat mellan distrikt och över tid. Även anvisningarna och tilldelningen av resurserna har förändrats. Till detta kommer att kvaliteten på distriktens återrapportering varit ojämn, vilket gör det svårt att skapa en komplett bild. Slutligen har det aldrig formulerats ett specifikt mål för regeringens eller Riksidrottsförbundets ambitioner. Med dessa reservationer blir slutsatsen kritisk. Wolf-Watz förnekar inte att insatserna haft betydelse, men han tillägger att effekterna av distriktens arbete är sköra och temporära. Det fanns en potential i satsningen som inte har utnyttjats.

Vissa brister återfinns i själva genomförandet av satsningen. Wolf-Watz menar att Riksidrottsförbundet inte tillräckligt styrt insatserna utifrån kunskap om vad som krävs för att skapa ett varaktigt och långsiktigt föreningsliv i idrottssvaga områden. Därtill har inte distriktet utformat insatser utifrån en samlad kunskap om vad som krävs för att hantera utmaningarna. Orsaken verkar delvis handla om tidsbrist. När satsningen påbörjades fanns det en förväntan om att arbetet i utsatta områden skulle inledas omedelbart. Därmed gjordes aldrig en analys av utmaningarnas karaktär, eller hur de skulle kunna adresseras.

Ett andra problem är att idrottsrörelsen underskattat komplexiteten i att bedriva verksamhet i utsatta områden. När exempelvis distriktet själva fått redovisa de utmaningar de mött i arbetet, påtalas i vissa fall mycket grundläggande utmaningar, såsom språksvårigheter och brist på tillit.

Den principiellt mest allvarliga kritiken är dock att Riksidrottsförbundet i alltför stor utsträckning hanterat de statliga resurserna som ett generellt verksamhetsbidrag, med följderna att satsningen präglats av begränsad styrning och låga krav på uppföljning och återrapportering. Detta har inte bara begränsat satsningens ge-

nomslag, utan riskerar på sikt även att underminera legitimiteten i idrottsrörelsens ”självförvaltningsmodell”.

Om idrotten ska kunna bidra i arbetet med att lösa stora samhällsutmaningar krävs ett medvetet, kunskapsbaserat utvecklingsarbete där Riksidrottsförbundet, distrikten och även specialidrottsförbunden bygger upp en kunskap om hur idrotten bäst kan bidra. Uppföljning och utvärdering kan användas både för lärande och kontroll, men så länge idrotten väljer bort det förstnämnda för att undvika det senare, minskar möjligheterna att skapa de värden som utgör motiven för idrottens statsbidrag.

Insatser och initiativ utanför den organiserade idrottsrörelsen

Fritidsbanker och utlåning av idrottsutrustning

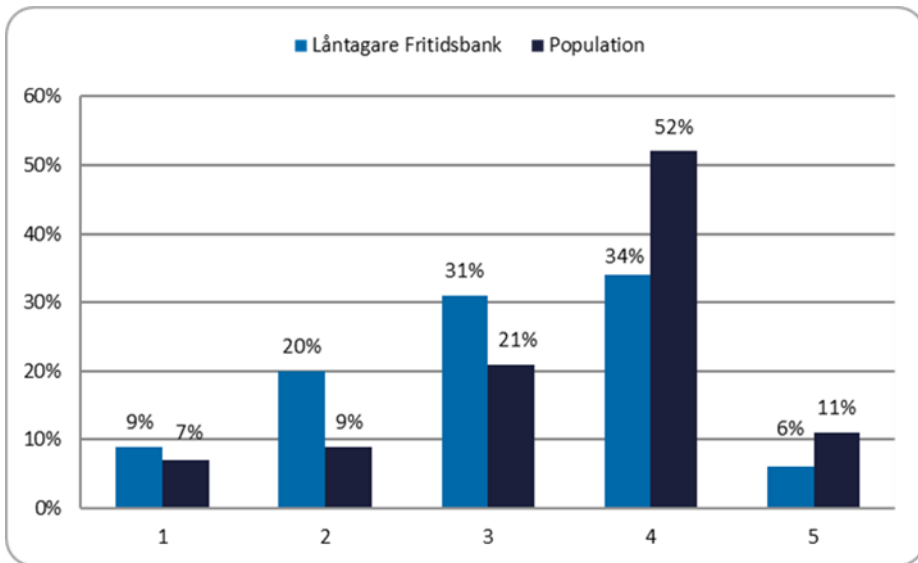
Fenomenet Fritidsbanken skapades för att öka möjligheterna för barn och unga att delta i idrotts- och fritidslivet genom utlåning av begagnad idrottsutrustning. Verksamheten leds av en förening, som äger varumärket, men det är oftast kommuner som står för drift och finansiering av lokala fritidsbanker. Fritidsbanken är därmed ett exempel på verksamhet utanför den organiserade idrottsrörelsen, som kan bidra till minskad segregation. Det ska dock tilläggas att utlåning av idrottsutrustning kan ske i många organisatoriska former, exempelvis i föreningsregi.

Johan Högman, Stefan Wagnsson och Sebastian Bellander, Karlstads universitet, har kartlagt vilka barn och unga som lånat idrottsutrustning vid någon av Sveriges drygt 120 fritidsbanker. Studien genomfördes sommaren 2022, och består dels av enkätdata från barn och ungdomar (7–25 år) som har lånat utrustning på en fritidsbank, dels av fritidsbankernas egen utlåningsstatistik.

Forskarna konstaterar inledningsvis att fritidsbanker etablerats i hela Sverige, men att de framför allt återfinns i mindre samhällen. Ungefär hälften ligger i mindre tätorter med 2 000–15 000 invånare. Ytterligare en knapp tredjedel ligger i mellanstora tätorter med 15 000–50 000 invånare. Bara 14 är placerade i städer med 50 000–200 000 invånare, och endast tre finns i storstäderna Göteborg och Malmö. Flera av landets större städer saknar följaktligen fritidsbanker.

Som ytterligare mått på fritidsbankers placering kan nämnas att nästan hälften, 46 procent, återfinns i socioekonomiskt blandade områden. En tredjedel finns i områden med socioekonomiska utmaningar (områdestyp 1 och 2 i socioekonomiskt index), medan 21 procent är placerade i områden med goda eller mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

Av enkätstudien att döma, är låntagarna vid fritidsbanker förhållandevis jämnt fördelade mellan åldersgrupper i spannet 7–25 år. En majoritet, knappt 60 procent, av de svarande var pojkar. Störst andel av de svarande visade sig dessutom bo i områden med goda socioekonomiska förutsättningar (34 procent) eller mycket goda förutsättningar (6 procent). Nästan lika stor andel (31 procent) bodde i socioekonomiskt blandade områden. Därmed återstod en knapp tredjedel, som bodde i områden med socioekonomiska utmaningar (20 procent) eller stora socioekonomiska utmaningar (9 procent).

Figur 2. Fördelning av låntagare på Fritidsbanken (n = 427) och fördelning av populationen (barn och ungdomar 7–25 år) utifrån de socioekonomiska områdestyper de bor i.

1 = Områden med stora socioekonomiska utmaningar, 2 = Områden med socioekonomiska utmaningar, 3 = Socioekonomiskt blandade områden, 4 = Områden med goda socioekonomiska förutsättningar, 5 = Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

Frågor om låntagarnas idrotts- och fritidsvanor visade att drygt hälften, 59 procent, sade sig hålla på med organiserad idrott. Andra populära fritidsverksamheter var att träna på gym, delta i scoutverksamhet och dans. En dryg fjärdedel, 27 procent, svarade dock att de inte gjorde något särskilt på sin fritid.

Den utrustning som de unga lånade var av varierat slag. Mest populär var utrustning för olika gatusporter, såsom cykling, inlines och skateboard, och för bollsporter såsom handboll, fotboll, basket och innebandy. En mindre del, cirka 14 procent, lånade utrustning för friluftslivsaktiviteter, exempelvis tält, sovsäckar och

fiskeutrustning. Mer än hälften svarade att de skulle använda utrustningen tillsammans med kompisar, för att träna eller för spontanidrott. Endast en mindre grupp, 13 procent, sade sig använda utrustningen för organiserad idrottsverksamhet.

Den bild som framträder är att fritidsbanker är en uppskattad verksamhet som lockar pojkar och flickor i alla åldrar, och från alla socioekonomiska skikt, att låna utrustning. De huvudsakliga syftena är lek och rekreation; att idrotta eller träna tillsammans med kompisar eller på egen hand. I det avseendet berikar utlåningsverksamheten ungas fritidsliv. Talande är att hälften av de svarande i enkätstudien menade att de skulle ha struntat i aktiviteten, om de inte kunnat låna utrustning på en Fritidsbank. Endast en mindre del lånar emellertid som sagt utrustning för organiserad föreningsidrott. Fritidsbankerna framstår därmed inte som en väg till ökat föreningsidrottande, eller som en strategi för unga att hantera de kostnader som uppstår i organiserad idrottsverksamhet.

Vilken betydelse har slutligen fritidsbankerna för att främja idrott och fysiskt aktiv fritid för människor ”i områden med socioekonomiska utmaningar eller i övrigt idrottssvaga områden”? Svaret från Högman, Wagnsson och Bellander är inte entydigt. De understryker att utlåning av utrustning knappast kan råda bot på segregationen i samhället, eller dess orsaker. Fritidsbankernas bidrag måste därför i första hand ses som kompensatoriskt, det vill säga ett sätt att mildra segregationens effekter. Även om deras studie dessutom visat att fritidsbankernas låntagare kommer från olika samhällskontexter, har de noterat att unga som bor i utsatta områden verkar tillskriva utlåningsverksamheten särskilt hög betydelse. I den bemärkelsen kan fritidsbanker således mildra effekterna av ekonomisk ojämlikhet, och bidra till att fler idrotts- och fritidsaktiviteter genomförs i områden med socioekonomiska utmaningar. Däremot verkar utlåningen av idrottsutrustning sällan leda till möten över socioekonomiska gränser. De flesta unga som lånar utrustning använder den i samma område som den lånas. Därmed skapas inte den form av ”överbryggande sociala kapital”, som enligt den amerikanske statsvetaren Robert D. Putnam skulle kunna få en ytterligare mildrande effekt på socioekonomisk boendesegregation. Insatserna för att minska segregationen i samhället måste därför både breddas och höjas.

Vi ser att vägen mot en sammanhållen fritidssektor består av både insatser för att tillgängliggöra fritidsaktiviteter, exempelvis utlåning av utrustning, och insatser kopplade till själva aktiviteterna där möten mellan barn och unga sker. Föreningsliv och idrottsrörelse behöver kontinuerligt arbeta med att skapa mötesplatser som attraherar barn och unga från olika områden, och med olika bakgrund.

Idrottslik verksamhet med sociala, snarare än idrottsliga, mål

I det avslutande kapitlet ges ytterligare exempel på insatser som syftar till att främja sociala mål genom idrottslig verksamhet, men där arrangören står utanför den organiserade idrottsrörelsen. Exempelen härrör från det forskningsprojekt om socialt entreprenörskap inom idrotten som drivs av forskarna Katarina Schenker, Daniel Bjärsholm, Per Gerrevall och Susanne Linnér, samtliga vid Linnéuniversitetet, samt Tomas Peterson, Malmö universitet.

De projekt som presenteras är till det yttre mycket olika. Ett första exempel är projektet *KFUM Idrott och social kunskap (KIOSK)*, som bedriver fysisk och mental träning för barn inom ramen för en utökad skoldag. Projektet vänder sig till mellanstadieskolor i Malmö med ett heterogent elevunderlag. Verksamheten består i att *KIOSK* leder skolklasserna minst en timme per vecka under ett helt läsår. Verksamheten är avgiftsfri och öppen för alla. Merparten av tiden befinner man sig i en idrottshall, och ägnar sig åt olika former av fysisk aktivitet. Målet med verksamheten är däremot inte att utveckla idrottsliga färdigheter, utan att ge barnen grundläggande kunskaper i alltifrån kost och hälsa, sömn och träning, till trafikvett samt risker i form av droganvändning och grooming på nätet.

Ett andra exempel är Projektet *Fotboll för integration*, vilket startade 2013 med målet att erbjuda fotboll och social samvaro för somaliska flickor som nyligen kommit till Sverige. Verksamheten växte snabbt, liksom antalet nationaliteter. Själva fotbollsspelet bygger därutöver på spontanidrottens logik. Regelbunden närvaro är inget krav, och flickorna kan komma i vilka kläder de vill. Verksamheten bygger varken på fotbollens regelverk eller på tävling, ”utan på fysisk rörelse, social gemenskap samt förutsättningar för att stärka självförtroende och självkänsla”.

Ett tredje exempel är projektet *Gilla Vatten*, som startades av Simklubben Poseidon i Lund, i samarbete med Swedish Center for Aquatic Research. Det övergripande målet med verksamheten är att öka simkunnigheten hos personer som inte kan simma, och som är rädda för, eller ovana vid, vatten. Detta görs genom konceptet *Brainswim*, som till skillnad från traditionell simundervisningsmetodik lägger stort fokus på emotionella upplevelser av vatten, snarare än att lära ut olika sim- och flyttekniker. Även om *Gilla Vatten* inte främst haft inkludering som mål, uppskattas att 77 procent av de cirka 10 000 barn och unga som därigenom utbildats har migrationsbakgrund.

Dessa och ytterligare verksamheter som forskarna presenterar är alla olika till mål och utformning. Det finns dock även aspekter som förenar. Viktigast i detta sammanhang är att verksamheterna drivs av sociala motiv, snarare än idrottsliga. I

dessa projekt är samhälleliga effekter såsom hälsa, social inkludering eller egenmakt således inte indirekta resultat av verksamheter, som ytterst handlar om att skapa bra idrott utifrån allmänt accepterade och vedertagna tävlingsregler. I dessa verksamheter är det i stället idrotten som utgör ett medel för sociala mål. Av detta följer att verksamheten inte heller drivs av ett vinstintresse.

Utmärkande för dessa projekt är även att de utmanar etablerade föreställningar om vad idrott kan vara, och att de korsar organisatoriska gränser. Av detta följer att verksamheterna ofta står i ett konfliktfyllt förhållande till den traditionella idrottsrörelsen, under Riksidrottsförbundets organisatoriska paraply. Att tillhöra ett specialidrottsförbund, och därmed även acceptera dess regler och arbetssätt, är ingen självklarhet för dessa verksamheter. Detta leder i sin tur till ett organisatoriskt utanförskap som visserligen ger handlingsfrihet, men som samtidigt begränsar kontakten med politiska beslutsfattare och möjligheten att ansöka om offentligt stöd.

Enligt forskargruppen har dessa ”sociala entreprenörer” varit framgångsrika i sina ambitioner att främja sociala mål, bland annat social integration. Just därför är det beklagligt att de så ofta får kämpa i motvind. Forskarna avslutar därmed sin analys med en kritisk uppmaning till både landets kommuner och den organiserade idrottsrörelsen, att erkänna och stötta dessa ”idrottslika” verksamheter och deras ”utomidrottsliga” sociala strävanden.

För att underlätta för de sociala entreprenörer som har kapacitet att bidra till minskad segregation, behöver kommuner se till så att verksamhetsdelarna blir mer lika kommunicerande kärn, snarare än organisatoriska stuprör. Politiskt innebär detta att idrottslika projekt med social inkludering som mål behöver få ett avsevärt större kommunalt ekonomiskt stöd, än de bidrag som vanligen går till den lokala idrotten. Samtidigt behöver Riksidrottsförbundet fundera över sin snäva idrottsdefinition, som fungerar avgränsande och exkluderande. Riksidrottsförbundets syn på vilka verksamheter som får existera i sin egen rätt i ett specialidrottsförbund gynnar satsningar av karaktären ”mer av samma sak”. Det leder inte till att fler kliver över tröskeln.

Om idrott som medel för att lösa samhällsutmaningar

Regeringens uppdrag till Centrum för idrottsforskning var att analysera ”idrottens potential att minska segregationen i samhället”. Uppdraget har hittills besvarats genom analyser av olika grad av idrottsdeltagande bland barn i olika socioekonomiska kontexter (”Hur ser det ut?”), och redogörelser för insatser av både idrottsrörelsen och andra aktörer i syfte att stärka ungas idrottande i ”idrottssvaga”

områden ("Vad görs för att minska ojämlikheten?"). Forskarna David Ekholm och Magnus Dahlstedt tillför ytterligare perspektiv till diskussionen. De väljer att kritiskt granska och problematisera de underliggande politiska premisserna bakom regeringens uppdrag: Vad händer egentligen när idrotten betraktas som ett medel för att lösa svåra samhällsutmaningar, såsom att minska segregation eller minska brottslighet? Hur påverkar ett sådant nyttotänkande idrottspolitikerna, statens stöd och idrottsrörelsens självförståelse? Och hur påverkar det vår bild av ungas idrottande i ett ojämlikt samhälle?

Sedan de moderna formerna av idrott växte fram i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, har idrottens plats i samhället återkommande legitimerats genom sin nytta: från ungdomsfostran och folkhälsa till att främja demokrati, integration och social inkludering. Under 1900-talet användes idéer om idrottens samhällsnytta som motiveringar till ett alltmer omfattande offentligt idrottsstöd. Sedan millennieskiftet har det även förändrat utformningen av statens stöd till idrottsrörelsen. Idéer om idrottens positiva samhällseffekter har inordnats i en offentlig resultats- och målstyrningslogik, med följden att statens idrottsstöd i ökad omfattning handlar om att skapa sociala mervärden, snarare än att stödja idrotten i dess ideella strävanden. Tankarna att idrotten kan motverka segregation och bidra till minskad brottslighet är belysande exempel på detta.

När samhället beskrivs i termer av risker, problem och hot kan idrotten, i skepnad av gemenskap, inkludering och fostran, framträda som lösning på samhällets problem. Idrotten kan därmed framstå som ett medel, verktyg eller instrument, som kan användas för mål formulerade i relation till samhället, snarare än i relation till idrotten som sådan.

Ekholm och Dahlstedt menar att ett nyttotänkande, liksom en förenklad tudelning mellan idrott och samhälle, skapar orimliga förväntningar på idrotten som lösning på olika samhällsproblem. I frågor om segregation leder det dessutom till att ungas idrottande betraktas och beskrivs på ojämlika sätt. När unga inkluderas i idrotten på instrumentella villkor innebär det nämligen att de samtidigt exkluderas från deltagande i idrott på lika villkor.

Unga i mer välbärgade delar av befolkningen kan delta på egna premisser. Unga i andra samhällsklasser tar del av idrott som social insats, på villkor att det ska bidra till att minska deras förmodade brottslighet.

Enligt Ekholm och Dahlstedt bör vi överge förenklade antaganden, och även skifta perspektiv på idrottens roll och kraft i samhället. Precis som så många andra samhällsfenomen kan idrotten nämligen vara både bra och dålig. Den kan vara "en

kraft för inkludering som bidrar till hälsa, demokrati och integration, vilket i många fall även kan bidra till att hindra brottslighet och utanförskap”. Men den kan även genom sin organisering (åter)skapa segregation och exkludering, samt ge upphov till sociala problem såsom utslagning, trakasserier, övergrepp och mobbning. Idrotten kan främja hälsa – men också orsaka skador och uppmuntra ohälsosamma kroppsideal.

Enligt Ekholm och Dahlstedt leder en mer nyanserad bild av idrotten inte nödvändigtvis till slutsatsen att statens stöd bör minska. Poängen är endast att idrottens förtjänster måste ses i ljuset av rimliga förväntningar: ”Att barn och unga upplever deltagande som meningsfullt kan i sig vara en tillräckligt värdefull effekt av stödet till idrotten.” Rimliga förväntningar innebär inte heller att vi bör ge upp kampen för jämlika villkor för ungas idrottande. Men kanske bör vi verka för jämlikhet för idrottens egen skull, och inte enbart som medel för samhälleliga mål?

Idrotten och dess organisationer kan inte bortse från påtagliga samhällsutmaningar kopplade till ojämlikhet, eftersom de försämrar villkoren för idrottsutövning och är en del av idrottens villkor. Om idrottsrörelsen vill se mer och bättre idrott är det nödvändigt att aktivt förhålla sig till ojämlika villkor i samhället – det ligger i rörelsens eget intresse.

Avslutande reflektioner om idrottens potential att minska segregationen i samhället

Idrotten kan inte (ensam) lösa stora samhällsutmaningar

Denna rapport vittnar om ojämlika villkor för ungas idrottsdeltagande i det svenska samhället. Deltagandet är särskilt lågt i socialt utsatta områden. För unga i dessa kontexter är den begränsade tillgängligheten till organiserad idrott endast en av många utmaningar. Ojämlikhet och sämre livsmöjligheter går även att utläsa i skolresultat och utbildningsnivå, i positioner på arbetsmarknaden, i utbudet av fritidsaktiviteter samt i hälsa och levnadsvanor. Ett begränsat deltagande i föreningsidrotten är således inte en isolerad problematik. Det är ett resultat av många och parallella samhällsutmaningar som förstärker varandra i ett komplext samspel.

Av detta följer att den organiserade idrottsrörelsen inte (ensam) kan lösa problemet med segregation eller ”svaga idrottsområden”. När orsaken till ett problem ytterst bottnar i ojämlika livsvillkor på samhällsnivå, krävs lösningar långt utanför föreningsidrottens ramar. Då krävs ett långsiktigt och strategiskt samarbete mellan många aktörer och samhällssektorer.

Idrottens bidrag till ett sådant arbete ska emellertid inte underskattas. Idrottsrörelsen är en viktig aktör i det svenska civilsamhället. Man organiserar en frivillig verksamhet som engagerar och aktiverar stora befolkningsgrupper, inte minst unga. Även om idrottsrörelsen således inte ensam kan motverka eller minska segregationen i det svenska samhället, kan man erbjuda meningsfull fritid och positiva upplevelser för unga som befinner sig i en socioekonomiskt utsatt situation. Att föreningsidrotten är särskilt svag i sådana områden är därmed problematiskt. Arbetet för jämlik idrott och jämlik hälsa måste tas på stort allvar.

Föreningsidrottens traditioner och regelverk är både en styrka och ett hinder för minskad segregation

Även om ojämlikheten i barn- och ungdomsidrotten ytterst bottnar i ojämlika samhällsvillkor, finns det inslag i den svenska idrottsmodellen som både motverkar och upprätthåller segregation. Idrottsrörelsens traditioner och regelverk är både en styrka och ett hinder.

Styrkan i föreningsidrotten är dess ambition att vara öppen för alla, det ideella ledarskapet samt att man bedriver en verksamhet vilken erbjuder såväl gemenskap och social samvaro, som träning och fysisk aktivitet. För barn och unga, oavsett socioekonomisk bakgrund, kan tillhörigheten i en idrottsförening vara en viktig mötesplats för träning, att umgås med kompisar och att lära känna nya människor.

Hindret består i de både formella regler och informella traditioner som präglar idrottsrörelsen i Sverige. För föräldrar kan det handla om mer eller mindre uttalade krav på engagemang i barnens och föreningens verksamhet; att köra till matcher, att sälja lotter eller att engagera sig som ledare. För de verksamma i en idrottsförening kan det handla om föreningskunskap, att acceptera och följa de regler och arbetsformer som sätts av Riksidrottsförbundet och dess specialidrottsförbunden samt att hantera den byråkrati och administration som krävs för att ansöka om bidrag eller boka träningslokaler. Dessa traditioner och regelverk må ha tillkommit på goda grunder, men det förtar inte att de kan begränsa utveckling av idrottslivet i områden där folkrörelsetraditioner eller erfarenheter av att driva en idrottsförening saknas.

Segregation är ett problem både för samhället och idrotten

Årets fördjupade analys har handlat om idrottens potential att minska segregationen i samhället. Utgångspunkten är således att segregation är ett samhällsproblem, och att idrottsrörelsen kan bistå till dess lösning. De medverkande forskarna och experterna i årets uppföljningsstudie har därefter bidragit med

perspektiv på denna fråga. Man har pekat på idrottens kraft och möjligheter att skapa värden för unga i utsatta miljöer, men även varnat för förenklingar och alltför stora förväntningar.

Slutsatsen att segregation är ett samhällsproblem som kan få idrottspolitiska implikationer. I förlängningen kan frågan ställas varför idrottsrörelsen alls bör engagera sig i denna fråga. Är det inte bättre att landets idrottsföreningar och idrottsförbund lägger sin kraft och energi på att bedriva bra idrottsverksamhet i stället, och överlåter till andra aktörer i samhället att hantera samhällets problem och utmaningar? Centrum för idrottsforskningens bedömning är att en sådan slutsats vore förhastad. Segregationen i samhället är nämligen inte bara ett samhällsproblem. Det är även i hög grad ett idrottsproblem.

I ett segregerat samhälle begränsas vilka som har möjlighet att delta i idrottsverksamhet. Faktorer som ekonomi, boende och livsvillkor påverkar vilka som börjar och vilka som har möjlighet att fortsätta. Därmed blir segregationen i samhället ett direkt hinder för idrottsrörelsens egna strävanden att rekrytera och behålla medlemmar. Om plånboken avgör vilka som börjar och stannar kvar inom idrotten, kommer det i sin tur att begränsa vilka som blir framtida aktiva och ledare, liksom svenska möjligheter till medaljer på den internationella tävlingsarenan. Även ur ett snävt idrottsligt perspektiv är segregation och ojämlika samhällsvillkor följaktligen ett problem och en utmaning för svensk idrottsrörelse.

Referenser

Kul i Malmö. Webbplats.

<https://kulimalmo.se/>. (Hämtad 24 mars 2023.)

Delegationen mot segregation (Delmos) (2018). *Ett nationellt system för uppföljning av segregation*. Delegationen mot segregation (Delmos).

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) (2017). *Utvecklingen av ideella föreningars villkor: Civila samhällets villkor 2016 med fokus på ideella föreningar i utsatta områden*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF).

SOU 2020:46. *En gemensam angelägenhet*. Betänkande av Jämlikhetskommissionen. Stockholm: Norstedts Juridik.

Socioekonomi påverkar ungas idrottande

– Ny metod för att förstå skillnader i deltagande mellan landets bostadsområden

Jonas Arnoldsson, Riksidrottsförbundet

Inledning

Den socioekonomiska boendesegregationen i Sverige innebär att barn och ungdomar växer upp med olika livsmöjligheter beroende på var i landet de växer upp. Samtidigt är en av idrottsrörelsens ambitioner att möjligheten att engagera sig i en idrottsförening inte ska vara beroende av individens ekonomiska förutsättningar, eller var den bor. I denna text presenterar Riksidrottsförbundet geografiska analyser av svensk barn- och ungdomsidrott i relation till socioekonomiska förutsättningar i olika bostadsområden.

Ett utvecklingsarbete

Riksidrottsförbundet har sedan 2018 ett pågående utvecklingsarbete kring geografiska analyser. Ambitionen med detta arbete är att bättre nyttja Riksidrottsförbundets data som underlag för verksamhetsutveckling och, mer specifikt, att fördjupa analysen av föreningsidrottens utbredning ner på stadsdels-/områdesnivå, det vill säga förbi kommunnivån. Riksidrottsförbundets arbete med *Storstads-satsningen* (2016–2018)⁵ och *Idrott i segregerade områden* (2017–)⁶ har ytterligare bidragit till att göra dessa analyser angelägna. Arbetet med analyserna har utvecklats sedan 2018, vilket redogörs i kronologisk ordning nedan. Utvecklingsarbetet kan delas in i tre steg.

Steg 1: Aktiv i idrott och postnummer

Sedan mitten av 00-talet tillhandahåller Riksidrottsförbundet det digitala verksamhetssystemet IdrottOnline, som kan användas av alla förbund och föreningar anslutna till Riksidrottsförbundet. Ett av systemets användningsområden är att

⁵ Arnoldsson, J. (2019). *Idrott för nyanlända 2015–2018*, s. 15–17.

⁶ Wolf-Watz, O. (2023). "Idrottens insatser för att motverka segregation". I Centrum för idrottsforskning, *Idrott och segregation*.

föreningar kan föra sina medlemsregister i systemet. Personer i medlemsregistret kan markeras som Aktiv i idrott. Markeringen tilldelas personer som aktivt deltar som utövare, aktivitetsledare, organisationsledare eller funktionär i föreningens verksamhet. Medlemmar som inte aktivt deltar i verksamheten, men stödjer föreningen genom sitt medlemskap (till exempel supportrar), omfattas inte. Riksidrottsförbundet tar årligen fram ett underlag avseende Aktiv i idrott, som sedan används som statistiskt underlag i olika sammanhang. Till exempel används de aggregerade antalen individer registrerade som Aktiv i idrott per specialidrottsförbund som en indikator för omfattningen av förbundens verksamhet, vid fördelning av några av de ekonomiska stöden till specialidrottsförbunden.

Information om de Aktiv i idrott-registrerade folkbokföringsadress hämtas automatiskt in via personnumret (saknas personnummer kan adress i stället registreras manuellt i systemet). Den första versionen av Riksidrottsförbundets analys gick ut på att antalet individer (avgränsat till barn och ungdomar) i Aktiv i idrott-registret per postnummer beräknades utifrån individernas folkbokföringsadress. Från Statistikmyndigheten SCB inhämtades uppgifter om totalt antal folkbokförda i motsvarande åldrar, även det per postnummer. Därefter beräknades kvoten mellan antalet Aktiva i idrott och antalet boende för varje postnummer. Vi kan lite förenklat kalla denna kvot "andel aktiva".

Från SCB inhämtades även uppgifter om invånarna för varje postnummer; medelinkomst, andel låg- och högutbildade, andel barnhushåll med låg köpkraft samt andel med svensk/utländsk bakgrund. Sammanfattningsvis visade analysen på stora variationer i andel aktiva mellan olika postnummerområden, och att områden med låg andel aktiva generellt var områden med relativt låg medelinkomst och utbildningsnivå, många barnhushåll med låg köpkraft samt hög andel invånare med utländsk bakgrund.

Steg 2: Aktiv i idrott och RegSO

Den geografiska postnummerindelningen av Sverige är inte den mest ändamålsenliga geografiska områdesindelningen för den slags analys som just beskrivits, särskilt inte om en vill följa utvecklingen över tid. Med tiden dras gränser för postnummer om, vissa tas bort och nya tillkommer. Vidare följer gränsdragningarna inte kommungränserna, varför ett postnummer kan överlappa flera kommuner.

Demografiska statistikområden (DeSO) är en rikstäckande regional indelning som infördes 2018 och som delar in Sverige i cirka 6 000 områden med mellan 700 och 2 700 invånare. Indelningen tar hänsyn till de geografiska förutsättningarna, så att gränserna i möjligaste mån följer gator, vattendrag, järnvägar och andra naturliga

barriärer. DeSO-indelningen följer läns- och kommungränserna och kommer följaktligen att vara stabil över tid.⁷ Baserat på DeSO togs senare ytterligare en geografisk indelning fram: Regionala statistikområden (RegSO). Detta till följd av ett regeringsuppdrag till SCB kopplat till den dåvarande regeringens långsiktiga reformprogram för att minska och motverka segregation.⁸ I samarbete med Delegationen mot segregation (Delmos)⁹ skapades RegSO-indelningen som en aggregering av DeSO, vilket innebär att ett RegSO-område utgörs av ett eller flera intilliggande DeSO-områden; totalt 3 363 till antalet. Kommunerna fick utifrån sin lokalkännedom avgöra hur deras respektive områden skulle aggregeras till RegSO-områden, samt namnge dessa.¹⁰

Den andra versionen av Riksidrottsförbundets analys innebar en övergång från postnummer till RegSO som geografisk indelning. Andel aktiva beräknades alltså för de 3 363 RegSO-områdena i stället för de cirka 10 000 postnummerområdena. Vid det laget fanns en hel del så kallad öppen data för såväl DeSO- som RegSO-områden, med vilken Riksidrottsförbundet kunde göra en analys av samma slag som tidigare gjorts för postnummer. Resultatet av analysen visade i allt väsentligt på samma slags samband som postnummeranalysen. Alltjämt led analysen emellertid av ett viktigt tillkortakommande, nämligen att den baserades på data av bristande kvalitet.

Aktiv i idrott-registret är dessvärre behäftat med betydande osäkerhet, åtminstone i den mån det är tänkt att motsvara de individer som är ”aktiva medlemmar” i svenska idrottsföreningar. Det är svårt att uppskatta hur betydande felkällorna är, men registret kan antas präglas av såväl under- som överregistrering. Underregistreringen beror bland annat på att det är frivilligt för föreningar att föra sitt medlemsregister i IdrottOnline, och många föreningar använder andra verksamhetssystem för att hantera sin administration. Överregistreringen kommer sig av individer som inte längre är medlemmar i föreningen, men ligger kvar i deras register på grund av bristande uppdatering. En indikation på att Aktiv i idrott-registret innehåller systematiska fel är att det totala antalet registrerade individer ökar för varje år (inklusive pandemiåren 2020 och 2021), samtidigt som andra undersökningar om medlemskap och deltagande i föreningsidrotten tyder på att

⁷ Statistikmyndigheten SCB. ”DeSO – Demografiska statistikområden”. Webbsida.

⁸ Regeringsbeslut 2018-08-31. Ku2018/01729/D. Uppdrag till Statistiska centralbyrån att ta fram en riktstäckande områdesindelning för statistisk uppföljning av socioekonomisk segregation.

⁹ Delmos var en myndighet med uppdrag att bidra till att förbättra situationen i socioekonomiskt utsatta områden och motverka strukturella orsaker till segregation. Delmos inrättades 2018 och avvecklades 2022 (SFS 2020:28).

¹⁰ Statistikmyndigheten SCB (2020). *Riktstäckande områdesindelning för statistisk uppföljning av socioekonomisk segregation*.

utvecklingen gått i motsatt riktning på senare år. Riksidrottsförbundet bedriver för närvarande flera utvecklingsarbeten som på sikt ska leda till ökad datakvalitet vad gäller idrottsrörelsens medlemmar och verksamhet.

Med den bristande datakvaliteten i åtanke har Riksidrottsförbundet använt resultatet av de analyser som gjorts av Aktiv i idrott per postnummer respektive RegSO-område med viss försiktighet. Underlag som tagits fram baserat på analyserna har till största del använts internt av Riksidrottsförbundet och RF-SISU distrikten. Till exempel baserade Riksidrottsförbundet fördelningen av det ekonomiska stödet för RF-SISU distriktens arbete med *Idrott i segregerade områden* åren 2020–2021 på postnummeranalysen, och för 2022–2023 på RegSO-analysen. RF-SISU distrikten, vars uppdrag är att företräda och utveckla idrottsrörelsen på regional och lokal nivå, har använt analyserna som kunskapsunderlag i sitt arbete på olika sätt. Genom RF-SISU distrikten har många kommuner fått kännedom om, och intresse för, analyserna. Flera av kommunerna har också vänt sig till Riksidrottsförbundet, för att få ta del av underlag avseende den egna kommunen. Endast vid ett par tillfällen har Riksidrottsförbundet publicerat något externt baserat på dessa analyser.¹¹

Steg 3: LOK-deltagare och RegSO

Det statliga lokala aktivitetsstödet (LOK-stödet) har funnits sedan 1971, och söks årligen av cirka 10 000 idrottsföreningar. Sedan 1991 består stödet, förutom av ett belopp per genomförd aktivitet, även av ett belopp per deltagare. Det senare innebär att deltagarna (7–25 år)¹² måste redovisas, vilket ursprungligen gjordes med hjälp av papperslistor. På senare år har administrationen av LOK-stödet successivt digitaliserats, och sedan höstterminen 2020 är det obligatoriskt med så kallad digital närvaroregistrering.

Den digitala närvaroregistreringen innebär att Riksidrottsförbundet har en fullständig förteckning över deltagarna i den föreningsverksamhet som beviljats LOK-stöd. Därmed kan analysen av antalet idrottande barn och ungdomar per RegSO-område, som tidigare baserats på Aktiv i idrott-registret, i stället göras baserat på dessa deltagare, som vi för enkelhets skull kan kalla ”LOK-deltagare”. Jämfört med Aktiv i idrott-registret är LOK-deltagare en datakälla av avsevärt bättre kvalitet. För att en individ ska listas som LOK-deltagare krävs en aktiv registrering vid åtminstone en enskild aktivitet. Problemet med bristande uppdatering i Aktiv i

¹¹ Linderyd, A. m.fl. (2022). *Idrottsrörelsen som demokratiskola*, Bilaga 2; Nordensky, J. m.fl. (2022). *Var finns idrotten?* I båda dessa finns bl.a. exempel på hur analysen kan illustreras med kartbilder. I den senare görs även analyser med geografiska data om idrottsytor.

¹² Åldersgränsen för godkända deltagare har varierat lite över tid, men är i dag 7–25 år. Därutöver är vuxna (26 år och äldre) med funktionsnedsättning stödberättigade.

idrott-registret saknas här, eftersom ett nytt register skapas för varje termin (LOK-stödet söks för 6-månadersperioder). Underregistrering kan förvisso förekomma, om föreningen avstår från att ansöka om stöd trots att den skulle vara berättigad det, men det ekonomiska stöd som går att få måste antas utgöra ett tillräckligt incitament för de allra flesta föreningarna.

Om LOK-deltagare ska antas motsvara de barn och ungdomar som deltar i föreningsledd idrottsverksamhet, bör även påpekas att all sådan verksamhet inte är LOK-stödsberättigad. Till exempel måste en aktivitet bestå av minst tre deltagare i rätt ålder, vilket innebär att mindre grupper än så inte kan beviljas stöd. Detsamma gäller om ett–två barn eller ungdomar deltar i aktiviteter med fler deltagare, men där övriga deltagare är under 7 år eller över 25 år och därför inte stödberättigade. Det finns även andra formkrav på bidragsberättigade aktiviteter, såsom att de ska vara ledarledda, pågå i minst 60 minuter och innehålla gemensam samling och avslutning, som gör att all föreningsledd idrottsverksamhet för barn och ungdomar inte kan erhålla LOK-stöd. Detta innebär i sin tur att barn och ungdomar som enbart deltagit i sådan verksamhet inte förekommer i LOK-deltagarregistret.

I nästa avsnitt redogörs för en analys av LOK-deltagare 2021 per RegSO-område.

LOK-deltagare 2021 – en geografisk analys

Syftet med analysen var att undersöka vilka barn och ungdomar i Sverige som deltar – och vilka som inte deltar – i föreningsidrotten, utifrån var de bor. Genom att analysera LOK-deltagande på områdesnivå i kombination med annan information om områdena, har vi också indirekt kunnat säga något om vad som generellt kännetecknar de hushåll varifrån relativt många, respektive få, barn och ungdomar deltar.

Data

Analysen bygger på förteckningen över de barn och ungdomar som deltog i minst en idrottsaktivitet, för vilken en idrottsförening sökte och erhöll statligt LOK-stöd 2021.¹³ Detta innebär att de två verksamhetsperioderna vårterminen 2021 och höstterminen 2021 har slagits samman, och det har alltså räckt att en individ återfanns i en aktivitet under en av terminerna för att den skulle finnas med i förteckningen. Underlaget har begränsats till de deltagare som 2021 fyllde 7–25 år.¹⁴

¹³ År 2021 är det första, och hittills enda, hela kalenderåret som förteckningen finns tillgänglig för.

¹⁴ D.v.s. personer födda mellan 1996 och 2014. Stödberättigade vuxna 26 år och äldre (totalt cirka 8 500 individer) har alltså exkluderats. Dessutom har 54 individer exkluderats eftersom uppgift om kön saknas. Förteckningen har kvalitetssäkrats mot den officiella LOK-statistiken per 2023-01-03, där det framgår hur

Totalt omfattar förteckningen enligt ovan 920 162 individer. Bland dessa uppstod ett bortfall på 9 962 individer (1 procent), på grund av att deras angivna adresser inte kunnat kodas till ett RegSO-område. Det underlag som använts för analysen består därför av 910 200 individer, varav 44 procent flickor och 56 procent pojkar. För varje individ finns uppgifter om ålder, kön och adress,¹⁵ som kodats till RegSO-område, samt antalet godkända deltagartillfällen (alltså antalet aktiviteter som individen deltog i) totalt under 2021. Fortsättningsvis benämns individerna som ”LOK-deltagarna”.

Uppgifter om antalet invånare för alla RegSO-områden per 2021-11-01 har inhämtats från SCB. De invånare som SCB inte kunnat koppla till ett RegSO-område (motsvarande cirka 1,6 promille) har exkluderats.

Som mått på befolkningens socioekonomiska standard i RegSO-områdena har ett socioekonomiskt index använts. Detta index togs på uppdrag av regeringen fram av SCB och Delmos 2021, och syftar till att belysa hur olika områden förhåller sig till varandra avseende socioekonomisk standard. Indexet baseras på tre indikatorer, som avser inkomst, utbildning respektive arbetsmarknadsposition.¹⁶ I indexet tilldelas alla områden ett värde mellan 0 och 100, där ett högt värde innebär låg socioekonomisk standard och vice versa. Baserat på indexet har SCB och Delmos även definierat följande fem områdestyper:¹⁷

- Områdestyp 1 – Områden med stora socioekonomiska utmaningar (158 områden)
- Områdestyp 2 – Områden med socioekonomiska utmaningar (289 områden)
- Områdestyp 3 – Socioekonomiskt blandade områden (847 områden)
- Områdestyp 4 – Områden med goda socioekonomiska förutsättningar (1 763 områden)
- Områdestyp 5 – Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar (306 områden)

mycket stöd som beviljats respektive förening, uppdelat på SF-idrott och termin, och hur många godkända aktiviteter och deltagartillfällen stödet baseras på. Kontrollen visade att förteckningen innehåller fel som inte kunnat åtgärdas motsvarande 0,02 procent av den totala LOK-stödsverksamheten 2021, vilket får anses försumbart i detta sammanhang.

¹⁵ Precis som i Aktiv i idrott-registret är adressen den som finns angiven i folkbokföringen, om individen är registrerad med personnummer. I annat fall har adressen angivits manuellt av föreningen.

¹⁶ Variabeln avseende inkomst är Andel personer med låg ekonomisk standard. Variabeln avseende utbildning är Andel personer med förgymnasial utbildning. Variabeln avseende arbetsmarknadsposition är Andel personer som har haft ekonomiskt bistånd i minst tio månader och/eller har varit arbetslösa längre än sex månader.

¹⁷ Delegationen mot segregation/Delmos (2021). *Segregation i Sverige*, Bilaga 2; De värden för indexet och områdestyper som använts avser 2020, vilket i skrivande stund är de senaste som finns att tillgå.

Så gick vi till väga

Först beräknades antalet LOK-deltagare för varje RegSO-område. Därefter beräknades kvoten mellan antalet LOK-deltagare och antalet invånare (7–25 år) för varje område. Vi kommer att kalla denna kvot ”andel LOK-deltagare”.

Utöver andelen LOK-deltagare beräknades ytterligare ett mått. Anledningen till detta är att andelen LOK-deltagare inte tar hänsyn till åldersstrukturen i befolkningen i området. Detta är relevant eftersom antalet LOK-deltagare (även antalet Aktiva i idrott) generellt sett är mycket högre i den nedre delen av åldersspannet 7–25, än i den högre. Antalet LOK-deltagare 2021 var högst bland 11-åringarna (cirka 85 000) för att sedan sjunka för varje åldersgrupp; 15-åringarna var 56 000, 20-åringarna 19 000 och 25-åringarna 11 000.

För att ta hänsyn till att befolkningsstrukturen varierar mellan RegSO-områden har även ”förväntat antal LOK-deltagare” beräknats för varje område, vilket sedan jämförts med det faktiska antalet LOK-deltagare. Det förväntade antalet LOK-deltagare utgår från att lika stor andel av alla områdenas invånare i olika åldrar är LOK-deltagare. Först har därför andel LOK-deltagare (antal LOK-deltagare genom antal invånare) för åldersgrupperna 7–9, 10–12, 13–16, 17–20 och 21–25 beräknats för hela populationen.¹⁸ Därefter har förväntat antal LOK-deltagare för varje RegSO-område och åldersgrupp beräknats, genom att kvoterna för hela populationen multiplicerats med motsvarande invånarantal i varje område. Slutligen har förväntat antal LOK-deltagare 7–25 år för områdena beräknats, genom att värdena för åldersgrupperna summerats. Hela denna procedur har gjorts separat för flickor och pojkar.

Ovan bearbetning har alltså resulterat i ett förväntat antal LOK-deltagare 7–25 år, ett för flickor och ett för pojkar, för varje RegSO-område. Dessa har sedan jämförts med de faktiska antalen LOK-deltagare. För denna jämförelse har den procentuella avvikelsen beräknats enligt följande:

Procentuell avvikelse = (Faktiskt antal-Förväntat antal)/Förväntat antal

När avvikelsen är ett negativt tal, alltså när det faktiska antalet är mindre än det förväntade, talar vi om ett ”underskott” av LOK-deltagare. När avvikelsen är ett positivt tal innebär det att LOK-deltagarna var fler än förväntat. Ett räkneexempel: Om det förväntade antalet LOK-deltagande flickor 7–25 år i ett område var 200 och

¹⁸ Anledningen till att ettåriga åldersgrupper använts är att SCB inte lämnar ut befolkningssiffrorna per RegSO-område för ettåriga åldersgrupper (uppdelat på kön), då antalen i vissa fall blir så låga att de skulle behöva maskeras av sekretesskäl.

det faktiska antalet 160, blir avvikelserna -20 procent ($(160-200)/200$); vi har ett underskott på 20 procent av LOK-deltagande flickor i området.

Resultat

Det första som kan konstateras är att det bland LOK-deltagarna 2021 var fler pojkar (56 procent) än flickor (44 procent). En del av denna skillnad kan förklaras med att pojkarna var något fler än flickorna totalt sett i befolkningen (52 procent pojkar och 48 procent flickor i åldrarna 7–25), men inte hela. Av tabell 1 framgår att andelen LOK-deltagare var högre för pojkarna än flickorna i alla åldersspann, och att de deltagande flickorna i genomsnitt deltog i färre aktiviteter än de deltagande pojkarna.

Tabell 1. Andel LOK-deltagare och genomsnittligt antal deltagartillfällen, 2021

Ålder	Andel LOK-deltagare*		Genomsnittligt antal deltagartillfällen**	
	Flickor (%)	Pojkar (%)	Flickor	Pojkar
7–9 år	60	67	35	41
10–12 år	62	68	54	62
13–16 år	46	55	64	73
17–20 år	20	29	53	63
21–25 år	9	15	36	47
Alla (7–25 år)	36	43	50	58

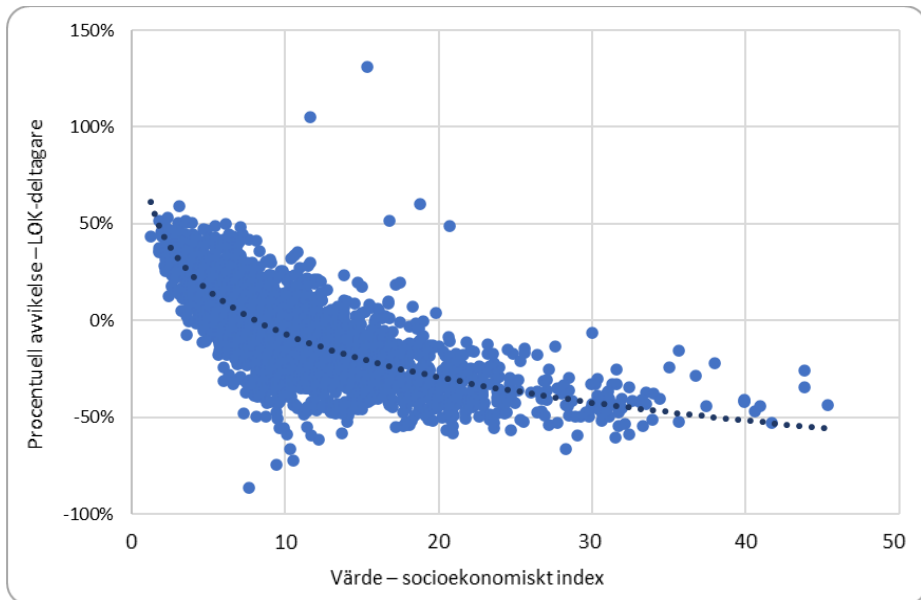
* Antal deltagare delat med antal invånare.

** Genomsnitt per deltagare (inte per invånare).

När vi nu övergår till att fokusera på den procentuella avvikelserna mellan det förväntade och faktiska antalet LOK-deltagare per område, är det viktigt att poängtera att grupperna flickor och pojkar jämförts med sig själva, och att det faktum att det totalt sett är fler pojkar än flickor bland LOK-deltagarna därför inte tagits hänsyn till.

Den procentuella avvikelserna mellan det förväntade och faktiska antalet LOK-deltagare (fortsättningsvis ”avvikelsen”) per RegSO-område varierar mellan -91 och +248 procent för flickorna och mellan -89 och +64 för pojkarna. Standardavvikelsen är 29 procent för flickorna och 20 procent för pojkarna. Detta innebär att det är relativt stora variationer mellan olika områden, och särskilt för flickorna. Den fortsatta analysen gick ut på att undersöka hur dessa skillnader förhåller sig till skillnader mellan områdena vad gäller socioekonomiska förutsättningar.

I figur 1 har de 3 363 RegSO-områdena plottats ut utifrån avvikelsen (totalt för båda könen) och det socioekonomiska indexet.

Figur 1. RegSO-områden utifrån LOK-deltagare* och socioekonomiskt index**

* Den procentuella avvikelsen mellan förväntat och faktiskt antal LOK-deltagare, 2021.

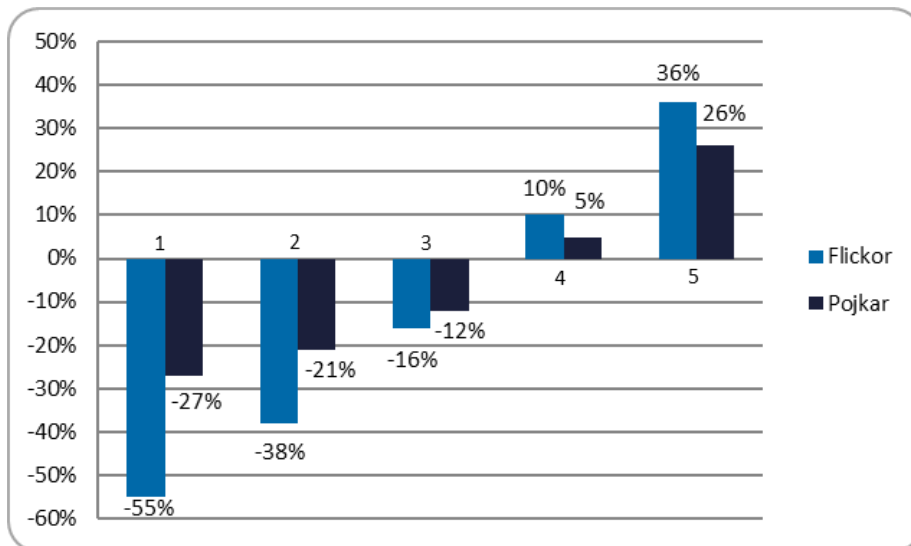
** Värdet för SCB/Delmos socioekonomiska index, 2020. Ett lågt värde innebär att området har goda socioekonomiska förutsättningar och ett högt värde innebär att området har socioekonomiska utmaningar.

Figur 1 illustrerar ett tydligt samband, som innebär att områden med relativt god socioekonomisk standard (lågt värde för det socioekonomiska indexet) ofta har fler barn och ungdomar som deltar i LOK-stödsaktiviteter (positiv procentuell avvikelse).¹⁹ De 169 områdena med högst socioekonomisk standard hade alla fler LOK-deltagare än förväntat. Omvänt har områden med relativt låg socioekonomisk standard ofta ett underskott av LOK-deltagare. De 199 områdena²⁰ med lägst socioekonomisk standard hade alla ett underskott av LOK-deltagare.

¹⁹ Fem områden sticker ut på ovasidan av trendlinjen, s.k. "outliers". Samtliga fem områden kan betraktas som "studentområden"; andelen 21–25-åringar bland samtliga 7–25-åringar uppgår till över 70 % i alla områden, och av LOK-deltagarna i dessa områden deltog över hälften i Akademisk idrott. De fyra områden som omvänt sticker ut mest på undersidan av trendlinjen kan alla betraktas som glesbygdsområden (de ligger "till största delen utanför större befolkningskoncentrationer eller tätorter", se Statistikmyndigheten SCB. "DeSO – Demografiska statistikområden". Webbsida), och tre av fyra ligger i Norrbottens inland.

²⁰ 349 områden om fyra "studentområden" exkluderas.

I figur 2 blir sambandet ännu tydligare. Där har områdena aggregerats utifrån områdestyp, och avvikelsen avseende LOK-deltagare visas separat för flickor och pojkar.

Figur 2. Procentuell avvikelse för antal LOK-deltagare* per områdestyp år 2021.

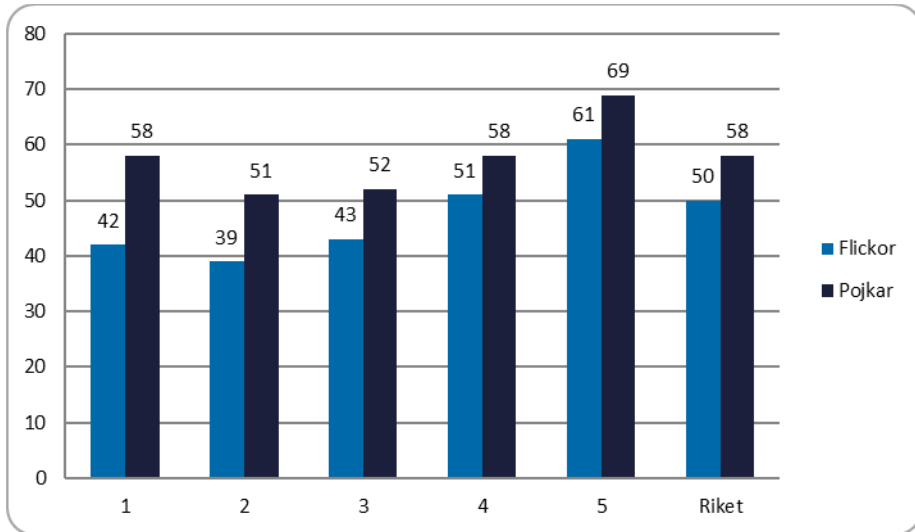
1 = Område med stora socioekonomiska utmaningar, 2 = Område med socioekonomiska utmaningar, 3 = Socioekonomiskt blandade områden, 4 = Områden med goda socioekonomiska förutsättningar och 5 = Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

*Den procentuella avvikelsen mellan förväntat och faktiskt antal LOK-deltagare 2021.

Figur 2 visar att områden av områdestyp 1, 2 och 3 tillsammans har ett underskott av LOK-deltagare, medan områden av områdestyp 4 och 5 har fler LOK-deltagare än förväntat. Sambandet kan beskrivas som linjärt; ju bättre socioekonomiska förutsättningar, desto fler LOK-deltagare. Det kan också utläsas att skillnaderna mellan områdestyperna är särskilt stora för flickorna. I områden med stora socioekonomiska utmaningar (områdestyp 1, 158 till antalet) är underskottet av LOK-deltagande flickor 55 procent; här "saknas" alltså mer än varannan flicka i föreningsidrotten, jämfört med hur det ser ut i riket totalt sett.

När vi jämför områdestyperna avseende hur många aktiviteter deltagarna i genomsnitt deltog i, blir mönstret ett liknande (figur 3). Områdestyp 4 och 5 har högst genomsnitt, men i områdestyp 1 ligger siffran för flickorna högre än i områdestyp 2,

och för pojkarna i nivå med riksgenomsnittet, vilket är betydligt högre än i områdestyp 2 och 3.²¹

Figur 3. Antal deltagartillfällen* per områdestyp och för riket 2021.

1 = Område med stora socioekonomiska utmaningar, 2 = Område med socioekonomiska utmaningar, 3 = Socioekonomiskt blandade områden, 4 = Områden med goda socioekonomiska förutsättningar och 5 = Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

*Genomsnittligt antal deltagartillfällen (inte för alla invånare).

Diskussion

Resultatet av de analyser som presenterats i denna text visar på ett tydligt samband mellan deltagande i föreningsidrotten och socioekonomiska förutsättningar. Det står klart att ju bättre socioekonomiska förutsättningar hushållen i ett bostadsområde har, desto större andel av barnen och ungdomarna tenderar att delta i föreningsidrotten. Detta gäller för båda könen, men är särskilt tydligt för flickorna. Störst är skillnaden mellan områdena med sämst respektive bäst socioekonomiska förutsättningar; samtliga 158 områden av områdestyp 1 har ett underskott av LOK-deltagare (sammanlagt för båda könen). Omvänt har alla 306 områden av områdestyp 5, utom tre, fler LOK-deltagare än förväntat.

²¹ Observera dock att siffrorna i figur 3 inte tar hänsyn till åldersstrukturen bland 7–25-åringarna i områdestyperna, vilket kan ha betydelse då genomsnittligt antal deltagartillfällen totalt sett skiljer sig mellan olika åldrar (se tabell 1).

Det har tidigare nämnts i texten att underlaget som analysen baseras på – deltagare i idrottsaktiviteter som beviljades LOK-stöd 2021 – inte fullt ut motsvarar alla de barn och ungdomar som deltog i föreningsidrotten det året. Detta eftersom all verksamhet inom föreningsidrotten inte uppfyller kriterierna för LOK-stödet, samt att alla föreningar inte nödvändigtvis ansöker om stöd för sin verksamhet trots att den skulle vara LOK-stödsberättigad. Det bör också påpekas att 2021 präglades av coronapandemin, och att den totala mängden LOK-verksamhet var klart mindre än åren innan pandemin.²² Det är oklart i vilken utsträckning detta bortfall av verksamhet och deltagare påverkar resultatet av analysen, jämfört med om den hade gjorts baserat på ett ”normalår”.²³ Med beaktning av dessa reservationer anser Riksidrottsförbundet att LOK-stödet, sedan obligatorisk digital närvaroregistrering införts, utgör en högkvalitativ och viktig källa till kunskap om barn och ungdomars deltagande i svensk föreningsidrott.

Det är viktigt att poängtera att denna analys inte baserats på information om LOK-deltagarnas socioekonomiska förhållanden på *individnivå*, utan att sambandet mellan LOK-deltagande och socioekonomi är indirekt. Analysen säger därför inget om vad som kännetecknar de individer inom ett givet område som deltar i föreningsidrotten, och hur de eventuellt skiljer sig från de som inte deltar. Det vore angeläget att framöver vidareutveckla analysen av LOK-deltagarna genom att kombinera individuppgifter om socioekonomiska (och andra) förhållanden med geografisk hemvist. En sådan analys hade bland annat kunnat ge svar på vilket som har störst påverkan för sannolikheten att ett barn deltar i föreningsidrotten; hushållets socioekonomiska (och andra) förutsättningar, eller den närmiljö som hen växer upp i (”grannskapseffekten”).²⁴

Lång väg kvar till en idrott för alla

Att det finns ett samband mellan socioekonomi och deltagande i föreningsidrotten är väl känt sedan tidigare.²⁵ Den analys av LOK-deltagare på områdesnivå som presenterats här bekräftar den bilden. Att det ser ut så är problematiskt på flera sätt. Idrottsrörelsens gemensamt beslutade strategi innehåller ambitioner om en idrott för alla, där möjligheten att engagera sig i en förening är oberoende av

²² Jämfört med 2019 genomfördes 13 % färre gruppaktiviteter 2021.

²³ Det har exempelvis rapporterats att frånvaron i grundskolan var högre i socioekonomiskt utsatta områden än i andra områden under coronapandemin, vilket antyder att det kan finnas systematiska skillnader som påverkade även deltagandet i föreningsidrotten under denna period. Se *SVT Nyheter* 2020-05-06. ”Så många elever har varit frånvarande under coronakrisen”. Webbartikel.

²⁴ Se exempelvis Andersson, R. m.fl. (2019). *Grannskapseffekter och politik och planering för minskad segregation*. Underlagsrapport till Jämlikhetskommissionen.

²⁵ Centrum för idrottsforskning (2019). *Idrotten och (o)jämligheten*. Rapport 2019:2.

individens ekonomiska förutsättningar eller var man bor.²⁶ Det tycks återstå mycket arbete för att realisera den visionen. Det får även negativa konsekvenser för de individer som idrottsrörelsen misslyckas att inkludera; idrottande är förknippat med (bland annat) positiva hälsoeffekter.²⁷ Slutligen är det problematiskt från ett samhällsperspektiv om de offentliga stöden till idrotten, som till största del fördelas med folkhälsopolitiska förtecken, inte når olika grupper i samhället i samma utsträckning. Det bör i detta sammanhang påpekas att analysen, som visar att vissa områden har betydligt färre barn och ungdomar som deltar i föreningsidrotten än andra, inte säger något om hur mycket idrott och annan fysisk aktivitet som barnen och ungdomarna i dessa områden totalt sett utövar. Det är dock föreningsformen som ger tillgång till LOK-stöd och andra slags idrottsliga stöd.

Idrottsrörelsen arbetar med olika insatser för att realisera *Strategi 2025* och uppnå de långsiktiga målen.²⁸ Gällande LOK-stödet har Riksidrottsstyrelsen beslutat om regelverksändringar som styr mot detta. Bland annat har det införts begränsningar som skapar incitament för föreningar att utöka sin verksamhet genom att erbjuda fler barn och ungdomar att delta, snarare än att erbjuda mer verksamhet för befintliga medlemmar.²⁹ Formkraven på godkända aktiviteter har också lättats upp, i syfte att göra en större mångfald av aktivitetsformer stödberättigade.³⁰

I sammanhanget ska också det omfattande inkluderingsarbetet nämnas. Det har bedrivits sedan 2015, och möjliggjorts av särskilt riktade statliga anslag.³¹ Sedan 2016 har delar av detta arbete inriktats på att stärka föreningsidrotten i avgränsade geografiska områden där behoven bedömts vara särskilt stora. Mellan 2016 och 2018 genomfördes *Storstadssatsningen* i Göteborg, Malmö, Stockholm och Södertälje. Sedan 2017 erhåller idrottsrörelsen även 14 miljoner kronor per år för ”särskilda insatser för idrott i segregerade områden”.³² Med dessa medel som resurs har RF-SISU distrikten utvecklat arbetssätt och riktat insatser mot ett stort antal områden.³³

²⁶ Riksidrottsförbundet (2021). *Strategisk plan för idrottsrörelsen 2022–2025*.

²⁷ Faskunger, J. m.fl. (Red.) (2017). *Idrottens samhällsnytta*.

²⁸ Riksidrottsförbundet (2021).

²⁹ Från och med 2022 kan föreningar erhålla deltagarstöd vid maximalt tre (gäller 7–9-åringar) respektive fem (gäller 10-åringar och äldre) aktiviteter per vecka (tidigare sju aktiviteter per vecka oavsett ålder) för en och samma deltagare. Dessutom ges ett högre stöd för individens första och andra aktivitet under en vecka. Se vidare Riksidrottsförbundet (2023). ”Förändringar i LOK-stödet”. Webbsida.

³⁰ År 2023 beslutades att kravet att en aktivitet måste innehålla en gemensam samling och avslutning ska tas bort, vilket avser att möjliggöra erhållande av stöd även för mer spontana typer av aktiviteter.

³¹ Se Arnoldsson, J. (2019).

³² Regleringsbrev för budgetåret 2017 avseende anslag 13:1.

³³ Åren 2020–2021 arbetades sammanlagt med 77 områden i 33 kommuner. År 2022 var motsvarande siffror inledningsvis 132 områden i 53 kommuner, varpå ytterligare områden tillkom, efter att arbetet förstärktes med ytterligare medel från de anslag idrottsrörelsen erhållit för att återstarta verksamheten efter coronapandemin.

Den nya regeringen satsar under 2023–2025 ytterligare 100 miljoner kronor per år för att ge idrottsrörelsen möjlighet att stärka detta arbete.³⁴ Detta är ett välkommet tillskott som ger Riksidrottsförbundet möjlighet att tillsammans med special-idrottsförbund, RF-SISU-distrikt och idrottsföreningar kraftsamla för att stärka föreningsidrottens närvaro och betydelse för invånarna i områden, där detta behövs allra mest.

Idrottsrörelsen behöver tänka nytt

Resurser i form av pengar är en viktig förutsättning för att arbetet med områdena ska lyckas. Minst lika viktigt är att arbetet baseras på kunskap om *hur* arbetet bör gå till för att bli framgångsrikt. Sådan kunskap har börjat byggas upp genom olika utvärderingar,³⁵ forskning³⁶ och beprövad erfarenhet hos de som deltagit i de senaste årens arbete, men behöver fortsätta utvecklas. En utmaning i arbetet är att skapa effekter som består över tid. Det finns en risk att det byggs upp verksamhet och föreningsstrukturer som blir alltför beroende av det (tidsbegränsade) särskilda stödet som skjuts till. Målet måste vara att föreningsidrotten i områdena stärks till den grad att den kan stå på egna ben, och klara sig med de ordinarie stöd som erbjuds. En annan utmaning är att de områden vi pratar om, i motsats till hur de ibland beskrivs, är heterogena. Detta gäller inte bara vilka människor som bor där, utan även sådana kontextuella förutsättningar för arbetet som huruvida kommunen bedriver ett arbete i samma riktning, hur det i så fall ser ut samt vilka andra aktörer (exempelvis andra civilsamhällesorganisationer, bostadsbolag och myndigheter) som är verksamma lokalt. Sammantaget gör detta att det är svårt att skapa strategier och arbetssätt som kan tillämpas och bli framgångsrika överallt. Slutligen ligger det i sakens natur att det inte är tillräckligt att tillämpa för idrottsrörelsen traditionella metoder om vi ska nå framgång i arbetet med områdena, eftersom dessa uppenbarligen inte varit tillräckliga för att förhindra den utveckling som lett till det läge vi nu befinner oss i. Detta innebär att det kan behövas inslag av nytänkande i arbetet för att stärka föreningsidrotten i de områden där den är svagast etablerad, men också av självrannsakan och utveckling av idrottsrörelsens funktions- och stödstrukturer i stort.

Data från LOK-stödet och den slags analyser som presenterats i denna text kommer kunna användas på flera sätt i arbetet för att stärka föreningsidrotten i områden där

³⁴ Regeringen (2022). *Regeringen satsar på idrottsrörelsen och Scouterna*.

³⁵ Se exempelvis Lindström, J. m.fl. (2022). *En match utöver det vanliga*; Edström, N. (2019). *Följ Projekt Storstad*; Arnoldsson, J. (2019); Wolf-Watz, O. (2023).

³⁶ Se exempelvis Dahlstedt, M. m.fl. (2021). *Idrottens kraft?*; Linderyd, A. m.fl. (2022); Stenling, C. (2015). *The drive for change*. Doktorsavhandling.

den i dag är som svagast. För det första är den ett viktigt underlag till urvalet av områden att rikta arbetet till, som så långt det är möjligt bör säkerställa att resurserna hamnar där behovet av dem är störst. För det andra utgör den detaljerade nulägesinformationen om områdena; hur deltagandet ser ut i olika åldrar och för olika kön, vilka idrotter och föreningar som lyckas inkludera en del av invånarna och så vidare, ett kunskapsunderlag av stort värde vid planering av strategier och insatser i respektive område. För det tredje kommer vi, med 2021 som basår, att kunna följa utvecklingen i områdena över tid som en del av utvärderingen av effekterna av arbetet. Riksidrottsförbundet kommer också att, med publicering på årlig basis, göra information om samtliga områden fritt tillgänglig för att hjälpa andra intressenter och samarbetspartners, i synnerhet kommunerna, att få upp ögonen för de betydande skillnader som ofta finns mellan olika områden i samma kommun.

Inkludering skapas tillsammans

Resultatet av de analyser som redovisats i denna text kan också ses och förstås i ljuset av hur den socioekonomiska boendesegregationen ser ut i Sverige i dag, och vad den innebär för de invånare som drabbas hårdast av den. Forskningen visar att boende i socioekonomiskt svaga områden har sämre livsmöjligheter sett till skolresultat, utbildningsnivå, möjligheter på arbetsmarknaden, hälsa och levnadsvanor.³⁷ Känslan av socialt utanförskap är också större hos unga i dessa områden,³⁸ och ideella föreningar upplever att de har sämre villkor och är mer beroende av offentliga medel än i andra områden.³⁹ Detta innebär att flera samhällssektorer tillsammans misslyckats med att skapa jämlika förutsättningar för barn och ungdomar som växer upp i Sverige, vilket också skapar särskilda utmaningar för föreningsidrotten. Sammantaget behöver idrottsrörelsen därför anpassa arbets sätt och samverkansformer, för att tillsammans med samhället i stort skapa en mer inkluderande idrottsrörelse – och i förlängningen ett mer inkluderande Sverige.

³⁷ Andersson, R. m.fl. (2019).

³⁸ Barnombudsmannen (2018). *Utanförskap, våld och kärlek till orten*.

³⁹ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2017). *Utvecklingen av ideella föreningars villkor*.

Referenser

Andersson, R. & Holmqvist, E. (2019). *Grannskapseffekter och politik och planering för minskad segregation*. Underlagsrapport till Jämlikhetskommissionen.

Arnoldsson, J. (2019). *Idrott för nyanlända 2015–2018: En rapport om verksamhet, uppföljning och forskning inom satsningen*, s. 15–17. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

Barnombudsmannen (2018). *Utanförskap, våld och kärlek till orten*. Stockholm: Barnombudsmannen.

Centrum för idrottsforskning (2019). *Idrotten och (o)jämligheten: I medlemmarnas eller samhällets intresse?* Rapport 2019:2. Stockholm: Centrum för idrottsforskning.

(den utvärdering av Riksidrottsförbundets arbete med ”idrott i segregerade områden” som redovisas i annat kapitel i denna antologi).

Dahlstedt, M. & Ekholm, D. (Red.) (2021). *Idrottens kraft? Ungas livsvillkor och ojämlikhetens problem i en segregerad stad*. Lund: Studentlitteratur.

Delegationen mot segregation/Delmos (2021). *Segregation i Sverige: Årsrapport 2021 om den socioekonomiska boendesegregationens utveckling*, Bilaga 2. Flemingsberg: Delegationen mot segregation/Delmos.

Edström, N. (2019). *Följ Projekt Storstad: Om lokal metodutveckling och idrott i fem stadsdelar i Stockholms län*. Stockholm: Riksidrottsförbundet/Stockholms idrottsförbund.

Faskunger, J. & Sjöblom, P. (Red.) (2017). *Idrottens samhällsnytta: En vetenskaplig översikt av idrottsrörelsens mervärden för individ och samhälle*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

Linderyd, A. & Leon Rosales, R. (2022). *Idrottsrörelsen som demokratiskola: Interna och externa förväntningar i arbetet med inkludering och segregation*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

Lindström, J. & Mickelsson Blomqvist, T. (2022). *En match utöver det vanliga: Om ett kunskapsbaserat arbetssätt i idrottssvaga områden*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor/MUCF (2017). *Utvecklingen av ideella föreningars villkor: Civila samhällets villkor 2016 med fokus på ideella föreningar i utsatta områden*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor/MUCF.

Nordensky, J., Flood, C., Goffe, D., Swartz, S., Lundin Kleberg, H., Nordström T. & Sinanovic Gabrallah, S. (2022). *Var finns idrotten? Analys av göteborgarnas tillgång till idrottsanläggningar*. Riksidrottsförbundet, Göteborgs stad och Spacescape.

Tillgänglig:

<https://www.rf.se/download/18.7d74975f1859fdf1f76958a4/1673955830084/RF%20-%20Tillg%C3%A5ng%20till%20idrottsan%C3%A4ggningar.pdf>.

Regeringen (2022). "Regeringen satsar på idrottsrörelsen och Scouterna". Webbsida. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2022/12/regeringen-satsar-pa-idrottsrorelsen-och-scouterna/>. (Hämtad 27 januari 2023.)

Regeringsbeslut 2018-08-31. Ku2018/01729/D. Uppdrag till Statistiska centralbyrån att ta fram en rikstäckande områdesindelning för statistisk uppföljning av socioekonomisk segregation.

<https://www.regeringen.se/contentassets/8429e3b5d41445b1a720d3d363fabc38/uppdrag-till-statistiska-centralbyran-att-ta-fram-en-rikstackande-omradesindelning-for-statistisk-uppfoljning-av-socioekonomisk-segregation.pdf>.

Regleringsbrev för budgetåret 2017 avseende anslag 13:1. <https://www.esv.se/statsliggaren/regleringsbrev/?RBID=18027>.

Riksidrottsförbundet (2021). *Strategisk plan för idrottsrörelsen 2022–2025*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

Riksidrottsförbundet (2023). "Förändringar i LOK-stödet". Webbsida. <https://www.rf.se/bidrag-och-stod/lok-stod/forandrat-lok-stod>. (Hämtad 27 januari 2023.)

SFS (2020:28) Förordning om ändring i förordningen (2017:1085) med instruktion för Delegationen mot segregation.

Statistikmyndigheten SCB. "DeSO – Demografiska statistikområden". Webbsida. <https://www.scb.se/hitta-statistik/regional-statistik-och-kartor/regionala-indelningar/deso---demografiska-statistikomraden/>. (Hämtad 27 januari 2023.)

Statistikmyndigheten SCB (2020). *Rikstäckande områdesindelning för statistisk uppföljning av socioekonomisk segregation: Slutrapportering av uppdrag till Statistiska centralbyrån att ta fram en rikstäckande områdesindelning för statistisk uppföljning av socioekonomisk segregation*. Örebro: Statistiska Centralbyrån.

Stenling, C. (2015). *The drive for change: Putting the means and ends of sport at stake in the organizing of Swedish voluntary sport*. Doktorsavhandling.

SVT Nyheter 2020-05-06. "Så många elever har varit frånvarande under coronakrisen". Webbartikel. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/skola-3>. (Hämtad 27 januari 2023.)

Wolf-Watz, O. (2023). "Idrottens insatser för att motverka segregation". I Centrum för idrottsforskning, *Idrott och segregation: Om idrottens roll i ett ojämlikt samhälle*. Rapport 2023:2. Stockholm: Centrum för idrottsforskning.

På lånad tid

– Fritidsbankens betydelse för barn och ungas fritid

Johan Högman, Stefan Wagnsson & Sebastian Bellander, Karlstads universitet

Inledning

Fritidsbanken är en verksamhet för gratis utlåning av idrotts- och fritidsutrustning, som funnits i tio år. Det är en social innovation som utvecklats för att fler ska få möjligheten till en aktiv fritid. Med tiden har Fritidsbanken vuxit till en nationell företeelse, representerad i ungefär en tredjedel av landets 290 kommuner. Men kan ett sådant slags bibliotek även bidra till att minska segregationen i Sverige? Om så är fallet, på vilket sätt?

Tillgång till utrustning är en grundläggande förutsättning för att barn och unga ska kunna delta i idrotts- och fritidsaktiviteter. Utrustning är, efter avgifter, den största kostnadsposten för personer som idrottar. År 2021 spenderade genomsnittssvensken 2 700 kr på idrottsutrustning (inklusive kläder).⁴⁰ Kostnader för olika idrotter och aktiviteter varierar stort, men gemensamt är att utrustning behövs – och den blir allt dyrare.

Enligt svenskarnas egna uppskattning har de generella kostnaderna för idrott ökat markant de senaste åren.⁴¹ En undersökning som Svenska Ishockeyförbundet låtit genomföra visar att kostnaderna för utrustning, jämte avgifter, är den utgift som ökat mest de senaste 15 åren. Det handlar om mer än en fördubbling, från 2 500 till 6 000 kronor per år och barn för utrustning.⁴² De allt högre kostnaderna kan ses som en följd av en tilltagande professionalisering och kommersialisering av barn- och ungdomsidrotten i Sverige.⁴³ Intresset och engagemanget för barn och ungas idrottande har ökat bland såväl föräldrar som hos marknadens aktörer. Detta tar sig exempelvis uttryck genom fler professionella ledare och tränare, samt högre krav på utrustning av god kvalitet. Kostnadsökningarna ligger i linje med en ökad ekonomisk standard i de befolkningsgrupper som haft bäst ekonomisk utveckling de senaste åren. Dessvärre är standardökningen inte jämnt fördelad över befolkningen. Andelen personer med låg ekonomisk standard ökade från 13,9 till 15,1

⁴⁰ Centrum för idrottsforskning (2022a). "Kostnader för individer och hushåll". Webbsida.

⁴¹ Ibid.

⁴² Hertting, K. (2020). *Vad kostar ishockeyn?*

⁴³ Wagnsson, S. m.fl. (2015). "Idrottsföräldrars syn på den kommersialiserade barn- och ungdomsidrotten". I Centrum för idrottsforskning, *Idrottens pris*.

procent mellan 2011 och 2019. Barn tillhör den grupp i samhället som har det sämst ställt ekonomiskt. Ungefär 20 procent av Sveriges barn och ungdomar (0–19 år) levde 2019 i hushåll med låg ekonomisk standard. Nästan hälften av alla barn till ensamstående kvinnor hade låg ekonomisk standard.⁴⁴ En undersökning genomförd av Riksidrottsförbundet 2010 visade att många föräldrar, trots att de spenderade betydande summor på sina barns idrottande, tyckte att det var värt pengarna. Dock upplevde föräldrar med lägst inkomst i större utsträckning att kostnaderna för idrott var mycket höga.⁴⁵

Flera olika undersökningar har visat på hur deltagande i både fritids- och föreningsaktiviteter är lägre i områden med socioekonomiska utmaningar.⁴⁶ Även träningsvanor skiljer sig åt. Barn och ungdomar från socioekonomiskt svaga områden är mindre fysiskt aktiva än andra barn och ungdomar.⁴⁷ Skillnaderna är särskilt tydliga bland flickorna. I exempelvis Malmö är endast 14 procent av flickorna med lägst socioekonomisk status med i en idrottsförening, vilket kan jämföras med 64 procent bland flickorna med högst socioekonomisk status. Skillnaderna kvarstår också efter kontroll för utländsk bakgrund. Kostnader spelar sannolikt en roll här. Exempelvis anger mellan en tredjedel och hälften av de unga i Malmö kostnader som ett hinder för fritidsaktiviteter.⁴⁸

I syfte att minska ojämlikheten och segregationen finns det följaktligen ett stort behov av insatser som möjliggör för fler barn och unga att delta i idrotts- och fritidslivet. En viktig fråga att besvara är om möjligheten att kostnadsfritt låna utrustning kan bidra till detta. Syftet med den här undersökningen har därför varit att undersöka den betydelse som Fritidsbanken, en verksamhet för gratis utlåning av utrustning, har för barn och ungas möjligheter att delta i idrotts- och fritidsaktiviteter. De frågeställningar som styrer arbetet är:

- Vilka barn och ungdomar använder Fritidsbanken?
- I vilka sammanhang och på vilka platser används utrustningen?
- Hur viktig är verksamheten för att idrotts- och fritidsaktiviteter ska bli av?
- Leder utlåning till möten mellan barn och ungdomar som bor i olika socioekonomiska områden?

⁴⁴ Statistikmyndigheten SCB (2019). "Hushållens ekonomiska standard 2019". Webbsida.

⁴⁵ Riksidrottsförbundet (2010). *Valuta för pengarna*.

⁴⁶ Eloffsson, S. m.fl. (2020). *Hur många deltar inte i det offentligt subventionerade fritids- och kulturutbudet?*; Göteborgs stad (2019). *Utredning om förbättrade möjligheter till en meningsfull fritid*.

⁴⁷ Owen, K. B. m.fl. (2022) "Fair play?" I *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, vol. 19, nr. 1, s. 27.

⁴⁸ Blomdahl, U. m.fl. (2021). *Ung livsstil Malmö 2021*. Rapport.

Bakgrund

Vad är Fritidsbanken?

En fritidsbank kan liknas vid ett bibliotek, fast för idrotts- och fritidsutrustning. De flesta fritidsbanker har tusentals artiklar i lager, alltifrån bollar, fotbollsskor, skidor och skridskor till friluftsutrustning, cyklar och flytvästar. Vem som helst kan besöka en fritidsbank för att titta på, prova ut och kostnadsfritt låna utrustning i 14 dagar.

Den första Fritidsbanken öppnades 2013 i Deje, tre mil norr om Karlstad. Initiativet togs av diakonen Carina Haak som, i samarbete med Forshaga-Munkfors församling, Forshaga kommun och en sammanslutning av ett antal studieförbund, bildade en ideell förening under namnet Fritidsbanken. År 2015 bildades en ny förening, Fritidsbanken Värmland, med syfte att sprida konceptet vidare, framför allt till andra kommuner i Värmland. Fyra år senare, 2019, bytte föreningen namn till Fritidsbanken Sverige, då uppdraget hade utökats till att omfatta hela landet. Redan från start var idén att ta hand om begagnad idrotts- och fritidsutrustning för att kunna låna ut den till nya användare. Utrustningen som fritidsbankerna får in samlas exempelvis in på återvinningscentraler, eller lämnas direkt till Fritidsbanken. På fritidsbankerna arbetar personer med att reparera och se till att utrustningen är i utlåningsbart skick. Enligt organisationen är det cirkulära tänkandet en viktig del av verksamheten, som syftar till att både värna om miljön och hålla nere kostnaderna.

De allra flesta fritidsbanker, runt 90 procent, finansieras och drivs av kommuner. Det är alltså kommunerna som ansvarar för personal, lokaler och övrig drift. Vilken kommunal förvaltning som har hand om verksamheten varierar från kommun till kommun. Vanligt förekommande är att den är placerad under någon av nämnderna med ansvar för idrott och fritid, miljö eller sociala och arbetsmarknadsfrågor. I vissa fall sköter en ideell förening eller föreningsallians verksamheten, med bidrag från kommunen. Alla huvudmän som använder namnet "Fritidsbanken" är anslutna till den nationella organisationen Fritidsbanken Sverige, med säte i Karlstad. Fritidsbanken Sveriges syfte är att hjälpa landets kommuner i processen att starta och driva fritidsbanker. Organisationen finansieras av bidrag från ett antal stiftelser, ideella organisationer och offentliga aktörer och har i dag sju anställda. Relationen mellan de lokala huvudmännen och Fritidsbanken Sverige kan liknas vid en franchise, dock med skillnaden att användning av varumärket inte är förenat med några kostnader. För att bli medlem i Fritidsbanken Sverige krävs däremot att de lokala huvudmännen uppfyller ett antal kriterier för exempelvis utformning av verksamheten.

I skrivande stund finns 124 aktiva fritidsbanker utspridda från Trelleborg i söder till Kiruna i norr. De kommande åren väntas ett tiotal nya öppna årligen. Det är framför allt de något mindre kommunerna som varit snabba med en etablering. Ungefär hälften av dagens fritidsbanker ligger i mindre tätorter med 2 000–15 000 invånare. Ytterligare en knapp tredjedel ligger i mellanstora tätorter med 15 000–50 000 invånare. Bara 14 ligger i städer med 50 000–200 000 invånare och endast tre finns i storstäderna (två i Göteborg och en i Malmö). Flera av landets större städer saknar följaktligen fritidsbanker.⁴⁹

Ungefär en tredjedel av alla fritidsbanker ligger i områden med socioekonomiska utmaningar. De flesta av dessa återfinns då i mindre eller mellanstora tätorter. Knappt hälften ligger i socioekonomiskt blandade områden. Resterande, det vill säga ungefär var femte fritidsbank, ligger i ett område med goda socioekonomiska förutsättningar. Den sammantagna bilden av fritidsbankernas lokalisering är således att de företrädesvis återfinns i mindre och mellanstora tätorter med en blandad socioekonomisk sammansättning. Ur ett segregationsperspektiv är det intressant att notera att endast tio stycken återfinns i ett område med socioekonomiska utmaningar i någon av de större städerna (mer än 50 000 invånare).

Segregation och idrotts- och fritidsdeltagande

Segregation handlar om att grupper av människor lever skilt från varandra. Dessa grupper kan skapas utifrån exempelvis kulturell tillhörighet, etnicitet, ålder eller socioekonomisk status.⁵⁰ Här har vi valt att utgå från socioekonomisk segregation, vilket innebär att människor är uppdelade baserat på tillgången till sociala och ekonomiska resurser. Närmare bestämt fokuserar vi här på Fritidsbankens verksamhet i relation till *socioekonomisk boendesegregation*.⁵¹

Socioekonomisk boendesegregation innebär att människor med liknande socioekonomiska förutsättningar bor i samma områden, åtskilda från människor med andra socioekonomiska förutsättningar. Det innebär att det i vissa geografiska områden samlas människor som har en lägre ekonomisk standard. Den här typen av segregation uppstår dels till följd av ojämlikhet i individuellt socialt, ekonomiskt och kulturellt kapital, dels av bostadssegmentering, det vill säga en koncentration av upplåtelseformer som gör att tillgången till bostäder i olika kostnadsnivåer inte

⁴⁹ Översikten här bygger på en analys av de 103 fritidsbanker som var aktiva under sommarperioden 2022.

⁵⁰ Socioekonomisk status baseras på en individs utbildningsnivå, inkomst och typ av arbete.

⁵¹ Wimark, T. (2018). *Boendesegregation i Sverige*.

är jämnt fördelade geografiskt.⁵² Socioekonomisk boendesegregation har alltså en tydlig rumslig dimension.

I Sverige är den socioekonomiska boendesegregationen tydligast i områden kring större städer. I städerna lever människor med såväl hög som låg socioekonomisk status, men alltså i hög utsträckning geografiskt åtskilt från varandra. År 2020 klassades sammanlagt 447 områden som platser med socioekonomiska utmaningar i Sverige, vilket utgör 13 procent av det totala antalet områden.⁵³ Dessa finns över hela landet, men är mer koncentrerade till de större städerna. Många barn och unga, 16 procent mellan 7 och 25 år, bor i ett område med socioekonomiska utmaningar.⁵⁴

Vad gäller barn och ungas idrott och fritid är framför allt två konsekvenser tänkbara till följd av ökad boendesegregation. Den första är av socioekonomisk karaktär. Vissa områden riskerar att få ett sämre utbud av idrotts- och fritidsaktiviteter, när befolkningen generellt har mindre socialt, ekonomiskt och kulturellt kapital. En befolkning med litet ekonomiskt kapital innebär dels ett svagare skatteunderlag som försvårar offentliga satsningar, dels en begränsad individuell förmåga att bekosta aktiviteter och verksamhet. Bristen på socialt och kulturellt kapital i ett område kan vidare leda till utmaningar att organisera ett levande civilsamhälle, med organisationer och föreningar som erbjuder fritidsverksamhet.

Ett sätt att jämna ut den här typen av skillnader, till följd av socioekonomisk boendesegregation, skulle kunna vara att genomföra olika områdesspecifika offentliga satsningar. Att se till att barn och unga i socioekonomiskt svaga områden har tillgång till idrotts- och fritidsutrustning skulle kunna vara ett sådant exempel, även om de flesta satsningar av den här typen i dag handlar om anläggningar eller ytor för idrott och fritid.⁵⁵

Den andra tänkbara konsekvensen av ökad socioekonomisk boendesegregation är mer kopplad till den rumsliga dimensionen av problematiken. Den handlar om att barn och unga från olika områden lever sina liv separerade från varandra, och med tiden därmed skapar få gemensamma erfarenheter och referensramar. Det kan leda till mindre kunskap om, och förståelse för, respektive grupps livsvillkor. I kombination med stor ojämlikhet kan detta få särskilt stor betydelse, eftersom livsvillkoren då också skiljer sig markant åt mellan grupperna och en känsla av orätt-

⁵² Wimark, T. (2018).

⁵³ S.k. Regionala statistikområden (RegSO). Läs mer på <https://www.scb.se/hitta-statistik/regional-statistik-och-kartor/regionala-indelningar/regso---regionala-statistikomraden/>.

⁵⁴ Statistikmyndigheten SCB (2022). Personlig kommunikation.

⁵⁵ Ekholm, D. (2018). *Ungas utanförskap i utsatta stadsdelar*. FoU-rapport 85:2018.

visa kan uppstå. I förlängningen finns risken för ökad misstänksamhet, bristande tillit liksom känsla av samhörighet, vilka alla är faktorer som urholkar sammanhållningen i ett samhälle.⁵⁶

Ett sätt att motverka detta är att arbeta för att barn och unga från olika socioekonomiska områden möts. Här lyfts ofta skolan fram som en betydelsefull institution i sammanhanget. Faktum är att fritiden är en särskilt viktig arena för möten mellan barn och unga från olika områden och med olika bakgrund. Engagemang i olika fritidsaktiviteter präglas av ett stort mått av självbestämmande, vilket innebär att barn och unga kan mötas utifrån ett gemensamt intresse.⁵⁷ På så vis finns goda förutsättningar till gemensamma upplevelser och relationsbyggande. Men en förutsättning för att fritidsaktiviteter ska kunna utgöra en sådan sammanförande arena är att alla barn och unga har möjlighet att delta – och för det krävs utrustning.

Fritidsbankens betydelse för barn och ungas deltagande

Vilken betydelse har då fritidsbankernas verksamhet i relation till segregationen i Sverige? Det är knappast rimligt att tro att utlåning av utrustning kan råda bot på själva segregationen, eller dess orsaker. Fritidsbankens verksamhet får i stället ses som kompensatorisk, då den potentiellt kan mildra segregationens effekter.⁵⁸ Vi vill lyfta två sätt på vilket det är tänkbart att utlåning av utrustning kan göra detta, varav vi ser det ena som mer eftersträvarsvårt på lång sikt.

Först och främst kan utlåningsverksamheten fungera kompensatoriskt genom att fler barn och unga får tillgång till idrotts- och fritidsutrustning, vilket innebär att de även får ökade möjligheter att bedriva idrotts- och fritidsaktiviteter. Detta främjar fysisk aktivitet, rekreation och en meningsfull fritid, och kan ha direkta effekter på välmående, trivsel och hälsa. På lite längre sikt kan deltagandet i organiserade aktiviteter även bidra till att barn och unga utvecklar olika psykosociala färdigheter, som på sikt ökar möjligheterna att aktivt delta i samhället.⁵⁹ Det skulle till exempel kunna handla om att lära sig att ta ansvar, arbeta mot uppsatta mål och samspela med andra människor.

Då dessa aktiviteter fortfarande kan ske inom ramen för en uppdelad fritidssektor, till exempel att barn och ungdomar med lägre socioekonomisk status mestadels deltar i

⁵⁶ Putnam, R. D. m.fl. (2004). *Better together*.

⁵⁷ Sabbe, S. m.fl. (2019) "Revisiting the notion of cohesion in community sport". I *Leisure Studies*, vol. 38, nr. 2, s. 274–287.

⁵⁸ Ekholm, D. (2018).

⁵⁹ Wagnsson, S. (2009). *Föreningsidrott som socialisationsmiljö*. Doktorsavhandling.

olika offentligt finansierade projekt, samtidigt som barn och ungdomar med bättre socioekonomiska förutsättningar deltar i föreningsidrott och kommersiella verksamheter, är det dock inte säkert att endast ökat deltagande är ett bra mått på minskad segregation.⁶⁰ Det finns fortfarande en risk för en *segregerad fritidssektor*.

Den amerikanske statsvetaren Robert Putnam har talat om civilsamhällets och idrottens förmåga att skapa två olika typer av socialt kapital som föder gemenskap. Den ena typen kallas "bindande kapital" (eng: bonding capital), och handlar om samhällets förmåga att stärka den befintliga gemenskapen bland människor med liknande social och kulturell bakgrund. Problemet med skapande av sådant bindande kapital är att det också tenderar att exkludera människor med annan social eller kulturell bakgrund, eller andra socioekonomiska förutsättningar, och på så vis förstärka segregation mellan grupper. Den andra typen av socialt kapital som kan genereras genom föreningslivets aktiviteter kallas "överbryggande kapital" (eng: bridging capital), och innebär en form av brobyggande mellan människor och grupper med olika bakgrund. Det kan exempelvis handla om jämlika möten mellan människor från olika kulturer eller samhällsklasser.⁶¹ Idrottsföreningar och andra föreningar framhålls ofta som utmärkta arenor för överbryggande socialt kapital. Samtidigt är föreningslivets potential att skapa sådant kapital också avhängigt sociala strukturer, exempelvis de som påverkar barn och ungas möjligheter till deltagande.⁶² Inte minst den så omfattande idrottsrörelsen kan betraktas som förhållandevis socioekonomiskt skiktad, vilket kan försvåra möten mellan barn och unga med olika socioekonomisk bakgrund.⁶³

Trots detta utgör föreningslivet alltså en viktig gemenskap, där barn och unga med olika socioekonomiska förutsättningar ingår. Här har utlåning av utrustning potentialen att göra det möjligt för barn och ungdomar, som annars inte hade haft råd, att delta i olika typer av fritidsaktiviteter. Vi ser att Fritidsbankens viktigaste funktion är att bidra till detta överbryggande kapital, och då genom att möjliggöra möten mellan barn och ungdomar från olika socioekonomiska grupper och områden. En önskvärd effekt av att låna ut idrotts- och fritidsutrustning är följaktligen att tillgängliggöra aktiviteter i organisationer, föreningar eller sammanlutningar där barn och ungdomar från olika socioekonomiska områden träffas på träningar, matcher, läger eller andra sammankomster. På så vis bidrar Fritids-

⁶⁰ Sabbe, S. m.fl. (2019).

⁶¹ Putnam, R. D. m.fl. (2004).

⁶² Walseth, K. (2008). "Bridging and bonding social capital in sport". I *Sport, Education and Society*, vol. 13, nr. 1, s. 1–17.

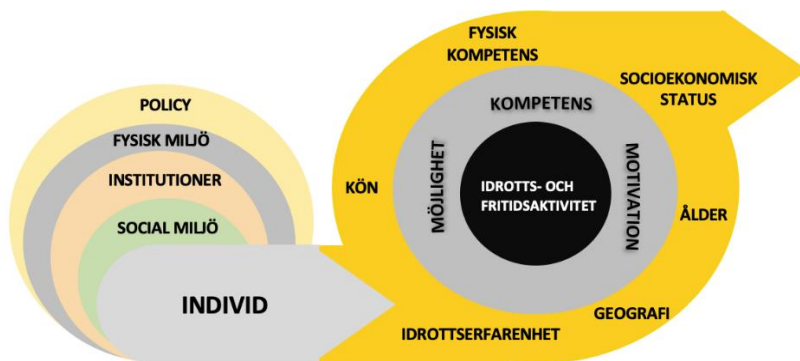
⁶³ Elofsson, S. m.fl. (2019). "Ojämligheten i föreningsidrotten". I Centrum för idrottsforskning, *Idrotten och (o)jämligheten*.

banken till en mer *sammanhållen fritidssektor*. Däremot är tillgång till utrustning bara en av flera pusselbitar som behövs för att barn och unga ska kunna delta i aktiviteter.

Ett beteende formas – COM-B-modellen

Vilken betydelse kan då utlåning av utrustning tänkas ha för att fritidsbaserade möten av det här slaget ska komma till stånd? Enligt den så kallade COM-B-modellen formas ett beteende av känslan av att ha kompetens (capability), möjlighet (opportunity) och motivation (dito) till beteendet (behaviour) i fråga. Dessa känslor uppstår i mötet mellan individen och omgivningen. I modellen visas ett antal individuella faktorer som vi ser som relevanta i sammanhanget: kön, ålder, geografi, idrottserfarenhet samt fysisk kompetensnivå. Alla dessa kan, i samspel med omgivningens krav, påverka möjligheterna att utöva idrotts- och fritidsaktiviteter.

För att utöva någon form av idrotts- eller fritidsaktivitet (beteende) behöver barn och unga alltså känna att de har kompetens, det vill säga, att de är tillräckligt duktiga för att delta. De behöver också känna att det finns möjlighet, alltså att de har råd, att det finns någonstans att vara, och så vidare. Till sist behöver de vara motiverade.

Figur 1. COM-B-modellen:⁶⁴ Modellen visar hur individens resurser samspelar med miljöfaktorer för att möjliggöra deltagande i idrott- och fritidsaktiviteter.

Fritidsbankens utlåning av utrustning utgör en starkt individuell resurs, som potentiellt bidrar till en starkare upplevd *möjlighet* till idrott. Att barn och unga inte har möjlighet eller lust att köpa utrustning blir då (i teorin) inget hinder utan

⁶⁴ Sport England (2020). *Sport for all?* Rapport.

idrotts- eller fritidsaktiviteten blir i stället tillgänglig, tack vare lånad utrustning. Enligt COM-B-modellen är alltså Fritidsbankens verksamhet en av flera pusselbitar för att barn och unga ska delta i idrotts- och fritidsaktiviteter. För barn och unga som bor i socioekonomiskt svagare områden är det sannolikt också en av de viktigare pusselbitarna.

Om undersökningen

Materialet för den här undersökningen består dels av enkätdata från barn och ungdomar (7–25 år) som har lånat utrustning på en fritidsbank, dels av fritidsbankernas egen utlåningsstatistik.

Enkätdata samlades in mellan 1 juni och 15 september 2022. Undersökningen är alltså avgränsad till Fritidsbankens verksamhet sommartid, vilket är viktigt att komma ihåg vid tolkning av resultaten. Enkäten delades ut av fritidsbankernas personal inne på Fritidsbanken, och kunde besvaras antingen i pappersform eller digitalt via en QR-kod. Sammantaget svarade 521 personer mellan 7 och 25 år på enkäten. Efter kontroll uteslöts 94 ofullständigt ifyllda enkäter, vilket gjorde att 427 återstod och därmed utgör det slutgiltiga enkätmaterialet för undersökningen. Svaren är insamlade på 52 olika fritidsbanker. Det finns olika anledningar till att vissa fritidsbanker inte har bidragit med enkätsvar. Vissa har haft stängt under perioden, andra har inte haft låntagare som har velat delta i undersökningen och ett mindre antal har valt att inte delta i undersökningen alls.

Vad gäller utlåningsstatistiken har vi använt information om låntagares ålder och kön. För att undersöka den socioekonomiska karaktären på de områden där låntagarna bor har vi även använt information om vilken gata låntagare bor på. Gatorna har kodats in i olika områdestyper med hjälp av statistikverktyget Segregationsbarometern,⁶⁵ som bygger på data från Statistikmyndigheten SCB.

Sammanlagt har 5 929 utlån till personer mellan 7 och 25 år registrerats av 99 olika fritidsbanker under perioden 1 juni och 15 september 2022. Alla dessa lån ingår i materialet som använts i den här studien.

För att försöka få en bild av hur representativa de barn och unga som besvarat vår enkät är, i förhållande till Fritidsbankens låntagare generellt, har vi jämfört enkätmaterialet med utlåningsstatistiken vad gäller låntagarnas kön, ålder och boende-

⁶⁵ Segregationsbarometern (2022). "Statistik om segregation i Sverige". Webbsida. Segregationsbarometern använder en indelning med fem olika områdestyper: 1 = Med stora socioekonomiska utmaningar. 2 = Med socioekonomiska utmaningar. 3 = Blandade områden. 4 = Med goda socioekonomiska förutsättningar. 5 = Med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

område under motsvarande tidsperiod (1 juni–16 september).⁶⁶ Av det totala antalet lån valde vi slumpvis ut 10 procent (593 lån), som jämfördes med enkät-materialet. Analysen visade att grupperna inte skiljer sig åt i någon nämnvärd utsträckning vad gäller ålder och kön.⁶⁷ Dock finns en signifikant skillnad avseende bostadsområde.⁶⁸ Något färre låntagare från vårt urval (30 jämfört med 41 procent) bor i utsatta områden, något fler (39 jämfört med 28 procent) bor i mer välbärgade områden (områdestyp 4 och 5).

Geografiskt har vi en liten överrepresentation av respondenter från fritidsbankerna i Bollnäs, Trollhättan, Sandviken och Strängnäs. Umeå, Boden, Filipstad och Kalmar är tvärtom underrepresenterade sett till hur stor deras utlåning är.

Sammantaget kan sägas att de resultat som presenteras i denna rapport i stort representerar Fritidsbankens låntagare mellan 7 och 25 år. Samtidigt bör vi vara något försiktiga när vi tolkar resultaten kopplade till låntagarnas boendeområden.

Resultat

Vilka barn och ungdomar använder Fritidsbanken?

Vilka barn och unga som använder Fritidsbanken är av intresse för att förstå verksamhetens betydelse i relation till segregationen inom fritidssektorn. För att ge en bild presenterar vi här demografisk information om låntagare i vår målgrupp: barn och ungdomar mellan 7 och 25 år.

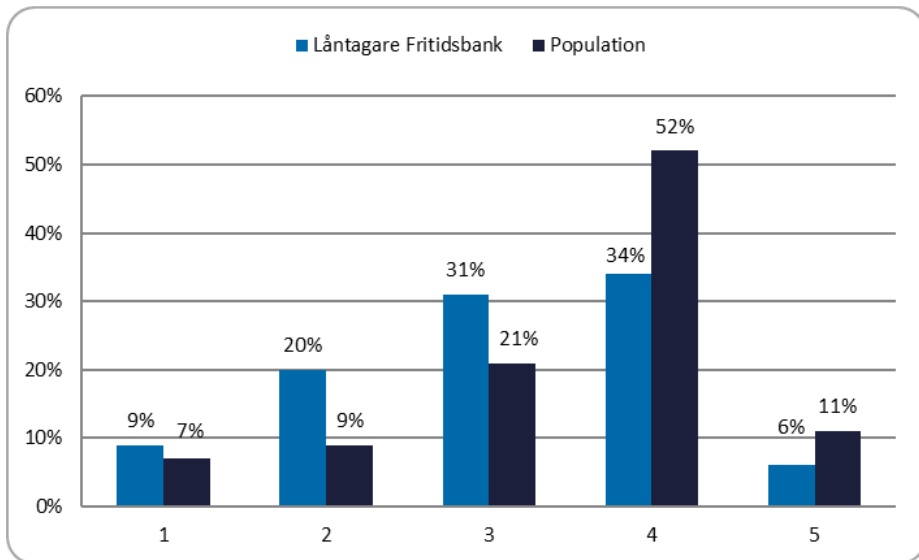
Den genomsnittliga åldern för en låntagare är 15 år. Spridningen inom åldersgruppen är förhållandevis jämn: 35 procent är 7–12 år, 40 procent 13–18 år och 25 procent 19–25 år. En majoritet, knappt 60 procent, av låntagarna är pojkar. Störst andel låntagare (34 procent) bor i områden med goda socioekonomiska förutsättningar (se figur 2). Nästan lika stor andel (31 procent) bor i socioekonomiskt blandade områden. 20 procent bor i områden som har socioekonomiska utmaningar och ytterligare 9 procent bor i områden med stora utmaningar. Slutligen bor 11 procent i områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

⁶⁶ Viktigt att notera här är att länestatistiken inte består av unika individer utan av genomförda lån, medan vår enkätdata består av unika individer. Skillnaderna mellan materialen kan alltså antingen tyda på faktiska demografiska skillnader, eller på skilda användarmönster i olika boendeområden.

⁶⁷ Oberoende t-test visade på icke-signifikanta skillnader ($t = 1.50$, n.s.) i medelålder mellan vårt urval ($M = 15.04$, $SD = 5.50$) och urvalet från hela populationen ($M = 14.44$, $SD = 4.48$); chi-två-test visade på icke-signifikanta skillnader ($\chi^2 = .79$, n.s.) i könsfördelningen mellan vårt urval (flickor/kvinnor = 44 %) och urvalet från hela populationen (flickor/kvinnor = 41 %).

⁶⁸ Chi-två-test visade på signifikanta skillnader i andelen boende i olika bostadsområden ($\chi^2 = 21.4$, $p < .01$).

Enligt nationella data (i figuren nämnd Population) bor drygt hälften i åldern 7–25 år i Sverige i ett område med goda socioekonomiska förutsättningar. En betydligt mindre andel bor i socioekonomiskt svaga områden. Det betyder alltså att barn och unga från socioekonomiskt svaga områden lånar mer per capita, även om de totalt sett gör färre antal lån (se figur 2). Sannolikt har fritidsbankernas lokalisering betydelse för vilka områden användarna kommer ifrån. Vi kommer undersöka detta längre fram i denna rapport.

Figur 2. Fördelning av låntagare på Fritidsbanken (n = 427) och fördelning av populationen (barn och ungdomar 7–25 år) utifrån de socioekonomiska områdestyper de bor i. 1 = Områden med stora socioekonomiska utmaningar, 2 = Områden med socioekonomiska utmaningar, 3 = Socioekonomiskt blandade områden, 4 = Områden med goda socioekonomiska förutsättningar, 5 = Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

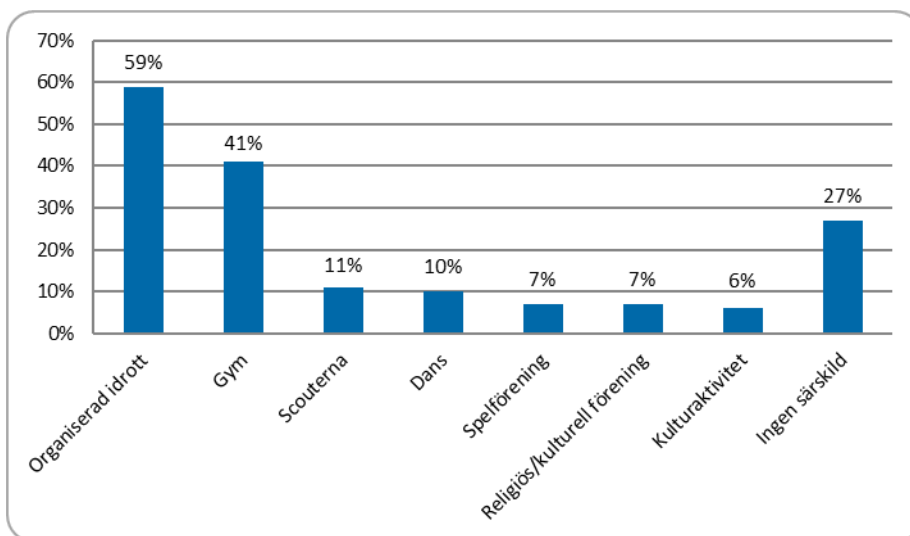
Vi använde även ett subjektivt mått för att undersöka låntagarnas ekonomiska status. Låntagarna fick svara på om de själva ansåg att deras familj hade gott om pengar. Drygt en fjärdedel (26 procent) höll inte med, och 7 procent höll inte alls med om påståendet. Knappt hälften (48 procent) höll med om att deras familj har gott om pengar. Ytterligare 19 procent höll helt med om påståendet. Ungefär en tredjedel av Fritidsbankens låntagare anser sig alltså ha en problematisk ekonomisk situation. Samtidigt är det också viktigt att betona att de allra flesta anser sig ha det ganska bra ställt.

Idrotts- och fritidsvanor

Vi har undersökt låntagarnas idrotts- och fritidsvanor. Bland annat frågade vi om de håller på med organiserad idrott på sin fritid. En liten majoritet, 59 procent, angav att de är engagerade i organiserad idrott. Följaktligen var 41 procent inte det. Detta resultat speglar förhållandet för barn och unga nationellt.⁶⁹ Fritidsbankens låntagare verkar således inte skilja sig från andra barn och unga i detta avseende.

Av de som inte idrottar skulle drygt hälften (54 procent) vilja idrotta i en förening, vilket tyder på att andra hinder för deltagande än den egna motivationen föreligger. Vi kommer senare återkomma till vilken betydelse Fritidsbanken har för dessa barn och unga.

Vi har också undersökt vad låntagarna gör i övrigt på sin fritid. Vanligast efter organiserad idrott var att träna på gym. Värt att notera här är att en stor andel, ungefär två av tre, av de som tränar på gym även håller på med organiserad idrott. Det handlar alltså om en väldigt aktiv grupp med flera fritidssysselsättningar. Vidare har en av tio angivit att de är med i en friluftsförening, och ungefär lika många att de håller på med dans. Något mindre populärt bland låntagarna är det att vara med i en spelförening eller i en religiös eller kulturell förening. En liten grupp håller på med kulturaktiviteter. Drygt en av fyra angav att de inte gör något särskilt på fritiden.

Figur 3. Låntagarnas idrotts- och fritidsvanor (n = 427). Flera svar är möjliga.

⁶⁹ Centrum för idrottsforskning (2022b). "Föreningsidrott". Webbsida.

Fysisk kompetens och fysisk aktivitet

För att ytterligare undersöka låntagarnas relation till idrott och fysisk aktivitet ställde vi två frågor om deras syn på sin egen fysiska kompetens, och en fråga om vanor kopplad till fysisk aktivitet.

De flesta, två tredjedelar, av gruppen som använder Fritidsbanken ser sig själva som mycket fysiskt kompetenta. En av fem ser sig som ganska fysiskt kompetent. Endast knappt en av sex låntagare anser sig ha låg fysisk kompetens.

Tabell 1. Låntagarnas upplevda grad av fysisk kompetens (n = 427)

Kompetens	Antal	Andel (%)
Låg	62	14
Medel	84	20
Hög	281	66

Vanor kring fysisk aktivitet följer liknande mönster. Här fick låntagarna besvara frågan hur ofta de rör sig så att de blir ”andfädda eller svettiga”. Störst andel (48 procent) kan ses som förhållandevis högaktiva, då dessa anger att de är fysiskt aktiva minst fyra gånger per vecka. En av fem (19,8 procent) kan ses som inaktiv eller lågaktiv, då de anger att de rör sig mer intensivt max en gång per vecka. Där- emellan finns ungefär en tredjedel av gruppen. De rör på sig 2–3 gånger per vecka, och kan ses som måttlig aktiva.

Tabell 2. Låntagarnas självskattade fysiska aktivitetsnivå (n = 427)

Fysisk aktivitet	Antal	Andel (%)
Aldrig	9	2
1 gång i månaden	22	5
1 gång i veckan	54	13
2–3 gånger i veckan	137	32
4–6 gånger i veckan	108	25
Varje dag	97	23

Det är svårt att jämföra nivåer av fysisk aktivitet mellan olika undersökningar. Utan att göra några detaljerade jämförelser kan vi säga att dessa siffror ligger i linje med andra studiers, där självskattning använts.⁷⁰ Det innebär att det inte finns någon anledning att betrakta Fritidsbankens användare sommartid som varken mer eller mindre fysiskt aktiva än andra barn.

⁷⁰ Jämför t.ex. med Statistikmyndigheten SCB:s undersökning Barn-ULF, där 70 % mellan 12 och 18 år angav att de var fysiskt aktiva minst en gång i veckan.

Den samlade bilden av Fritidsbankens användare är att det är en förhållandevis blandad grupp. Den består av både pojkar och flickor i olika åldrar, som bor i hushåll med varierande ekonomisk status i olika typer av socioekonomiska områden. Många håller på med idrott och känner sig duktiga på det, men en stor andel av låntagarna är också mer idrottsovana barn och ungdomar.

Vad lånas och vad används utrustningen till?

Barnen och ungdomarna som besvarat enkäten har själva fått ange vad de har lånat och hur utrustningen skulle användas. Viktigt att påminna sig om här är att resultaten avser sommarperioden (juni-september) och inte representerar ett helt års utlåning.

Det som Fritidsbanken mest lånar ut, knappt en tredjedel av alla lån, är utrustning till olika streetsporter, såsom cykling, inlines och skateboard. Nästan lika stor andel (27 procent) är utrustning till olika lagbollssporter (handboll, fotboll, basket, innebandy, volleyboll etcetera). Ungefär 14 procent av alla lån avser utrustning till friluftsliv. Här innefattas till exempel tält, sovsäckar, liggunderlag, fiskeutrustning och liknande. Olika typer av racketsporter samt utrustning till spel/sommaraktiviteter står för cirka 7 procent vardera av den totala utlåningen under sommarperioden.

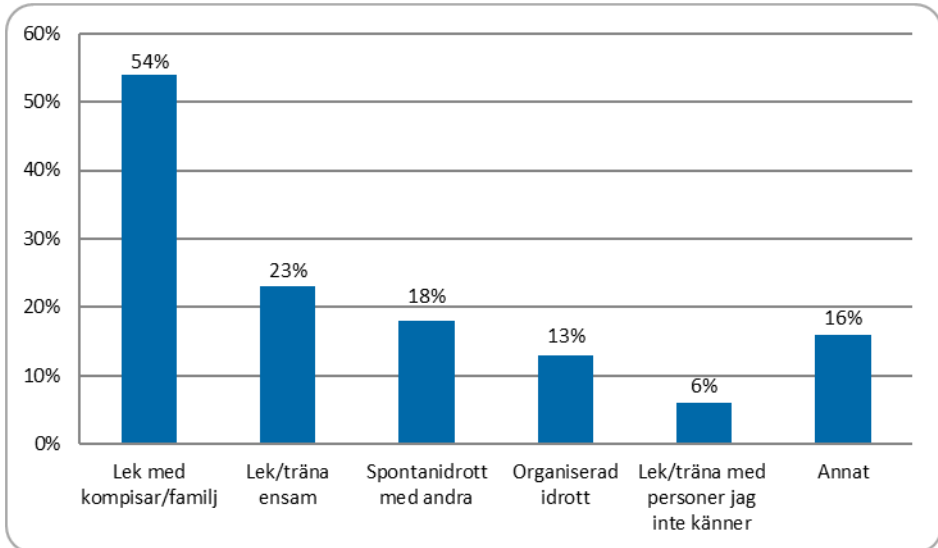
Tabell 3. Aktivitetskategorier för utlånad utrustning

Aktivitetsformer	Antal	Andel (%)
Vinteraktiviteter	4	1
Racketsporter	31	7
Lagbollssporter	114	27
Streetsporter	128	30
Friluftsliv	58	14
Spel/Sommaraktiviteter	18	4
Vattensporter	3	1
Träning	5	1
Övrigt	33	8
Totalt antal svar	394	92
Bortfall	33	8
Totalt	427	100

Det finns inga stora skillnader mellan pojkar och flickor i fråga om vad som lånas. En något större andel av pojkarna (35 procent) lånar utrustning till olika lagbollssporter, jämfört med flickorna (23 procent). Å andra sidan lånar en något större

andel av flickorna (38 procent) än pojkarna (27 procent) utrustning till street-sporter.

Det vanligaste användningsområdet för lånad utrustning är lek tillsammans med kompisar eller familj. Drygt hälften anger att de ska använda utrustningen till detta. Näst vanligast är att använda utrustningen till lek eller träning ensam, följt av spontanidrott tillsammans med andra. Endast en mindre grupp, 13 procent, anger att de ska använda utrustningen till organiserad idrott.

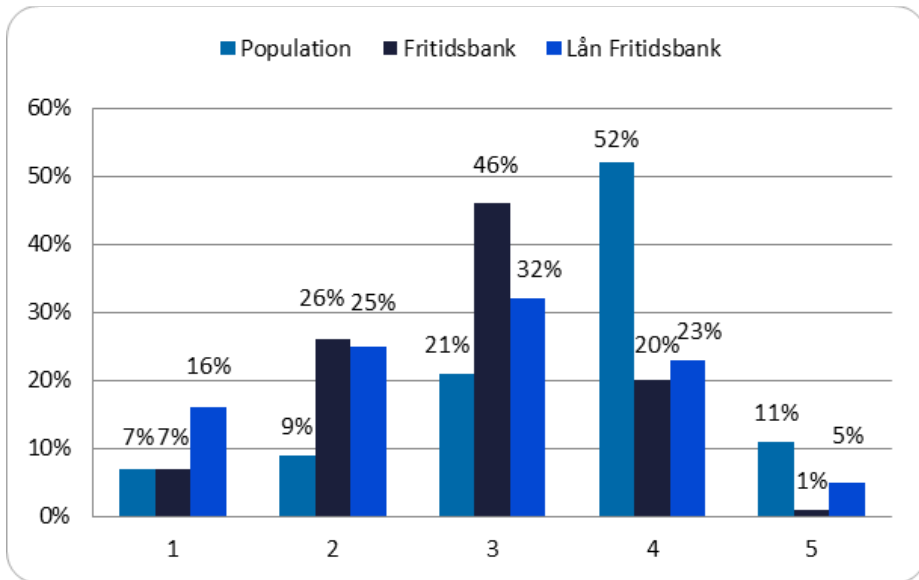
Figur 4. Användningsområden för den lånade utrustningen (n = 427). Flera svar är möjliga.

Om vi jämför gruppen som använder utrustningen till organiserad idrott med den som använder det till annat, och tittar på vilken typ av område de bor i, ser vi att en större andel av de som lånar till organiserad idrott bor i ett område med socioekonomiska utmaningar (43 procent), jämfört med de som inte lånar till organiserad idrott (27 procent).⁷¹ Det indikerar att Fritidsbanken kan ha en mer betydelsefull roll för gruppen barn och unga i socioekonomiskt svaga områden som vill delta i organiserad idrott.

⁷¹ Chi-två-test visade på signifikanta skillnader mellan användningsområde och typ av bostadsområde ($\chi^2 = 764$, $p < .02$).

Betydelsen av Fritidsbankens lokalisering

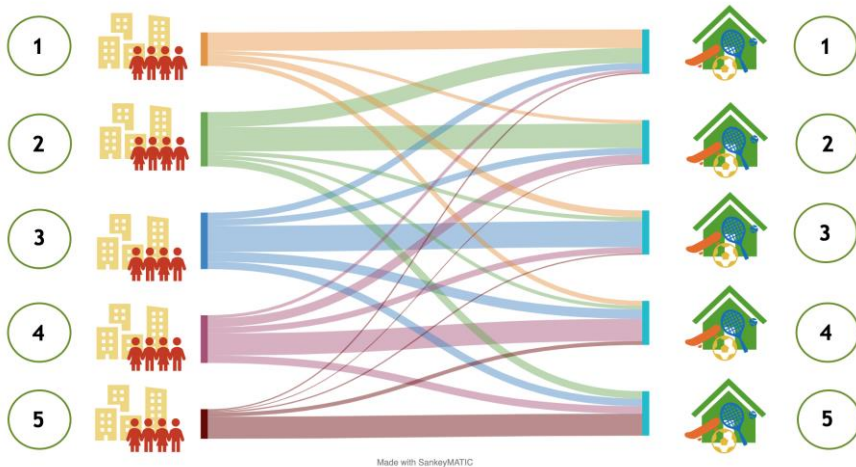
Det är sannolikt att den geografiska placeringen av Fritidsbanken inom ett samhälle har betydelse för vilka barn och ungdomar som kommer att besöka den. I figur 5 visas andelen barn och unga i den totala populationen (7–25 år), andelen fritidsbanker samt andelen lån uppdelade på de olika socioekonomiska områdestyperna. Den tydligaste tendensen är att Fritidsbankens verksamhet, i relation till populationen, attraherar en större andel låntagare i områden med socioekonomiska utmaningar än i socioekonomiskt starka områden. Vidare ser vi att låntagare som bor i områden med stora socioekonomiska utmaningar är särskilt frekventa besökare (16 procent), sett till hur stor andel av fritidsbankerna som ligger i deras egna områden (7 procent).

Figur 5. Fördelning av populationen (barn och ungdomar 7–25 år), Fritidsbanker (n = 103) och lån på Fritidsbanker (n = 5 929) utifrån de socioekonomiska områdestyper de bor i/finns i. 1 = Områden med stora socioekonomiska utmaningar, 2 = Områden med socioekonomiska utmaningar, 3 = Socioekonomiskt blandade områden, 4 = Områden med goda socioekonomiska förutsättningar, 5 = Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

Med hjälp av ett flödesdiagram kan vi ytterligare undersöka relationen mellan Fritidsbankens lokalisering och varifrån deras låntagare kommer. I figur 6 visas hur

stor andel av låntagarna som kommer från olika socioekonomiska områden, uppdelat på vilket socioekonomiskt område Fritidsbanken ligger i.

Figur 6. Fördelning av andel låntagare (n = 427) på Fritidsbanken utifrån de socioekonomiska områdestyper de bor i och fördelning av Fritidsbanker (n = 103) utifrån de områdestyper de finns i, samt flödet mellan dessa. Figuren visar var låntagarna från olika områdestyper gör sina lån. 1 = Områden med stora socioekonomiska utmaningar, 2 = Områden med socioekonomiska utmaningar, 3 = Socioekonomiskt blandade områden, 4 = Områden med goda socioekonomiska förutsättningar och 5 = Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

Flödet visar tydligt att låntagarna i huvudsak kommer från samma typ av socioekonomiska område som Fritidsbanken ligger i. Fritidsbanker som ligger i områden med socioekonomiska utmaningar får alltså störst andel av sina låntagare från just dessa områden, och vice versa. I de fall låntagare kommer från andra typer av områden är det främst från ett socioekonomiskt hänseende närliggande områden. Exempelvis får, förutom att låntagarna mestadels kommer från samma område, fritidsbanker som ligger i områdestyp 1 sina låntagare från områdestyp 2 och fritidsbanker i områdestyp 2 sina låntagare från områdestyp 1, 3 och 4.

En intressant frågeställning är var de unga låntagarna använder sin lånade utrustning. Vi har tidigare sett att utrustningen främst används till oorganiserade aktiviteter, såsom lek och spontanidrott tillsammans med familj eller vänner. Endast 23 procent använder utrustningen på egen hand. Var sker då aktiviteterna? Vanligast var att använda utrustningen i samma område som det lånas, vilket angavs av ungefär två av tre låntagare. Bara knappt en av fyra angav att utrustningen skulle

användas i ett annat område på orten. Att använda utrustningen på en annan ort var ovanligt, endast knappt en av tio planerade att göra det.

Det finns en svag tendens att en något större andel som bor i områden med socioekonomiska utmaningar tänker använda utrustningen i samma område som den lånas. Omvänt är det en lite större andel av låntagarna som bor i socioekonomiskt starka områden som planerar att ta med utrustningen till en annan ort. Det ska betonas att skillnaderna är små.

Sammantaget verkar fritidsbankernas lokalisering vara betydelsefull för vilka barn och ungdomar som använder dem, och var utrustningen används. De attraherar i huvudsak låntagare från samma typ av område de ligger i. Om en fritidsbank förläggs i ett område med socioekonomiska utmaningar kommer den sannolikt också få flest besökare från ett sådant. Utrustningen som lånas används också i huvudsak i samma område. Sett till hur många 7–25-åringar som bor i olika områdestyper ligger en större andel fritidsbanker där det finns socioekonomiska utmaningar, eller i socioekonomiskt blandade områden. Det är sannolikt en av anledningarna till att en större andel av lånen genomförs av barn och unga som bor på sådana platser.

Fritidsbankens betydelse för barn och ungas fritid

Hittills har vi undersökt vilka barn och unga som nyttjar Fritidsbanken och hur de använder den utrustning de lånar. En annan intressant fråga är hur viktig dessa låntagare själva tycker att Fritidsbanken är för att deras idrotts- och fritidsaktiviteter ska bli av. Med andra ord, vad hade de gjort om inte Fritidsbanken funnits?

I stort sett alla låntagare (92 procent) ser Fritidsbanken som viktig för att kunna utöva idrotts- och fritidsaktiviteter. Följaktligen anger knappt en av tio att Fritidsbanken inte alls är viktig för dem. Vidare finns ett svagt samband mellan vilket område låntagarna bor i och hur viktig Fritidsbanken är för dem.⁷² Ju större socioekonomiska utmaningar som finns i området, desto högre betydelse tillskrivs Fritidsbanken.

Här skulle man kunna tänka sig att detta hänger ihop med vilka alternativ som finns, om det inte hade varit möjligt att låna utrustning via Fritidsbanken. Barn och unga som bor i socioekonomiskt svaga hushåll skulle troligtvis ha svårare att i stället köpa motsvarande utrustning. Vår data ger dock inte stöd för någon sådan slutsats,

⁷² Rho = -.16, p < 0.01.

utan visar snarare på det motsatta. En något större andel låntagare som bor i socioekonomiskt svaga områden, liksom en större andel av de som anser att deras familj har ont om pengar, anger att de i stället skulle köpt utrustningen om de inte kunde ha lånat den.

Sett över alla grupper anger knappt hälften att de skulle ha struntat i aktiviteten om de inte kunnat låna på Fritidsbanken. Viktigt att lyfta fram är således att Fritidsbanken verka generera många aktiviteter som annars inte hade blivit av.

Om vi utgår från att varje lån används i snitt för en aktivitet, kan sägas att 2 401 aktiviteter genomfördes i områden med socioekonomiska utmaningar mellan juni och september 2022 – tack vare lån på Fritidsbanken.⁷³ Utan tillgång till Fritidsbanken hade enligt låntagarna själv, endast drygt hälften, 1 369 stycken, av dessa aktiviteter blivit av. Fritidsbanken har med andra ord en betydelsefull roll för barn och ungas idrotts- och fritidsaktiviteter i dessa områden.

Fritidsbanken verkar också erbjuda en viktig verksamhet för de barn och ungdomar som inte deltar i organiserad idrott, men skulle vilja göra det. Lite mer än 3 av 4 (77 procent) av dessa anger att Fritidsbanken är viktig eller mycket viktig för dem. Bland de som svarat att de inte är intresserade av att delta i organiserad idrott var det en mindre andel, 55 procent, som ansåg att Fritidsbanken var viktig eller mycket viktig för dem.

Diskussion

Det här kapitlet tog avstamp i huruvida gratis utlåning av utrustning, till exempel fotbollsskor, skidor och cyklar, kan leda till ett mer jämlikt deltagande i idrotts- och fritidsaktiviteter bland barn och unga. Vidare fördes ett resonemang kring hur en sådan verksamhet potentiellt kan minska effekterna av den socioekonomiska boendesegregationen i Sverige. Med hjälp av en modell för beteendeförändring, COM-B-modellen, gav vi inledningsvis Fritidsbankens verksamhet rollen som individuell resurs, vilken stärker barns och ungas upplevda *möjlighet* att kunna utöva idrotts- och fritidsaktiviteter. Viktigt att komma ihåg är att *möjlighet* endast är en av tre komponenter som enligt modellen påverkar ett beteende. De övriga två, *motivation* och *känsla av kompetens*, är lika fundamentala för deltagande. Styrkan i en holistisk modell som COM-B är att den synliggör den helhet som ligger till grund för ett beteende. Individens i sig är ett komplext system som består av en rad faktorer (kön, socioekonomisk status, fysisk kompetens och så vidare). Genom sina

⁷³ Detta inkluderar bara ordinarie lån, och alltså inte korttidslån på Fritidsbankens "pop-up-aktiviteter" som genomförs i olika bostadsområden.

handlingar interagerar individen konstant med den omgivande miljön. Miljön, i sin tur, möjliggör och begränsar beteendet genom sociala, kulturella, fysiska och institutionella faktorer. Fritidsbankens verksamhet är alltså att betrakta som en av många miljömässiga faktorer som formar barn och ungas idrotts- och fritidsvanor.

Gratis utrustning möjliggör en aktiv fritid för fler

I dagsläget finns Fritidsbanken på drygt ett hundratal platser i Sverige. Många barn och unga har långt till en fritidsbank och saknar därmed en rimlig möjlighet att nyttja denna resurs. Verksamheten kan alltså inte betraktas som stödjande i lika stor utsträckning för alla barn och unga i Sverige. Under mätperioden för den här undersökningen genomfördes ungefär 2 000 lån per månad av personer mellan 7 och 25 år. Det kan jämföras med de nästan 400 000 gruppaktiviteter idrottsrörelsen genomför under en månad.⁷⁴ Gratis utlåning av utrustning erbjuds visserligen i mindre skala även av andra aktörer, exempelvis av föreningar och kommuner, men verksamheten får alltjämt ses som förhållandevis marginell. För att gratis utlåning av utrustning ska kunna utgöra en stärkt individuell resurs för det stora flertalet barn och unga runt om i landet behövs en uppskalning av den här typen av verksamhet.

Den här undersökningen har visat att Fritidsbanken i dag når ut till en blandad grupp av barn och unga. Såväl pojkar som flickor, yngre barn och unga vuxna lånar utrustning. Många av dem håller på med organiserad idrott och ser sig som duktiga på det de gör, men en betydande andel är mer ovana. Känslan av kompetens är en central faktor för att påverka ett beteende, enligt COM-B-modellen. Att använda Fritidsbanken verkar inte vara avhängigt varken idrottslig kompetens eller erfarenhet, vilket kan tyda på att de som väljer att låna utrustning uppfattar verksamheten som mer lek- och rekreationsinriktad. Om så är fallet finns möjligheter att skapa goda förutsättningar för en aktiv fritid även för barn och unga som inte är intresserade av just idrott.⁷⁵

Viktigt att nå olika socioekonomiska grupper

Fritidsbanken når även barn och unga med olika socioekonomiska förutsättningar, visar vår undersökning av verksamheten sommartid. Att låntagarna inte begränsas till en viss socioekonomisk grupp är viktigt, för att inte en verksamhet med utlåning av begagnad utrustning själv ska bidra till skapandet av en segregerad fritidssektor. En homogen grupp användare kan visserligen bidra till att bindande socialt kapital

⁷⁴ Riksidrottsförbundet (2022). "Utbetalt LOK-stöd 2021". Webb sida.

⁷⁵ Högman, J. (2021). *Barn i rörelse*. Doktorsavhandling.

produceras i aktiviteter där utrustningen används, men man går då miste om potentialen att bidra till skapandet av överbryggande kapital, som bildas när grupper med olika förutsättningar möts.

Vilka socioekonomiska grupper som nyttjar den här typen av utlåningsverksamhet är alltså viktigt att följa, för att förstå dess effekter. Faktum är att inte heller den cirkulära ekonomin är fränkopplad samhällets sociala strukturer.⁷⁶ Vi lever i ett ojämlikt samhälle, där barn och ungas fritid och idrott dessutom har professionaliserats och kommersialiserats. Risken finns att en mer välbärgad medel- och överklass fortsätter att konsumera nyproducerad idrotts- och fritidsutrustning, som de grupper med sämre ekonomiska förutsättningar senare får ta över. Det blir en form av gåvosamhälle, där inlämning och återanvändning av begagnad utrustning fungerar lindrande mot det dåliga samvete de mer välbärgade känner inför sin konsumtion. Detta sker samtidigt som skillnaderna i materiella förutsättningar för barn och unga fortsätter att växa. En heterogen grupp av användare motverkar denna typ av segregation.

Vi har här visat att lokaliseringen av Fritidsbanken har betydelse för vilka som kommer att besöka den. I dag kommer en övervägande del av fritidsbankernas yngre besökare från bostadsområden där de socioekonomiska förutsättningarna är desamma. I den mån låntagare kommer från andra områden handlar det i de flesta fall om platser med liknande socioekonomisk karaktär. För att verksamheter med gratis utlåning av idrotts- och fritidsutrustning även i fortsättningen ska nå en socioekonomiskt heterogen grupp, behöver de alltså förläggas i områden av olika socioekonomisk karaktär.

Utlåning leder sällan till möten över socioekonomiska gränser

Inledningsvis talade vi om att Fritidsbanken, genom att bidra till en mer sammanhållen fritidssektor, kan ha en kompensatorisk roll i relation till segregationen. Detta genom att möjliggöra möten mellan barn och unga som annars i allt högre utsträckning tenderar att bo i olika områden, gå i olika skolor etcetera. Den här studien har inte genererat evidens som styrker att Fritidsbanken har den rollen. Vi kan konstatera att de flesta som lånar utrustning sommartid använder den i samma område som den lånas, och att aktiviteten oftast handlar om att leka med kompisar eller familj. Alltså sker sällan någon vidare förflyttning, till exempel till en annan stadsdel, för att möta andra barn eller unga för att idrotta, spela eller leka tillsammans. Sannolikt produceras alltså bindande kapital i dessa aktiviteter. Däremot

⁷⁶ Corvellec, H. m.fl. (2022). "Critiques of the circular economy". I *Journal of Industrial Ecology*, vol. 26, nr. 2, s. 421–432.

skapas förmodligen inte överbryggande kapital, som är så eftersträvarsvärt för att bryta segregationen.

En mindre grupp (13 procent) använder utrustningen för att kunna delta i organiserad idrott. För den här gruppen är det tänkbart att Fritidsbanken utgör en nödvändig individuell resurs, som gör det möjligt att kunna delta i träningar och matcher. Genom detta deltagande öppnas dörrarna för möten mellan barn och unga med olika bakgrund och från olika områden. Det är något som idrottsrörelsen möjliggör via matcher, cuper och andra arrangemang. Dessa sammanhang har potentialen att skapa överbryggande socialt kapital.⁷⁷ Samtidigt ska påpekas att lånad utrustning sannolikt inte är en hållbar lösning för barn och unga som vill delta i organiserad verksamhet regelbundet, eftersom det vanligtvis kräver utrustning som kan användas under längre tid. Den här undersökningen ger alltså inga belägg för att tidsbegränsad utlåning av idrotts- och fritidsutrustning leder till en mer sammanhållen fritidssektor, i den mening att den främjar möten mellan barn och ungdomar från olika delar av ett samhälle. Detta är heller inte oväntat, med tanke på att även fritidssektorn struktureras av mer övergripande policyfaktorer, såsom ekonomi och samhällsbyggnad.

Fler mötesplatser behövs

Vi ser att vägen mot en sammanhållen fritidssektor består av både insatser för att tillgängliggöra fritidsaktiviteter, exempelvis utlåning av utrustning, och insatser kopplade till själva aktiviteterna där möten mellan barn och unga sker. Föreningsliv och idrottsrörelse behöver kontinuerligt arbeta med att skapa mötesplatser som attraherar barn och unga från olika områden, och med olika bakgrund.

Tydligt är att Fritidsbanken, enligt de unga låntagarna själva, erbjuder en mycket viktig verksamhet för dem. Hälften av alla aktiviteter som utlåningen skapar hade enligt låntagarna annars inte genomförts. Verksamheten verkar vara särskilt viktig för de som bor i områden med socioekonomiska utmaningar, vilket sannolikt har att göra med att alternativen där är färre. I den här bemärkelsen mildrar Fritidsbanken effekterna av ekonomisk ojämlikhet, och bidrar till att fler idrotts- och fritidsaktiviteter genomförs i områden med socioekonomiska utmaningar.

Det finns viktiga aspekter av Fritidsbankens utlåning som inte har belysts i den här undersökningen. Uppsökande verksamhet, framför allt under sommarlovet, gör sannolikt att fler barn och unga upptäcker möjligheter som verksamheten skapar. Allt fler skolor lånar hela klassuppsättningar av utrustning till utflykter, idrotts-

⁷⁷ Walseth, K. (2008).

/friluftsdagar och liknande, vilket minskar risken för exkludering av elever av privatekonomiska skäl. Detta underlättar också för skolor och ger uppmuntran till att arrangera till exempel utflykter eller idrotts-/friluftsdagar. Vintertid skiftar verksamheten också karaktär. En stor del av utlåningen består då av alpin-utrustning, och till viss del skridskor. Troligt är att användargruppen då har en annan socioekonomisk sammansättning – något som vidare studier bör undersöka närmare.

Slutsats

Vilken betydelse kan möjligheten till gratis utlåning av idrotts- och fritidsutrustning ha i relation till segregationsproblematiken i Sverige? Den frågan har vi försökt belysa i det här kapitlet. Studieobjektet har varit fritidsbankernas verksamhet sommartid. Vi har visat att verksamheten totalt sett når barn och ungdomar från platser med olika socioekonomisk karaktär, vilket är ett viktigt första steg för en mer sammanhållen fritidssektor. Eftersom utlåningsverksamheten framför allt får sina användare från samma typ av område som de förläggs i, bör fritidsbankerna även i fortsättningen spridas ut i olika typer av områden.

Fritidsbankens verksamhet tycks inte leda till att barn och unga från olika socioekonomiska miljöer möts i någon högre utsträckning. Därmed skapas inte det överbryggande sociala kapital, som har en mildrande effekt på den socioekonomiska boendesegregationen. Däremot, och det är viktigt, förefaller verksamheten ha en betydelsefull roll för barn och unga som bor i områden med socioekonomiska utmaningar. Deras möjligheter till en aktiv och rolig fritid ökar, vilket är positivt med tanke på de potentiella fostranseffekter som även egenorganiserade aktiviteter kan generera. Det kan exempelvis handla om ökad fysisk aktivitet, social samvaro och psykosocial utveckling.⁷⁸ Det kan också skapas viktigt bindande socialt kapital.

COM-B-modellen synliggör hur utlåning av utrustning utgör en av många samverkande faktorer som formar deltagande i idrotts- och fritidsaktiviteter. En generell utökad tillgång till gratis utrustning, i kombination med exempelvis satsningar på närmiljöer som uppmuntrar till spontanidrott eller särskilda organiserade aktiviteter, bör vara en god väg framåt för att förbättra förutsättningarna för fler barn och unga med olika socioekonomiska bakgrunder att engagera sig i gemensamma idrotts- och fritidsaktiviteter.

⁷⁸ Wiium, N. m.fl. (2019). "Participation in organized sports and self-organized physical activity" I *International Journal of Environmental Research and Public Health*, vol. 16, nr. 4, s. 585.

Referenser

- Blomdahl, U., Elofsson, S. & Bergmark, K. (2021). *Ung livsstil Malmö 2021*. Rapport. Malmö: Malmö stad.
- Centrum för idrottsforskning (2022a). "Kostnader för individer och hushåll". Webbsida. <https://idrottsstatistik.se/ekonomi-och-etik/kostnader-for-idrott/>. (Hämtad 1 december 2022.)
- Centrum för idrottsforskning (2022b). "Föreningsidrott". Webbsida. <https://idrottsstatistik.se/foreningsidrott/medlemmar/>. (Hämtad 28 november 2022.)
- Corvellec, H., Stowell, A. F. & Johansson, N. (2022). "Critiques of the circular economy". I *Journal of Industrial Ecology*, vol. 26, nr. 2, s. 421–432.
- Ekholm, D. (2018). *Ungas utanförskap i utsatta stadsdelar: En kunskapsöversikt om social exkludering i relation till ekonomiska villkor, utbildning, politiskt deltagande och rumslig segregation*. FoU-rapport 85:2018. Linköping: FoU Centrum för vård, omsorg och socialt arbete.
- Elofsson, S., Blomdahl, U., Bergmark, K., Lengheden, L. & Åkesson, M. (2019). "Ojämligheten i föreningsidrotten". I Centrum för idrottsforskning, *Idrotten och (o)jämligheten: I medlemmarnas eller samhällets intresse?* Rapport 2019:2. Stockholm: Centrum för idrottsforskning.
- Elofsson, S., Åkesson, M. & Blomdahl, U. (2020). *Hur många deltar inte i det offentligt subventionerade fritids- och kulturutbudet?* Stockholm: Stockholms stads idrottsförvaltning.
- Göteborgs stad (2019). *Utredning om förbättrade möjligheter till en meningsfull fritid*. Göteborg: Göteborgs stads idrotts- och föreningsförvaltning.
- Hertting, K. (2020). *Vad kostar ishockeyn? Kartläggning av föräldrars kostnader för föreningsishockey och aktiviteter utanför ordinarie föreningsverksamhet*. Svenska ishockeyförbundet.
- Högman, J. (2021) *Barn i rörelse: Om förutsättningar för utveckling i alternativa (?) idrottsaktiviteter*. Doktorsavhandling. Karlstad: Karlstads universitet.
- Owen, K. B., Nau, T., Reece, L. J., Bellew, W., Rose, C., Bauman, A., Halim, N. K. & Smith, B. J. (2022). "Fair play? Participation equity in organised sport and physical activity among children and adolescents in high income countries: A systematic review and meta-analysis". I *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, vol. 19, nr. 1, s. 27.

Putnam, R. D., Feldstein, L. & Cohen, D. J. (2004). *Better together: Restoring the American community*. New York, NY: Simon and Schuster.

Riksidrottsförbundet (2010). *Valuta för pengarna: Om föräldrars kostnader för barnens deltagande i tävlingsidrott*. FoU-rapport 2009:4. Stockholm: RF.

Riksidrottsförbundet (2022). "Utbetalt LOK-stöd 2021". Webbsida. <https://www.rf.se/bidrag-och-stod/bidrag/historik-och-statistik-stod>. (Hämtad 15 november 2022.)

Sabbe, S., Bradt, L., Roets, G. & Roose, R. (2019). "Revisiting the notion of cohesion in community sport: A qualitative study on the lived experiences of participants". I *Leisure Studies*, vol. 38, nr. 2, s. 274–287.

Segregationsbarometern (2022). "Statistik om segregation i Sverige". Webbsida. <https://segregationsbarometern.boverket.se/>. (Hämtad 9 januari 2023.)

Sport England (2020). *Sport for all? Why ethnicity and culture matters in sport and physical activity*. Rapport. Sport England.

Statistikmyndigheten SCB (2019). Statistikdatabasen [Dataset]. <https://www.statistikdatabasen.scb.se/sq/135698>.

Statistikmyndigheten SCB (2019). "Hushållens ekonomiska standard 2019". Webbsida. https://www.scb.se/contentassets/7be780474802427da38f5454210b82c5/he0110_2019a01_br_he50br2101.pdf. (Hämtad 16 november 2022.)

Statistikmyndigheten SCB (2022). Personlig kommunikation.

Wagnsson, S. (2009). *Föreningsidrott som socialisationsmiljö: En studie av idrottens betydelse för barns och ungdomars psykosociala utveckling*. Doktorsavhandling. Karlstad: Karlstads universitet.

Wagnsson, S. & Augustsson, C. (2015). "Idrottsföräldrars syn på den kommersialiserade barn- och ungdomsidrotten". I Centrum för idrottsforskning, *Idrottens pris: Om idrottens kostnader och medlemskapets betydelse*. Rapport 2015:2. Stockholm: Centrum för idrottsforskning.

Walseth, K. (2008). "Bridging and bonding social capital in sport: Experiences of young women with an immigrant background". I *Sport, Education and Society*, vol. 13, nr. 1, s. 1–17.

Wiium, N. & Säfvenbom, R. (2019). "Participation in organized sports and self-organized physical activity: Associations with developmental factors". I *International Journal of Environmental Research and Public Health*, vol. 16, nr. 4, s. 585.

Wimark, T. (2018). *Boendesegregation i Sverige: En översikt av det aktuella forskningsläget*. Stockholm: Bostad 2030.

Idrottens insatser för att motverka segregation

Olov Wolf-Watz, Strategirådet

Inledning

En viktig del av det arbetet [att minska kriminalitet och segregation, förf. anm.] utförs redan av idrottsrörelsen, och den nya regeringen bör därför – oavsett partifärg – ge fortsatt långsiktigt ekonomiskt stöd till landets idrottsklubbar.⁷⁹

Så skrev Riksidrottsförbundets ordförande Björn Eriksson i en debattartikel i Dagens Samhälle 2018. Och Erikssons önskan har blivit hörd. Regeringen har permanentat det stöd till idrottsrörelsens arbete i segregerade områden som infördes 2017. Hittills har Riksidrottsförbundet tagit emot sammanlagt 88,5 miljoner kronor, öronmärkta för ändamålet. Pengarna är en del av statens stöd till idrotten. Hanteringen och fördelningen av statens idrottsstöd har delegerats till Riksidrottsförbundet, eftersom Sverige saknar idrottsdepartement eller särskild idrottsmyndighet.

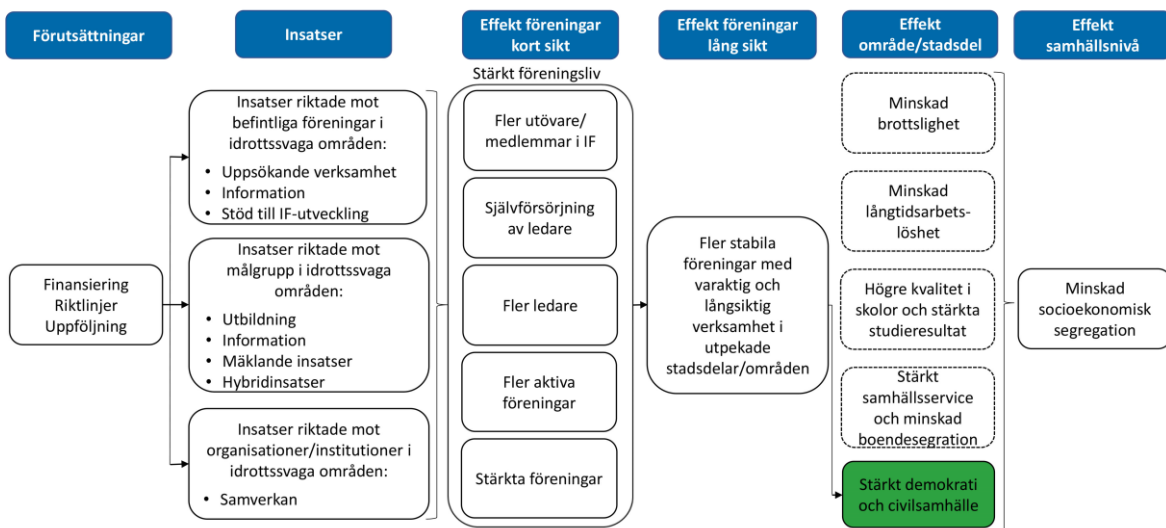
Centrum för idrottsforskning hade regeringens uppdrag att under 2022 genomföra en fördjupad analys av utfallet av de särskilda insatser för idrott i segregerade områden som pågått sedan 2017. I det här kapitlet presenteras den studie som Strategirådet, ett fristående konsultföretag, genomfört på uppdrag av Centrum för idrottsforskning.

Studiens utgångspunkter

Uppdraget handlade om att bedöma utfallet av idrottsrörelsens insatser för att minska segregationen i samhället. En bedömning av utfallet av en verksamhet behöver utgå från en beskrivning av hur verksamheten är tänkt att skapa värde på olika nivåer. Riksidrottsförbundet har valt att rikta insatserna mot ”idrottssvaga områden”, det vill säga områden med föreningsidrottsliga och socioekonomiska utmaningar. För att identifiera de önskade utfall som arbetet kan bidra till utgick jag från en översiktlig interventionslogik. Den har tagits fram tillsammans med

⁷⁹ Dagens Samhälle. ”Idrottsrörelsen gör skillnad i segregerade områden”. 15 oktober 2018.

företrädare för Riksidrottsförbundet, och beskriver hur förbundet har tänkt att insatserna ska bidra till avsedda effekter. Logiken presenteras i figur 1.

Figur 1. Övergripande interventionslogik för insatser i idrottssvaga områden.

Stödet till insatser riktade mot idrottssvaga områden var initialt en del av reformprogrammet mot segregation 2017–2025 – ett program som kom att bilda grunden till den dåvarande regeringens strategi mot segregation. Reformprogrammet presenterades 2017 av den dåvarande regeringen, och syftade till att lyfta socialt utsatta områden samt bidra till att bryta strukturella segregationsmekanismer.

Längst till höger i figuren på föregående sida återfinns den önskade effekten av reformprogrammet. Effektmålet ska nås via utveckling inom fem områden.⁸⁰ Ett av dem är ”stärkt demokrati och stärkt civilsamhälle”. Det är primärt detta område som Riksidrottsförbundets arbete med segregationsmedlen tagit sikte mot. Vägen till stärkt demokrati och stärkt civilsamhälle går via att fler stabila föreningar verkar med varaktighet och långsiktighet i idrottssvaga områden. Idrottsrörelsen ska på olika sätt bidra till denna effekt genom att mobilisera deltagare och ledare, liksom stärka nya och befintliga föreningar. RF-SISU distrikt⁸¹ (hädanefter distrikten) utformar insatser utifrån den situation som råder i respektive distrikt.

⁸⁰ Regeringskansliet (2017). *Långsiktigt reformprogram för minskad segregation år 2017–2025*. Promemoria.

⁸¹ Sedan 2020 är Riksidrottsförbundet och SISU Idrottsutbildarna en gemensam organisation på distriktsnivå: RF-SISU distrikt.

Utifrån interventionslogiken är det möjligt att precisera frågor om insatsernas utfall. Frågorna som var i fokus i denna utvärdering handlar om vilka effekter insatserna skapat på olika nivåer, och varför:

1. Har insatserna samlat bidragit till att stärka demokrati och civilsamhälle i idrottssvaga områden?
 - a. Har fler deltagare/medlemmar mobiliserats i aktuella områden?
 - b. Är fler ledare aktiva i aktuella områden?
 - c. Är fler föreningar aktiva i aktuella områden?
 - d. Har befintliga föreningars verksamhet blivit mer stabil och långsiktig i aktuella områden?
2. Vad förklarar det samlade utfallet?
 - a. Vilar interventionslogiken på solida antaganden?
 - b. Har insatserna varit relevanta utifrån syftet?
 - c. Har genomförandet hållit hög kvalitet?
 - d. Har styrningen från Riksidrottsförbundet varit adekvat?
 - e. Finns det yttre faktorer som förklarar varför distrikten lyckats eller misslyckats att skapa avsedda effekter?

Frågorna har besvarats med hjälp av uppgifter från Riksidrottsförbundets uppföljning av distriktens arbete, och utifrån intervjuer med företrädare för distrikten och Riksidrottsförbundet. Intervjustudien omfattar tolv intervjuer – nio med företrädare för distrikten och tre med tjänstemän på Riksidrottsförbundet. Orienterande intervjuer har också genomförts med företrädare för Delegationen mot segregation (Delmos).

Vad innebär det att bedöma utfallet? Av uppdragsformuleringen från regeringen till Centrum för idrottsforskning framgick att det finns en förväntan på att idrotten ska bidra till att minska segregationen.⁸² Av allt som påverkar segregationen i Sverige är föreningsidrotten endast en faktor. Det är därför rimligt att anta att segregationen skulle bestå även om idrottsrörelsen lyckas i sitt arbete. Utfallet kan därför inte likställas med effekter på samhällsnivå. I denna utvärdering hanteras ”utfall” som en fråga om bidrag, det vill säga i vilken grad det är rimligt att argumentera för att en insats bidragit till önskade effekter. Det finns ingen given norm för bedömningen – hur stort det samlade avtrycket av idrottsrörelsens insatser förväntas bli. I detta fall har det handlat om att bedöma i vilken grad det är rimligt att tro, att de insatser som distrikten genomfört inom ramen för segregationssatsningen optimalt

⁸² Justitiedepartementet (2022). *Uppdrag till Centrum för idrottsforskning att följa upp statens stöd till idrotten.*

har bidragit till en minskad segregation. Om satsningens utformning varit grundad i kunskap om utmaningarnas karaktär, och insatserna har genomförts med hög kvalitet, kan man argumentera för att bidraget också varit optimalt.

Regeringens arbete för att motverka segregation

Generellt brukar forskningen lyfta fram två orsaksförklaringar till hur segregation uppstår: strukturella orsaker samt individuella preferenser. Strukturella orsaker innefattar de möjligheter och de restriktioner som finns i samhället, och som den enskilda individen inte kan påverka. Några exempel på strukturella orsaker är inkomstojämlikhet, hur en stad är planerad och var nya bostäder byggs.⁸³

Individuella preferenser handlar om individers beteenden och val. Några exempel på individuella preferenser är att föredra en viss typ av bostad, att undvika vissa bostadsområden, etcetera.⁸⁴

Om idrottssvaga områden

Idrottsrörelsens insatser för idrott i segregerade områden riktas mot områden som har föreningsidrottsliga och socioekonomiska utmaningar – det vill säga utsatta områden där föreningsidrotten inte är lika etablerad som i andra områden.

Av intervjuer med företrädare för distrikten framgår att karaktären på områdena kan variera. I vissa fall finns lite eller inget idrottande. I andra fall bedrivs idrott, men idrottandet är spontant och sker inte inom ramen för föreningsverksamhet. Slutligen finns det exempel på områden där föreningsidrott pågår, men deltagarna kommer från andra områden och nyttjar lokaler i det idrottssvaga området. I dessa fall härrör både föreningar och deltagare från områden utanför det idrottssvaga området.

Riksidrottsförbundets arbete med att identifiera relevanta områden har inte varit detsamma över de år som insatserna har bedrivits. Under åren 2017–2019 identifierade distrikten själva områden utifrån egna prioriteringar. 2020–2021 gjorde Riksidrottsförbundet en tydligare prioritering av områden, baserad på var de största behoven fanns. Bedömningen gjordes utifrån kriterier, såsom andel aktiva i idrott, medelinkomst och utbildningsnivå, där områdesindelningen utgick från postnummer. Från 2022 har förbundet övergått till att fördela medel med utgångspunkt i RegSO-områden (Statistikmyndigheten SCB:s rikstäckande områdesindelning för statistisk uppföljning av socioekonomisk segregation). Det har inne-

⁸³ Delmos (2021). *Segregation i Sverige*, s. 25.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 27.

burit att man kunnat använda Delmos index kring socioekonomisk status, tillsammans med kriterier för aktiv idrott, för urval. Sammantaget har Riksidrottsförbundets kriterier för urval av områden skärpts över åren, i syfte att öka träffsäkerheten i insatserna och stärka möjligheterna att följa effekterna av arbetet.

Varför uppstår idrottssvaga områden?

Av intervjuer med företrädare för distrikten framgår att orsakerna till att ett område får föreningsidrottsliga utmaningar handlar om ekonomiska, kulturella och sociala faktorer, med konkreta trösklar för både individers deltagande och föreningars verksamhet. En del av utmaningarna handlar om förutsättningarna, vilka är en direkt följd av en socioekonomisk utsatthet, och begränsar möjligheten att delta i föreningsidrotten. Därutöver kan flera utmaningar härledas till hur idrottens eget regelverk och stödsystem ser ut.

Av intervjuer med företrädare för Riksidrottsförbundet och distrikten framgår att föreningsidrotten är anpassad för en viss typ av medlem, med en viss typ av kapacitet. För enskilda deltagare fungerar avgifter och outtalade eller uttalade krav på bidrag i form av skjuts till träningar och tävlingar som ett hinder för deltagande. En företrädare för ett distrikt beskriver det på följande sätt:

Föreningsidrotten är uppbyggd för betalande medlemmar. /.../ Med föräldrar som kan skjutsa och baka bullar.

För föreningar i idrottssvaga områden handlar trösklarna om faktorer som försvårar deras etablering och tillväxt. För det *första* handlar det om den administration som följer med att driva en förening. Att driva en förening ställer krav på föreningskompetens för att kunna möta de krav som idrotten själv och kommunen ställer. Det kan exempelvis handla om den formalia som behövs för att säkerställa föreningsdemokratin. I idrottssvaga områden saknas traditionen att driva en idrottsförening, och företrädare för distrikten anger att föreningskunskapen är låg. Startsträckan för en nystartad förening i ett idrottssvagt område är därför ofta längre än i andra områden. En företrädare för ett distrikt beskriver det på följande sätt:

Administrationen är en börda. Det ställs krav från kommunen. Även föreningsdemokratin är en utmaning. Hela föreningstanken bygger på en fungerande demokrati i föreningen. Men det är ju enklare att driva det själv.

För det *andra* utgör regelverk för hur verksamheten ska bedrivas än en tröskel för nystartade föreningar. Idrottsrörelsens årsmöte Riksidrottsmötet har både 2019 och 2021 slagit fast att tävlingsverksamhet är ett kriterium för medlemskap i Riksidrottsförbundet. Som medlem i ett specialidrottsförbund förbinder sig en förening att följa Riksidrottsförbundets, liksom special- och distriktsidrottsförbundens stadgar samt Riksidrottsförbundets tävlingsregler, som ofta omfattar exempelvis ålders- och könsindelning av verksamheten. Om deltagarunderlaget spretrar, vilket det ofta gör i föreningar i idrottssvaga områden, är det svårt för föreningen att leva upp till kraven.

För det *tredje* har föreningar i idrottssvaga områden svårt att få halltider. Kommuner är ansvariga för hanteringen av träningstider i de anläggningar som de äger. De sätter taxan för föreningar, och fördelar tider utifrån kriterier som inte är anpassade för att underlätta för föreningar i idrottssvaga områden. I många kommuner har föreningar med stabil verksamhet, som är LOK-stödsberättigad och pågått under många år med många deltagare, företräde när tiderna ska fördelas. En nystartad eller liten förening har svårt att möta dessa krav.

Det finns här en uppenbar spänning mellan å ena sidan att ge stöd till en verksamhet som redan fungerar, och å andra sidan att uppmuntra det som är nytt och under uppbyggnad. En företrädare för ett distrikt beskriver strukturen som ”stel”, och att den systematiskt missgynnar svaga och/eller nystartade föreningar. En annan beskriver det på följande sätt:

Många föreningar som finns i de områdena kan inte ta in fler medlemmar, för att de inte har förutsättningar att ta emot dem. Halltider ges till större föreningar. Det gör det svårt att utvecklas.

För det *fjärde* har föreningar i idrottssvaga områden svårt att få stöd via de nationella utvecklingsmedel som ska stötta föreningsidrotten. LOK-stödet ställer exempelvis tydliga krav på verksamhetens form (längd i tid, antal deltagare, gemensamma samlingar, ledarens roll, etcetera) för att en sammankomst ska vara stödberättigad. Dessa krav kan, enligt företrädare för Riksidrottsförbundet, vara svåra att nå för nystartade och svaga föreningar. Detsamma gäller andra stöd, såsom Riksidrottsförbundets projektstöd till barn- och ungdomsidrott. År 2022–2023 ska det användas för insatser kring ”inkludering av underrepresenterade grupper” samt ”trygga och hållbara utvecklingsmiljöer”. Stöden är utformade för föreningar som redan har en stabil verksamhet, inte för att hjälpa svaga föreningar med bristande administrativ kapacitet. De syftar till att stärka kvaliteten i föreningsverksamheten i stort, och att uppmuntra en önskad riktning av förenings-

idrotten, men kraven för att få ta del av dem fungerar som en tröskel som nystartade och svaga föreningar har svårt att ta sig över.

Det finns för det *femte* också strukturer i distriktens verksamhet, som hindrar dem från att arbeta med föreningar i idrottssvaga områden inom ramen för sin ordinarie verksamhet. Modellen för hur folkbildningsanslaget fördelas är styrande för hur distrikten arbetar, och framför allt med vilka föreningar. En företrädare för ett distrikt beskriver det på följande sätt:

Vi stärker föreningar. Men folkbildningen driver en jakt på timmar. Konsulenter lägger störst fokus på föreningar som ger flest timmar – de som passar in i mallen och som förstår föreningslivet. Det är en orm som äter upp sin egen svans. Vi skapar det problem som vi vill lösa. Vi skulle behöva arbeta med dem som vi inte har jobbat med tidigare. Det skulle göra under för idrottssvaga områden.

De idrottssvaga områdena är alltså inte idrottssvaga enbart av skäl som kan härledas till att de är socioekonomiskt utsatta. Det saknas resurser för att delta, samt vana och kompetens att driva föreningsidrott för boende i dessa områden. Men samtidigt fungerar idrottsrörelsens egna regler, stödssystem och verksamhetsformer som hinder för nystartade och svaga föreningar i dessa områden.

Implementeringen – så har uppdraget hanterats

Stödet till insatser riktade mot idrottssvaga områden presenterades först 2016 av dåvarande statsminister Stefan Löfvén. Enligt planen skulle satsningen omfatta 14 miljoner kronor till insatser för idrottsverksamhet i utsatta områden för 2017. Till samma ändamål beräknades ett anslag på 14 miljoner årligen för 2018–2019, samt på 18 miljoner årligen för 2020–2025. Den totala summan har hittills blivit något lägre än planerat, och framgår av tabell 1.

Tabell 1. Fördelning av medel för insatser mot idrottssvaga områden 2017–2023, per distrikt

RF-SISU Distrikt	Stöd 2017–2023
Blekinge	2 750 000
Dalarna	1 670 000
Gotland	450 000
Gävleborg	1 140 000
Halland	1 770 000
Jämtland-Härjedalen	260 000
Norrbottn	940 000
Skåne	11 645 000
Småland	2 160 000
Stockholm	11 800 000
Sörmland	10 335 000
Uppland	2 000 000
Värmland	3 370 000
Västerbotten	2 040 000
Västernorrland	2 760 000
Västmanland	5 280 000
Västra Götaland	14 385 000
Örebro	4 780 000
Östergötland	8 920 000
Totalt	88 455 000

Källa: Riksidrottsförbundet

Av tabellen framgår att Skåne, Stockholm, Sörmland och Västra Götaland är de distrikt som tagit emot mest medel. Deras andel av det totala stödet uppgår till cirka 55 procent.

Av Riksidrottsförbundets anvisningar till distrikten framgår att idrottsrörelsens del i programmet avsåg ”insatser för att möjliggöra fler idrotts- och ungdomsledare i socialt utsatta områden”. För att skapa varaktighet och självförsörjning av ledare var avsikten att erbjuda de boende utbildning i föreningskunskap och ledarutveckling. Förutom ledarrekrytering och ledarutbildning skulle satsningen även ”främja bildandet av nya föreningar i områdena, eller förstärka de som redan fanns där.”⁸⁵ Fokus förändrades emellertid över tid. De ursprungliga riktlinjerna pekade mot skrivningarna från regeringen, med en betoning på att erbjuda ledarutbildning till boende i områdena och att starta föreningar. Med tiden tog sig Riksidrottsförbundet dock friheten att göra en vidare tolkning av regeringens avsikter. Efter

⁸⁵ Riksidrottsförbundet (2017). Riktlinjer: *Idrott i segregerade områden*.

2019 breddades ambitionen till att även stärka föreningsidrotten i idrottssvaga områden, genom att skapa verksamhet på plats för deltagare som bor där.

Riksidrottsförbundets och distriktens roller och ansvar

Riksidrottsförbundet och distrikten har haft olika roller i arbetet. Riksidrottsförbundets formella ansvar har handlat om att leda och stödja satsningen. Det har dels omfattat att underlätta genomförandet genom att sammankalla till träffar för dialog och erfarenhetsutbyte och ansvara för kompetenshöjande insatser, dels att bidra till distriktens insatser i form av underlag och stödmaterial. Slutligen har förbundet också ansvarat för att koordinera uppföljning och redovisning av distriktens arbete som utgjort grunden i Riksidrottsförbundets redovisning till regeringen.

Distrikten har haft ansvaret att genomföra insatserna. Uppdraget har inneburit att ta fram en sammanhållen plan för arbetet, genomföra rekrytering av projektledare samt avsätta övriga nödvändiga personella resurser.

Distrikten har varit fria att utforma insatser givet medlens ändamål. Men det innebär inte att medlen har fördelats utan villkor. Dels har det funnits krav på att insatserna skulle rymmas inom ramen för Riksidrottsförbundets anvisningar, dels har distrikten haft ansvaret att säkerställa att verksamheten återrapporteras till Riksidrottsförbundet enligt given instruktion.

Distriktens insatser

Distrikten har som sagt varit fria att utforma sina insatser. Därför varierar arbetsätt och metoder. Insatserna kan sorteras till tre övergripande inriktningar, som delvis kompletterar varandra. Vissa distrikt har arbetat med flera av dem samtidigt.

Den första typen av insatser är riktade mot befintliga föreningar i idrottssvaga områden. Det kan här handla om uppsökande verksamhet och informations- och kompetensutveckling. Den andra typen vänder sig till befintliga och potentiella ledare och medlemmar, i form av informations- och utbildningsinsatser, mäklande insatser eller en kombination av dessa. Slutligen finns det en typ av insatser vilka vänder sig till andra verksamheter som verkar i de idrottssvaga områdena. Det handlar då i de flesta fall om samverkande insatser med syfte att stärka föreningar och mobilisera målgruppen.

Här presenteras fyra övergripande exempel på hur distrikten utformat sitt arbete:

I *RF-SISU Skåne* har arbetet utgått från befintligt föreningsliv i idrottssvaga områden. Av distriktets återrapportering till Riksidrottsförbundet framgår att målet

varit att ”på olika sätt stärka befintligt föreningsliv och bidra till att nya föreningar bildas där behovet finns”. Arbetet har varit behovsstyrt och utformats i dialog med målgruppen. Återkommande inslag i arbetet har varit att identifiera engagemang, ge stöd i bildandet av nya föreningar, stärka befintliga föreningar och hjälpa föreningar som vill expandera till nya geografiska platser.

Distriktet har identifierat att behovet av administrativt stöd är stort bland föreningar i utsatta områden, till exempel vad gäller det kommunala regelverket, ansökningsförfaranden, kunskapen om vilka insatser man ska vända sig till, och redovisning av LOK-stöd. En tidig lärdom var, enligt företrädare för distriktet, vikten av att etablera kontakt med lokala aktörer och att samverka med övrigt föreningsliv, kommuner och andra organisationer inom civilsamhället.

I *RF-SISU Stockholm* har insatserna fokuserat på att sänka trösklarna till föreningslivet och skapa engagemang genom mötesplatser, folkbildning och nya former av idrott. Stockholmsdistriktet har styrt mot de övergripande målen att göra idrottsrörelsen mer inkluderande, samt att fler från de boende i områdena ska välja att bli, och välkomnas som, medlemmar i idrottsrörelsen.

Arbetet har haft följande övergripande inriktningar:

- Höja medvetandegraden och kunskapsnivån om normer och strukturer inom idrottsrörelsen.
- Leda och stödja idrottsföreningarnas utveckling mot att bedriva inkluderande verksamheter.
- Komplettera idrottsföreningarnas insatser för målgrupperna, med avsikt att uppnå en jämn fördelning av insatser avseende skillnader inom målgrupperna (såsom kön, ålder och geografisk hemvist).

Distriktet har arbetat med ett 70-tal föreningar sedan 2017, och stödinsatser anpassade utifrån det specifika behov som funnits i varje förening. Ofta har det handlat om stöd för att klara en grundläggande föreningsadministration. Utgångspunkten i arbetet har varit föreningarnas egna drivkraft. Distriktet har fungerat som en möjliggörare, liksom ett stöd för föreningars och eldsjäalars ambitioner. Företrädare för distriktet beskriver det som ett långsiktigt arbete.

I *RF-SISU Västmanland* har distriktet arbetat utifrån en grundläggande analys av de utmaningar föreningar i idrottssvaga områden möter. Insatserna har utformats för att hjälpa dem att hantera konkreta hinder i verksamheten. Distriktet har kunnat ge stöd till föreningar som inte passar in i strukturen, det vill säga de som saknar anställd personal eller kompetens att skriva ansökningar.

För att kunna arbeta systematiskt med dessa frågor har distriktet utvecklat Inkluderingsstrappan. Den utgår från olika utmaningar som en förening i idrottsvaga områden möter. Distriktet har också erbjudit utbildningsinsatser till föreningar för att öka kunskapen om idrottens föreningslära och värdegrund, samt informerat om de stöd som finns. Oftast har det handlat om insatser för styrelse och ledare. Slutligen har representanter för distriktet också fört en kontinuerlig dialog med politiker, regionen och kommunala tjänstemän, samt suttit med i flera olika samverkansgrupper och nätverk.

I *RF-SISU Västra Götaland* har den huvudsakliga delen av insatserna skett inom ramen för en satsning som kallas Street Games. Den beskrivs som ett verktyg för att skapa inkluderande mötesplatser i idrottssvaga områden, jämte stärka individer och föreningar med utbildning och rekrytering. Syftet är att få fler aktiva medlemmar, ledare och ideellt engagerade i samverkan med andra aktörer i lokalsamhället.⁸⁶

Arbetet med Street Games inleddes redan under den statliga Storstadssatsningen, som föregick satsningen på idrott i segregerade områden. Grundmodellen handlar om att stärka förutsättningarna för deltagande och ledarrekrytering i idrottssvaga områden, genom samverkan med kommuner och med befintligt föreningsliv. För att en förening ska kunna kalla sig en Street Games-förening behöver den ställa upp med ledare, och erbjuda öppen och kostnadsfri träning för den som vill fortsätta idrotta.

Genomförandet har tre principiella brister

Det finns ingen slutlig mall för hur en insats ska genomföras, vilket gör det svårt att bedöma hur väl satsningen har implementerats hittills. Däremot kan man föra ett generellt resonemang om idrottsrörelsens vägval. Har de maximerat möjligheten att skapa värde i de idrottssvaga områdena? Min samlade bedömning är att implementeringen så långt präglats av tre principiella brister.

För det *första* har Riksidrottsförbundet inte styrt insatserna utifrån kunskap om vad som krävs för att skapa ett varaktigt och långsiktigt föreningsliv i idrottssvaga områden. När förbundet fick medlen fanns ingen beredskap för hur satsningen skulle riktas eller styras. Det gjordes ingen analys av utmaningarnas karaktär och hur de skulle kunna adresseras. I stället fanns det en förväntan om att arbetet i utsatta områden skulle inledas direkt. En företrädare för Riksidrottsförbundet säger:

⁸⁶ <https://www.rfsisu.se/vastragotaland/Viarbetarmed/Inkluderandeidrott/StreetGames>.

Ordern var att ”gör nu”. Det fanns ingen tid för förstudie. Riksidrottsförbundet vill leverera på sitt uppdrag, och man hinner inte landa eller fundera över hur medlen kan skapa värde. Det gör att läresan blir lång.

Trots att idrottssvaga områden per definition är platser där idrottsrörelsen traditionellt haft svårt att etablera sig, utformades satsningen som om idrotten redan hade svaren på hur idrottssvaga områden ska motverkas. Detta framgår också av intervjuer med företrädare för Riksidrottsförbundet och distrikten – att insatserna inte samlat adresserat de centrala utmaningarna som hindrar föreningslivet i idrottssvaga områden. Interventionslogiken i figur 1, som beskriver hur satsningen är tänkt att skapa önskade effekter, har därför luckor.

För det *andra* har distrikten inte utformat insatser utifrån en samlad kunskap om vad som krävs för att hantera utmaningarna. I vissa fall har insatserna varit konceptualiserade – i andra fall har det varit mer eller mindre en förlängning eller en utvidgning av den ordinarie föreningsutvecklingen som redan bedrivs. Skillnaderna har motiverats med att förutsättningarna skiljer sig åt mellan olika distrikt. Men samtidigt har företrädare för distrikten i intervjuer beskrivit föreningslivets utmaningar i idrottssvaga områden på ett liknande sätt. Det är mer troligt att skillnaderna uppstått som en konsekvens av att arbetet inte har likriktats, än som en konsekvens av att karakteristiken hos de idrottssvaga områdena varierat.

Distrikten har utformat och genomfört sina insatser utan koppling till varandra. Gemensamma dialogmöten har hållits, men någon samlad satsning har inte skett. Det kan finnas ett värde i en decentraliserad styrmodell, men i detta fall har den decentraliserade modellen gjort det svårare att hålla samman satsningen och kraftsamla mot ett gemensamt mål.

För det *tredje* har möjligheterna att lära längs arbetets gång inte realiserats. Riksidrottsförbundet har löpande följt upp distriktens arbete. Men återrapporteringens kvalitet varierar mellan distrikt och över tid, och har inte varit en utgångspunkt för beslut om en eventuell förändring av insatsernas inriktning. Det har inte heller funnits ett lärande mellan distrikten. Företrädare för distrikten beskriver att den kontakt som funnits dem emellan i stort begränsats till de dialogmöten som Riksidrottsförbundet ansvarat för. Ett mer formaliserat samarbete mellan distrikten i metodutveckling eller utvärdering saknas.

Medlen har därutöver inte kommit med en garanti om långsiktighet. I stället har de grundats i tvååriga beslut från regeringen. Även om det sagts att satsningen ska pågå fram till 2025, har företrädare för Riksidrottsförbundet inte kunnat ta det för givet – vilket skapat en kortsiktighet i förbundets arbete.

Bedömning av insatsernas utfall

Idrottens möjlighet att påverka segregationen är av naturliga skäl begränsad. Den har till stor del sina orsaker i sektorer som idrotten inte förfogar över. Idrotten kan dock bidra till en stärkt demokrati och ett stärkt civilsamhälle i utsatta områden, genom insatser som stärker föreningslivet där. På kort sikt har avsikten med dessa insatser varit att bidra till fler aktiva föreningar med varaktig verksamhet, fler utövare/medlemmar, fler ledare och en ökad självförsörjning av ledare.

Det finns många utmaningar med att *beskriva* det samlade utfallet av de insatser som riktats till segregerade områden under 2017–2022. För det första ser insatserna olika ut i varje distrikt. För det andra har inriktningen på insatserna ändrats över tid. Anvisningarna för 2017–2019 är inte desamma som för efter 2020. För det tredje varierar kvaliteten på distriktens åiterrapporter, vilket gör det svårt att ge en komplett bild.

Att *bedöma* det samlade utfallet är också en utmaning. Som tidigare nämnts prövar jag om utfallet är optimalt utifrån ett principiellt resonemang. Om utformningen grundats i kunskap om utmaningarnas karaktär, och insatserna har genomförts med hög kvalitet, kan man argumentera för att bidraget också varit optimalt.

Beskrivning av insatsernas omfattning och utfall

Distriktens åiterrapportering ger en bild av insatsernas omfattning. I samverkan med övrigt föreningsliv och skolan har de bedrivit ett grundläggande arbete för att uppmuntra till aktivitet bland ungdomar, och stärka föreningskompetensen i befintliga föreningar. De beskriver lokala rekryteringsevents, utbildningar samt hur de stöttat enskilda föreningar eller eldsjälur.

Av åiterrapporteringen framgår att distriktens aktiviteter har involverat många föreningar liksom enskilda deltagare. En dialog har förts med cirka 250 föreningar. Sammanlagt 779 personer har deltagit i ledarutvecklingsinsatser. Antalet deltagartillfällen i olika åldersgrupper uppgår till över 80 000. Dessa uppgifter bygger primärt på uppföljningen för 2017–2019. För 2020 och 2021 har åiterrapporteringen i högre grad begränsats till att beskriva genomförda aktiviteter. En samlad redogörelse för olika utfallsindikatorer presenteras i tabell 2.

Tabell 2. Samlad beskrivning av distriktens rapporterade insatser och utfall

	Antal
Föreningar som distrikten samverkat med	cirka 250
Deltagartillfällen	cirka 80 000
Deltagare i ledarutbildningar	cirka 780
Nya sektioner	cirka 20
Nya föreningar	cirka 20–30

Källa: Riksidrottsförbundet

Riksidrottsförbundet har snabbt kunnat inrätta en verksamhet i distrikten, men formerna för uppföljning av dess effekter har inte etablerats lika snabbt. Uppföljningen har primärt fokuserat på insatser och prestationsnära effekter. I vilken grad kompetensutveckling av ledare och föreningsföreträdare exempelvis inneburit att föreningsverksamheten stärkts, framgår inte av distriktens åiterrapporter. Det framgår inte heller i vilken grad deltagarna fortsatt att vara aktiva inom föreningslivet.

Ett viktigt mål var att insatserna skulle bidra till fler föreningar. Enligt distrikten har totalt 20–30 föreningar bildats och ett 20-tal sektioner startat. Företrädare för Riksidrottsförbundet vittnar om en stor utmaning att etablera nya föreningar med stabil verksamhet som är hållbar över tid. Det är ett arbete som tar lång tid och kräver uthållighet samt stora personella resurser. Effekterna i termer av ett stärkt föreningsliv är små, enligt distriktens egna bedömningar.

Distriktens arbete har alltså stärkt individer och aktörer i de idrottssvaga områdena, men värdet av det måste ses som temporärt. Utan fortsatt stöd finns det en överhängande risk att avtrycket inte blir bestående. Ett av distrikten beskriver utmaningen på följande sätt i sin åiterrapport:

Utmaningen med nya föreningar är bräckligheten, och där ser vi redan stor risk att en–två föreningar kommer att vara tvungna att lägga ner eller omgruppera sig.

Som jag nämnde tidigare beskriver dessutom flera företrädare för distrikten att de inom ramen för ordinarie verksamhet inte kan motivera att lägga resurser på föreningar i idrottssvaga områden. Ett fortsatt arbete i dessa områden är villkorat av en fortsatt finansiering med särskilda medel för detta ändamål.

Effekterna är sköra och temporära

Som framgår av interventionslogiken (se figur 1) har insatserna syftat till att bidra till fler stabila föreningar med varaktig och långsiktig verksamhet i idrottssvaga områden. Det finns ingen given referens som utgångspunkt för bedömningen av utfallet. Det finns heller inget antal, eller någon procentsats, som anger regeringens eller Riksidrottsförbundets ambition.

I vilken grad är det då rimligt att argumentera för att satsningen bidragit till önskade effekter, och att de insatser som distrikten genomfört på optimalt sätt har bidragit till en minskad segregation? Min bedömning är att det visserligen finns ett bidrag, men att effekterna av distriktens arbete är sköra och temporära. I satsningen fanns en potential som hittills inte har utnyttjats.

Det finns flera möjliga förklaringar till varför insatsernas samlade avtryck sannolikt blivit litet och temporärt. Yttre omständigheter har fått stor påverkan på distriktens arbete. I flera av distriktens återrapporter framgår exempelvis att coronapandemin påverkat möjligheterna att genomföra verksamheten som planerat. Ett annat exempel är möjligheterna att samarbeta med kommunerna. De har, enligt företrädare för distrikten, sett olika ut i olika delar av landet. I vissa fall har svårigheten att samverka med kommunen missgynnat verksamheten. I andra fall har avsaknaden av ändamålsenliga hallar och planer varit en konkret utmaning. Men orsakerna till insatsernas begränsade effekter står också att finna i det som idrottsrörelsen själv förfogat över – satsningens utformning och dess genomförande.

Insatserna har inte adresserat utmaningarnas rotorsaker

Den grundläggande tanken i interventionslogiken är att ett lokalt anpassat stöd till befintliga och nya föreningar, tillsammans med etablerat föreningsliv och i samverkan med kommuner, kan bidra till önskade effekter.

Min bedömning är att distriktens arbete i huvudsak adresserat de hinder som kan härledas till bristande kompetens och förmåga hos föreningar och individer i de aktuella områdena. Det är visserligen faktorer som påverkar möjligheterna att etablera ett livskraftigt föreningsliv i idrottssvaga områden. Men det finns som vi sett andra, viktigare orsaker till att föreningslivet har svårt att få fäste i dessa områden, vilka kan härledas till utmaningar som idrottsrörelsen till stor del själv förfogar över. Idrottsrörelsen har inte utformat arbetet med utgångspunkt i kunskapen om dessa orsaker.

Min bedömning är också att idrotten inledningsvis underskattat komplexiteten i att bedriva verksamhet i utsatta områden. Distrikten har fått redovisa de utmaningar

de har mött i arbetet. Det framgår att flera problem varit av grundläggande karaktär. Språksvårigheter och brist på tillit har begränsat möjligheterna att driva insatserna.

Ett optimalt avtryck kräver också en annan typ av förberedelser. Riksidrottsförbundet borde i ett första skede gjort en analys av vad som ligger bakom att föreningslivet inte får fäste idrottssvaga områden, och därefter utformat insatser med utgångspunkt i den analysen. I stället slussades medlen vidare till distrikten, som förväntades leverera i stort sett utan förberedelser.

Implementeringen har inte utgått från utmaningens karaktär

Riksidrottsförbundets relation till sina distrikt är komplicerad. Distrikten är separata enheter med en egen styrelse, och väljer själva organisering för hur de ska leva upp till de olika delarna av uppdraget. Samtidigt är distrikten en del av Riksidrottsförbundets organisation. Distriktsidrottschefen är anställd av förbundet, och distrikten har ett basuppdrag som de förväntas leva upp till. De styrs också via olika ekonomiska stöd liksom är ålagda att följa de riktlinjer som Riksidrottsförbundet anger i anslutning till dessa.

När Riksidrottsförbundet involverade distrikten i arbetet med idrottssvaga områden gavs de stor frihet att utforma verksamheten, så länge förbundets riktlinjer följdes. En decentraliserad modell för implementering av insatser är lämplig i de fall man kan anta att utmaningarna skiljer sig väsentligt åt mellan olika delar av landet, och där det finns ett värde av specifikt utformade insatser för att möta ett unikt lokalt behov. Även om alla idrottssvaga områden har lokala särdrag, finns det något som i grunden förenar dem – ett tynande föreningsliv i ett socialt utsatt område. Och det är just den utmaningen som insatserna syftar till att hantera. Det är en gemensam utmaning för idrottsrörelsen och samhället som manifesteras på liknande sätt i hela landet. Detta är, enligt min bedömning, en andra orsak till att avtrycket inte blivit optimalt. Den decentraliserade modellen är inte vald för att den är bäst lämpad att hantera utmaningen, utan för att det är så Riksidrottsförbundet historiskt styrt sina distrikt. En centraliserad satsning med tydligare styrning och mer sammanhållen implementering hade skapat bättre förutsättningar att nå avsedda effekter.

Sammanfattande diskussion

Det finns två idealtyper som brukar användas för att beskriva statens stöd till civilsamhället. Enligt den första är frågan om vad verksamheten skapar för värde oviktig, så länge verksamheten fortsätter att mobilisera deltagare och medlemmar. Enligt den andra räcker det inte att bara mobilisera medlemmar. Civilsamhället får i stället ersättning för att genomföra en verksamhet, som ska skapa ett specifikt värde. Statens styrning av idrotten bär drag av båda dessa idealtyper.⁸⁷

När det gäller frågan om insatser för att motverka segregation är det tydligt att föreningsidrotten får medel för att bidra till att lösa en samhällsutmaning. Det är inte ett generellt stöd som ges till idrotten för att den mobiliserar medlemmar eller ideella krafter, utan motiveras med att idrotten åtar sig att skapa ett specifikt värde. Förtroendet för idrottens förmåga att leverera detta värde är högt. I budgetpropositionen för 2023 föreslår regeringen att 100 miljoner kronor årligen ska avsättas för att idrottsrörelsen ska kunna kraftsamla för ökat idrottande i utsatta områden.⁸⁸ Riksidrottsförbundets ordförande Björn Eriksson har också många gånger betonat idrottens potentiella, och faktiska, roller i bekämpningen av segregation och kriminalitet. Men denna studie reser frågetecken kring idrottens förmåga att leverera på de utfästelserna.

Idrottssvaga områden uppstår inte enbart som en konsekvens av befolkningens socioekonomiska utsatthet. Föreningar i dessa områden missgynnas systematiskt av idrottsrörelsens egna regelverk och de stödsystem som kringgärdar idrotten. Distrikten har oberoende av varandra utvecklat och genomfört aktiviteter för att öka kännedom om föreningsidrott, och stärka kompetens och förmågor hos enskilda individer och föreningar. Dessa aktiviteter är viktiga, men räcker inte för att skapa ett varaktigt och livskraftigt föreningsliv i områden där föreningslivet har svårt att få fäste. Insatserna har inte genomförts som ett samlat svar på de grundläggande utmaningar som föreningslivet möter i idrottssvaga områden.

Det finns en ambition från Riksidrottsförbundet att kontinuerligt arbeta för att göra insatserna mer träffsäkra, genom att styra urvalet av områden hårdare. Det skulle på sikt kunna möjliggöra kunskap om eventuella långsiktiga effekter i de områden idrotten verkar i. Frågan är om idrottsrörelsen i övrigt efterfrågar den kunskapen. En företrädare för distriktet uttrycker det på följande sätt:

⁸⁷ Wikström, F. m.fl. (2004). *Staten och det civila samhället*, s. 51.

⁸⁸ Prop. 2022/23:1.

Idrottsrörelsen har varit väldigt självständig. Det finns ett inbyggt förtroende och staten ska hålla sig på armlängds avstånd. Vi som rörelse tycker inte att vi har en skyldighet att rapportera bättre än så här.

Idrottens självförvaltningsmodell vilar i grunden på förtroendet mellan staten och idrottsrörelsen. Om statens förväntningar på idrotten är knutna till dess förmåga att skapa ett specifikt värde finns det en risk att förtroendet urholkas, om idrottsrörelsen hanterar hela statsbidraget som ett generellt verksamhetsbidrag. Om idrotten ska kunna bidra i arbetet med att lösa stora samhällsutmaningar krävs ett medvetet, kunskapsbaserat utvecklingsarbete där Riksidrottsförbundet, distrikten och även specialidrottsförbunden bygger upp en kunskap om hur idrotten bäst kan bidra. Uppföljning och utvärdering kan användas både för lärande och kontroll, men så länge idrotten väljer bort det förstnämnda för att undvika det senare, minskar möjligheterna att skapa de värden som utgör motiven för idrottens statsbidrag.

Referenser

Dagens Samhälle (15 oktober 2018). "Idrottsrörelsen gör skillnad i utsatta områden". <https://www.dagenssamhalle.se/samhalle-och-valfard/integration-segregation/idrottsrorelsen-gor-skillnad-i-utsatta-omraden/>. (Hämtad 10 december 2022.)

Delmos (2021). *Segregation i Sverige: Årsrapport 2021 om den socioekonomiska boendesegregationens utveckling*, s. 25.

Justitiedepartementet (2022). *Uppdrag till Centrum för idrottsforskning att följa upp statens stöd till idrotten*.

Prop. 2022/23:1.

Regeringskansliet (2017). *Långsiktigt reformprogram för minskad segregation år 2017–2025*. Promemoria.
<https://www.regeringen.se/49480b/contentassets/94760eec95e04a45b0a1e462368b0095/langsiktigt-reformprogram-for-minskad-segregation-ar-2017-2025.pdf>. (Hämtad 5 december 2022.)

Riksidrottsförbundet (2017). *Riktlinjer: Idrott i segregerade områden*.

Wikström, F., Einarsson, S. & Larsson, O. (2004). *Staten och det civila samhället: Idétraditioner och tankemodeller i den statliga bidragsgivningen till ideella organisationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Idrott som politiskt verktyg

– En problematisering

David Ekholm & Magnus Dahlstedt, Linköpings universitet

Inledning

Den 24 februari 2022 var vi inbjudna som gäster hos kulturutskottet med anledning av riksdagens forskningsförmiddag. Besöket innebar för vår del en möjlighet att presentera forskning om civilsamhället, särskilt idrottens sociala dimensioner och potential att ”vara brottsförebyggande och motverka utanförskap för barn och unga”, som det stod i inbjudan. Temat för vår presentation var ”Idrottens kraft i ojämlikhetens Sverige”. Vi ville dels lyfta fram att de mönster och villkor för ojämlikhet och exkludering som formar samhället i dag också präglar idrotten som sådan – och ungas deltagande i den, dels problematisera tilltron till idrott som ett instrument för att förebygga brottslighet. Vi ville i det senare avseendet peka på att idrottsaktiviteter kan ha stora värden, och på olika sätt bidra till att förhindra brott, men också reflektera över hur en instrumentell syn på idrotten utestänger andra möjliga sätt att se på idrott.

Mot denna bakgrund ville vi diskutera om stöd till idrotten kan legitimeras på andra grunder än dess eventuella instrumentella nytta – kan idrott på lika villkor vara en rättighet för barn och unga? Och även diskutera hur detta nyttotänkande, som skapas av ekonomiska incitament, blir en del av idrottens självbild, och hur det ligger till grund för ständigt ökade förväntningar på vad deltagande i idrott kan bidra till. Inte minst ville vi rikta blicken mot de ojämlika villkor för ungas deltagande i idrott som präglar samhället i dag. Unga i mer välbärgade delar av befolkningen kan delta på egna premisser. Unga i andra samhällsklasser tar del av idrott som social insats, på villkor att det ska bidra till att minska deras förmodade brottslighet.

Även om riksdagsledamöterna visade stort intresse och nyfikenhet för presentationen, fanns en påtaglig kontrast mellan vårt budskap och den kunskap som kunde göra sig gällande i detta politiska sammanhang. Därför blev vårt bestående intryck en osäkerhet om vilka budskap vi lyckades förmedla. De politiska ramarna föreskriver att ekonomiskt stöd ska kunna motiveras med dess nytta. Givet detta, är det möjligt att problematisera idrottens potential att förebygga brottslighet och utanförskap, och samtidigt argumentera för att stöd till idrottens organisationer skapar

möjligheter för barn och unga att delta i idrott, vilka i sin tur kan ha en rad positiva effekter för samhället?

I kontrast till en sådan diskussion var det i stället en annan fråga som stod i fokus: Kan idrott och engagemang i civilsamhället fungera som ett verktyg för att förhindra eller minska brottsligheten, och i så fall hur? Den kunskap som efterfrågades, och verkar ha blivit det bestående intrycket, handlade om huruvida idrott kan fungera som ett verktyg för brottsprevention, eller för att minska utanförskap. Ja. Nej. Under vissa villkor. Kanske. Men frågan såsom den ställs, eller svaren såsom de förväntas och tas emot, har sina egna underliggande villkor och möjliga effekter. Hur kan idrott fungera för det ena eller det andra? Vi borde fråga oss själva hur det kommer sig att vi ställer den frågan, och vad gör det med vår förståelse av idrott och samhälle att vi söker efter svaret på en sådan fråga.

Förenklad syn på idrott och samhälle

I dag finns det i många olika sammanhang högt ställda politiska ambitioner om att idrott ska vara en kraft för inkludering, eller ett verktyg för att möta några av samhällets mest angelägna utmaningar och problem. Inte sällan bygger dessa ambitioner på en förenklad uppdelning mellan idrott och samhälle, som på olika sätt särskiljer idrott från samhället i övrigt. Syftet med det här kapitlet är att problematisera sättet att tala om, och använda sig av, idrott som ett verktyg för allehanda sociala och politiska ändamål. Hur ser detta tal ut? Hur blir detta tal möjligt? Hur formar detta tal våra sätt att förstå idrott? Hur formar ett sådant tal olika slags idrottsarrangemang? Hur kan vi forma alternativa förståelser av vad idrott kan vara i samhället?

Vi menar att idrott och samhälle måste förstås som invävda i, och sammankopplade med, varandra. Särskilt fokus behöver riktas mot hur olika dimensioner av ojämlikhet och mekanismer för exkludering kopplas samman.

I kapitlet ska vi titta närmare på det idrottspolitiska sammanhang, i vilket man alltmer talar om idrott som ett instrument för sociala och politiska ambitioner. Vi ska även undersöka de olika sätt på vilka ojämlikhet och exkludering i samhället och idrotten är sammankopplade med varandra. Med avstamp i detta ska vi undersöka hur talet om idrott och samhälle tar politisk form i dag, och hur idrott har kommit att användas som instrument för olika ändamål. Analysen riktar sig mot de villkor som gör denna förståelse och utveckling möjlig, det vill säga hur idrott och samhälle regelmässigt skiljs från varandra, och hur särskiljandet gör det möjligt att se på idrotten som en lösning på olika samtida problem (samt på hur samtidens och framtidens problem kan förstås). Avslutningsvis diskuterar vi hur

idrotten både utgör en drivkraft för exkludering och hur den underkastas exkluderingsdynamiker. Vi diskuterar även förutsättningarna för hur idrotten kan vara en produktiv kraft för inkludering och jämlikhet i samhället.

Om relationen mellan idrott och samhälle

För att närma oss relationen mellan idrott och samhälle, och den nytta för samhället som tillskrivs idrotten, ska vi rikta blicken mot det politiska och sociala sammanhang där denna relation tar form.

Ett idrottspolitiskt sammanhang

Sedan de moderna formerna av idrott växte fram i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, har idrottens plats i samhället återkommande legitimerats genom dess nytta.⁸⁹ Nyttan har traditionellt förståtts som ett mervärde av människors frivilliga engagemang och har därför kunnat stödjas politiskt.⁹⁰ Statens stöd till idrotten består framför allt av medel som via statsbudgeten fördelas till Riksidrottsförbundet, och vidare inom idrottsrörelsens organisationer.⁹¹ För detta stöd anges mål som handlar om att stödja idrotten som folkrörelse, och hur idrotten bidrar till folkhälsa, demokrati, ansvarstagande och etik. Stödet syftar även till att skapa jämställda förutsättningar mellan kvinnor och män, och dessutom stödja den svenska idrottens internationella konkurrenskraft.⁹² Idrottsföreningar kan även få stöd från bland annat kommuner, i form av bidrag eller tillgång till anläggningar. När det gäller idrottspolitik på statlig och kommunal nivå har det under de senaste årtiondena ägt rum en förskjutning i förväntningar på idrottens sociala nytta.⁹³ En implicit överenskommelse, i form av uttalade förväntningar om att offentligt stöd till idrott ger tillbaka värden som demokrati, folkhälsa och integration, tar alltmer skepnad av ett explicit kontrakt, i form av uttalade och formaliserade villkor för stöd och finansiering.⁹⁴ Därtill följer krav på uppföljning av ekonomisk nytta och resultat, som påvisar hur sociala ambitioner realiserar.⁹⁵

I en rapport till regeringen noterar Centrum för idrottsforskning hur statens stöd till idrotten de senaste årtiondena ”bygger på en tilltro till idrottsrörelsens sam-

⁸⁹ Norberg, J. R. (2004). *Idrottens väg till folkhemmet*.

⁹⁰ SOU 2008:59. *Föreningsfostran och tävlingsfostran*.

⁹¹ Centrum för idrottsforskning (2022). *Statens stöd till idrotten – uppföljning 2021*.

⁹² Ibid.

⁹³ Fahlén, J. m.fl. (2016). ”Sport policy in Sweden”. I *International Journal of Sport Policy and Politics*, vol. 8, nr. 3, s. 515–531; Norberg, J. (2011). ”A contract reconsidered?” I *International Journal of Sport Policy and Politics*, vol. 3, nr. 3, s. 311–325; Ekholm, D. (2019). *Idrott som lokal socialpolitik*.

⁹⁴ Norberg, J. (2011).

⁹⁵ Fahlén, J. m.fl. (2016).

hällელია მერვარდე”. Men stöden är just ”preciserade och avgränsade på ett sätt som bryter med den traditionella hjälp till självhjälp-politiken”, där statens bidrag riktas till idrottsrörelsen för att den ska kunna organisera sina egna verksamheter. ”Därtill bygger de på starka förväntningar om att idrottsrörelsen har kapacitet att möta stora samhällsutmaningar”, och att det handlar om ”bidrag som sätter medborgarna och det omgivande samhället i fokus, snarare än idrottsrörelsens egen värde”.⁹⁶

Därmed kommer idrotten förvaltningsmässigt att inlemmas i en mål- och resultatstyrning, där staten har det politiska ansvaret att formulera mål och inriktning, men där myndigheter – eller andra samhällsaktörer – får ansvar att utföra verksamheter så att målen kan uppnås. Idrotten kan framträda som medel för att nå allehanda mål. På så vis *instrumentaliseras* idrotten, det vill säga att idrott motiveras med utgångspunkt i hur den kan användas för att skapa sociala mervärden.⁹⁷ Aktiviteter som utformas för grupper som är underrepresenterade i idrotten (för idrottens egen skull), tenderar därutöver inte sällan att över tid betona idrottens instrumentella samhällsnytta, såsom minskad brottslighet, som ett sätt att skapa legitimitet och motivera mottagande av ekonomiskt stöd.⁹⁸

Detta är inget unikt för idrotten. Krav på användbarhet, nytta och effektiv resursanvändning återkommer inom många områden.⁹⁹ Det som dock utmärker idrotten, som en del i civilsamhället, är att denna instrumentalisering tar form i spänningen mellan å ena sidan idéer om idrottsrörelsens autonomi, å andra sidan politiska viljor kring idrottens användbarhet. Dessa idéer om autonomi gäller civilsamhället i bredare mening, och ligger till grund för tilltron till civilsamhället som en plats för frihet, självbestämmande, integration och fostran till demokrati.¹⁰⁰

Ojämlighet i idrott och samhälle

En förutsättning för denna instrumentalisering är att idrotten tillskrivs särskilda värden, liksom en potential som i övrigt saknas i samhället, vilken då kan användas för att möta behov och svara mot utmaningar förlagda till samhället *utanför* idrotten.¹⁰¹ För att förstå politiska förväntningar på att idrotten kan möta olika sociala problem, behöver vi också rikta blicken mot den inkludering och exkludering som existerar i den föreställda arena präglad av autonomi som idrotten antas

⁹⁶ Centrum för idrottsforskning (2019). *Statens stöd till idrotten – uppföljning 2018*, s. 41f.

⁹⁷ Ekholm, D. m.fl. (2021). ”Idrottens politiska legitimitet”. I M. Dahlstedt m.fl. (Red.), *Idrottens kraft?*

⁹⁸ Stenling, C. (2015). *The drive for change*; Ekholm, D. m.fl. (2021).

⁹⁹ Bornemark, J. (2018). *Det omätbaras renässans*.

¹⁰⁰ Cohen, J. L. m.fl. (1995). *Det civila samhället och den politiska teorin*.

¹⁰¹ Ekholm, D. m.fl. (2022). *Bollen i rörelse*.

utgöra. Forskningen ger en entydig bild: de strukturer och villkor som präglar samhället i stort gör sig gällande också inom idrotten.¹⁰²

Före 1900-talet präglades Sverige av stora ekonomiska klyftor och utbredd fattigdom. Byggandet av välfärdsstaten ledde till låg fattigdom, jämnare inkomstfördelning med generellt högre levnadsstandard och minskade sociala klyftor i befolkningen.¹⁰³ Omvandlingen var en förutsättning för den svenska idrottsrörelsens folkrörelsemodell, där föreningar kunde bildas på frivillig grund i det lokala samhället. Inte minst utgjorde allmän och jämlik tillgång till idrott i skolan, liksom offentliga investeringar i idrottsplatser, en viktig grund för idrottsrörelsens utveckling.¹⁰⁴ I dag är emellertid Sverige ett av de länder i Europa där ojämlikheten ökar allra mest.¹⁰⁵ Ojämlikheten tar geografiska uttryck, där såväl rikedom som fattigdom koncentreras till särskilda platser. Den tilltagande ojämlikheten inom utbildning, tillsammans med ökad relativ fattigdom och boendesegregation, förstärker dessutom ojämlikheten i hälsa. Ojämlikheten präglar också möjligheterna till politiskt deltagande.¹⁰⁶ Ojämlikhetens dynamik bidrar sammantaget till att skapa olika förutsättningar för unga; hur de deltar i samhället och i idrott.¹⁰⁷ Ungas deltagande i organiserad föreningsidrott är avsevärt lägre i områden som präglas av socioekonomisk utsatthet.¹⁰⁸ För idrottsföreningar i dessa områden är förutsättningarna utmanande.¹⁰⁹ I den offentliga debatten beskrivs dessa områden återkommande som ”utsatta” och ”idrottssvaga”.¹¹⁰ Föreningar har svårt att bedriva verksamhet där, och deltagandet bland barn och unga är lågt.

Ojämlikhet, segregation och exkludering uppstår inte i ett vakuum, utan är effekter av sammankopplade sociala och politiska mekanismer. Fattigdom är ett resultat av samhällets politiska ekonomi, och ligger i sin tur till grund för en rad sociala problem. Fattigdom reproduceras över generationsgränser, där de som växer upp i ekonomisk utsatthet lider större risk att själva bli fattiga – vilket särskilt gäller utrikes födda.¹¹¹ I takt med att villkoren för att kvalificeras till kollektiva försäk-

¹⁰² Collins, M. m.fl. (2015). *Sport and social exclusion*.

¹⁰³ Bengtsson, E. (2020). *Världens jämlikaste land?*

¹⁰⁴ Lindroth, J. (2011). *Idrott under 5000 år*.

¹⁰⁵ Dahlstedt, M. m.fl. (2022). ”Fattigdom”. I B. Hermelin (Red.), *Kommunerna och hållbar utveckling*.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Centrum för idrottsforskning (2019).

¹⁰⁸ Blomdahl, U. m.fl. (2019). *Ökar ojämlikheten i föreningsidrotten?* Rapport; Centrum för idrottsforskning (2019).

¹⁰⁹ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor/MUCF (2016). *Utvecklingen av ideella föreningsvillkor*.

¹¹⁰ Johansson Jansson, E. m.fl. (2022). *Reboot – football for jobs*.

¹¹¹ Socialstyrelsen (2010). *Social rapport 2010*.

ringar skärpts hänvisas allt fler till kommunalt försörjningsstöd, vilket i sin tur intensifierar utsatthet.¹¹²

Brist på deltagande och avsaknad av framgång i utbildning följer – i allt högre grad – annan socioekonomisk ojämlikhet. Sådana ojämlikheter har därtill förstärkts genom de senaste decenniernas utbildningsreformer: kommunaliseringen, det fria skolvalet och den fria etableringsrätten för friskolor. Det fria skolvalet bidrar till att selektera och upprätthålla segregation.¹¹³ Boendesegregation förstärks av att de minskade bestånden av allmännyttiga bostäder och hyresbostäder koncentreras till vissa delar av städerna.¹¹⁴ Hushåll med personer med utländsk bakgrund, och personer med ekonomiskt bistånd eller försörjning genom bidrag, har begränsade möjligheter till boende i andra former än att hyra. Andelen med sådan bakgrund blir relativt högre i förortsmiljöernas hyresområden. Detta skapar flyttmönster som sammantaget även de bidrar till en tilltagande segregation.¹¹⁵ Ojämlikhet i politiskt deltagande handlar om bristande representation i valda församlingar och lågt valdeltagande, som de tillika följer ovannämnda mönster. Exkludering skapas genom ojämlik tillgång till nätverk och kontakter, insyn samt kunskap, vilket begränsar möjligheterna särskilt för människor med utländsk bakgrund.¹¹⁶

Ojämlikhetens komplexitet

Ojämlikhet i idrott skapas genom de utmaningar och begränsade resurser som i dag präglar föreningars verksamhet i ”idrottssvaga områden”, och inte minst i relation till de alltmer ojämlika villkoren för idrottsföreningar på olika platser. Medlems-, tränings- och tävlingsavgifter liksom kostnader för utrustning utgör ett hinder för många barn och unga, och begränsar möjligheterna att delta i olika idrotter. Föreningsidrott inrymmer även tävling, konkurrens och selektion, vilket skapar olika villkor för barn och ungas idrottande.¹¹⁷ Idrotten präglas dessutom av normer som får vissa grupper att känna sig mindre välkomna.¹¹⁸

Det finns därtill gott om exempel på erfarenheter av hur ojämlikhet, segregation och exkludering formar barn och ungas deltagande i idrott. I boken *Bollen i rörelse* analyserar vi tillsammans med Ulrika Wernesjö några unga flickors erfarenheter av

¹¹² Angelin, A. (2009). *Den dubbla vanmaktens logik*. Doktorsavhandling.

¹¹³ Ambrose, A. (2017). *Att navigera på en skolmarknad*. Doktorsavhandling.

¹¹⁴ Listerborn, C. m.fl. (2022). ”Rätten till bostad eller kris i bostadsfrågan”. I N. Altermark m.fl. (Red.), *Bortom systemskiftet*.

¹¹⁵ Aldén, L. m.fl. (2015). ”Ethnic segregation, tipping behaviour, and native residential mobility”. I *International Migration Review*, vol. 49, nr. 1, s. 36–69.

¹¹⁶ Dahlstedt, M. (2005). *Reserverad demokrati*.

¹¹⁷ Redelius, K. m.fl. (2016). *Gör idrotten som Idrotten vill?*

¹¹⁸ Ekholm, D. m.fl. (2022).

deltagande i föreningsidrott.¹¹⁹ Exkluderingens objektiva villkor präglar den subjektiva erfarenheten, såväl som de subtila och finkalibrerade hindren mot att känna sig som en del av idrotten, och samhället.

Jag har provat i andra lag. [...] Jag ville utmana mig och komma med i ett riktigt lag [...]. Jag kom ut med en svensk fotbollsförening [...]. I stället för en lugn timme där man slappnar av skolstressen, så blev det ännu jobbigare. Det blev stressigt. För det första så var de mycket bättre. De har tränat mycket längre. Så på nåt sätt så har jag förstört för deras träning i stället för att hjälpa till. För jag kunde inte alltid passa rätt, som de gjorde. [...] Jag har försökt komma in så. Men så fort det är inte träning så blev det gruppering och jag blev ensam.¹²⁰ (Mona)

Monas berättelse är *en* av många erfarenheter av hur exkludering formar deltagande i föreningsidrott. Exkluderingen består av både objektiva villkor och subjektiva erfarenheter. Olika exkluderande mekanismer sammankopplas i ett komplext maskineri. Fattigdom skapar begränsningar för att betala medlems-, tränings- och tävlingsavgifter eller utrustning. Utbildningssegregation skapar och begränsar sociala kontakter enligt segregationens mönster i övrigt. Valfriheten verkar på samma sätt i utbildning som i idrott: resursstarka eller konkurrenskraftiga barn och unga kan välja alternativa skolor eller föreningar. Boendesegregation skapar "idrottssvaga områden" med föreningar med lågt deltagande, eller föreningar som väljs bort. Det blir möjligt att välja och välja bort. Valen och rörelserna homogeniserar sociala relationer och organisering i skolor och lag. Ojämnt politiskt deltagande gör att ledare saknar resurser, relationer och kontaktvägar till beslutsfattare inom politik och idrottens organisationer. Objektiva villkor av ojämlikhet skapar, tillsammans med subjektiva erfarenheter av exkludering, en allt längre distans till föreningsidrotten för vissa grupper av barn och unga. Dessa exkluderande mekanismer är sammankopplade. Inget av detta är någon nyhet.¹²¹ Vad som dock behöver framhållas är att segregation och exkludering i idrott inte är direkta återspeglings eller effekter av de villkor som gäller i samhället i övrigt, utan exkluderingens mekanismer är sammankopplade med varandra i *en och samma maskin*.¹²²

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid., s. 140.

¹²¹ Centrum för idrottsforskning (2019); Linderyd, A. m.fl. (2022). *Idrottsrörelsen som demokratiskola*.

¹²² Deleuze, G. m.fl. (2004). *Anti-Oedipus*.

Det politiska talet om idrott och samhälle

Mot bakgrund av bilden av ojämlikhet, segregation och exkludering som nyligen presenterats är det ändå noterbart att idrott återkommande, särskilt i politiska sammanhang, beskrivs som en kraft för att bekämpa problem som följer i spåren av just ojämlikhet, segregation och exkludering, såsom brottslighet och utanförskap. Det är inbjudan till riksdagen ett exempel på. Kunskapen som politikerna där efterfrågade uttrycker en rad föreställningar om idrotten som verktyg för allehanda politiska ändamål. Samma tankegång förekommer i fler sammanhang, uttalade från olika positioner.

Regeringens uppdrag till Centrum för idrottsforskning

Antologin som detta kapitel är del av utgör ett inte obetydligt inslag i samtida politisk debatt om idrott och samhälle. I regeringens uppdrag framgår att Centrum för idrottsforskning ska ”genomföra en fördjupad analys av idrottens potential att minska segregationen i samhället” i en ”samlad rapport” som ska ”peka på goda exempel och ha ett framåtsyftande anslag”:

En prioriterad fråga för regeringen är att minska segregationen och bekämpa den brottslighet som hotar samhällsgemenskapen. Regeringen bedömer att idrotten har ytterligare potential att bidra till att minska segregationen i samhället. [...] En frågeställning ska vara om det behövs insatser som riktar sig utanför den organiserade idrottsrörelsen för att skapa möjligheter till idrott för alla människor i områden med socioekonomiska utmaningar eller i övrigt idrottssvaga områden.¹²³

I uppdraget beskrivs följande problem: Segregation och brottslighet hotar samhällning och gemenskap. Regeringen lyfter samtidigt fram idrotten som en potentiell lösning, som kan bidra till minskad segregation. Segregationen i samhället ses som ett villkor som präglar också idrotten. För att idrotten ska kunna bidra till minskad segregation i samhället vill regeringen framhålla betydelsen av att ge barn och unga möjlighet att delta i föreningsidrott. Uppdraget går vidare ut på att undersöka behovet av insatser riktade mot områden med ”socioekonomiska utmaningar” eller ”idrottssvaga områden”. Insatserna behöver inte nödvändigtvis begränsa sig till den traditionella föreningsidrotten. Den uttryckliga ambitionen är att ungas deltagande i idrott, oavsett organiseringsform, kan vara ett medel att möta samhällets utmaningar, däribland brottslighet och segregation.

¹²³ Justitiedepartementet (2022). ”Uppdrag till Centrum för idrottsforskning att följa upp statens stöd till idrotten”. Webb sida.

Regeringens uppdrag till Centrum för idrottsforskning är ett av oräkneliga exempel på förväntningar riktade mot idrottsrörelsen, om att möta svåra samhällsutmaningar. Väsentliga delar av sättet att förstå relationen mellan idrott och samhälle handlar om *dualism*, att idrotten skiljs från samhället, och *instrumentalitet*, att idrott ses som ett medel för att möta samhällets utmaningar.

Politisk samstämmighet

Talet om idrottens nytta återkommer i olika politikers sätt att närma sig ämnet. I huvudsak råder politisk enighet om idrottens nytta, detsamma gäller formerna för idrottsrörelsens autonomi.

Låt oss inleda med ett sentida exempel på hur idrotten framställs som verktyg. I programförklaringen inför valet 2022 lanserade Moderaterna ett ”särskilt idrottslyft för utsatta områden”.

För barn och unga som halkat snett i livet, har en svår situation i hemmet eller är i riskzonen för kriminalitet ska samhället erbjuda ett starkt skydds nät. Här fyller civilsamhället med bland annat idrottsföreningar en viktig roll. För ungdomar som halkat snett kan idrott och förebilder i dessa miljöer skapa möjligheter att i förlängningen förebygga brott. Ungdomar i riskzon att dras in i kriminalitet saknar ofta tillgång till meningsfulla fritidsaktiviteter. [...] Det skapar samhörighet, identitet, positiva vägar in i samhällets gemenskap samtidigt som en möjlighet skapas att bryta destruktiva miljöer. [...]. Moderaterna vill därför rikta särskilda satsningar mot idrottsprojekt i de områden som polisen anser som utsatta och där behovet av en meningsfull och strukturerad vardag för barn och ungdomar är stor.¹²⁴

Programförklaringen riktar ljuset mot samhällets problem i form av kriminalitet, destruktiva miljöer och risk. I kontrast till dessa problem träder idrotten fram som associerad till civilsamhälle, samhörighet och meningsfull fritid. Mellan dessa motsatser framträder idrotten som ett sätt att möta samhällets problem och att förebygga brott. Moderaternas tal om idrottslyft känns igen i Liberalernas tal om förortsluft. I Sveriges Televisions enkät om statens stöd till idrotten inför riksdagsvalet 2022, beskriver Liberalernas ledare Johan Pehrsson idrotten som del i partiets ”ambitiösa planer för att öka tryggheten i våra utsatta områden”, paketerade som ett ”förortsluft”.¹²⁵ Detta uppenbara fokus på brottslighet i utsatta områden knyter an till en mer eller mindre implicit förståelse. Problemet förläggs till unga killar eller

¹²⁴ Moderaterna (2022). ”250 miljoner till särskilt idrottslyft i utsatta områden”. Webbsida.

¹²⁵ SVT (2022). ”Sju av åtta partier vill satsa mer på idrottens integrationsarbete”. Webbartikel.

män, som kan hanteras genom meningsfulla fritidsaktiviteter och kontakter med förebilder, vilka i sin tur förväntas vägleda dem bort från destruktivitet. En sådan förståelse återfinns i den politiska debatten, men går även igen i den starka tilltron till idrotten i generell mening.¹²⁶

I samma enkät beskriver Centerpartiets ledare Annie Lööf att ”föreningslivet och framför allt idrotten är helt avgörande för en effektiv och bättre integration”, och betonar att ”det ... också [är] en viktig förebyggande åtgärd för att barn och unga till exempel inte ska hamna i kriminalitet”. Därmed framstår samhället som präglad av kriminalitet och brist på integration, där idrotten har potential att möta dessa utmaningar. Miljöpartiets Per Bolund svarar på ett liknande sätt att ”[i]drotten är en otroligt viktig aktör och arena för möten mellan människor med olika bakgrund eller ursprung”. Han uttrycker därmed idén om idrottens möjligheter att skapa integration i samhället. Just (brist på) integration, som i sin tur kopplas till olika samhällsproblem, är en återkommande tematik i samtidens politiska debatt.¹²⁷

Vid regeringsombildningen i november 2021 flyttades ansvaret för idrottsfrågor från kulturdepartementet till justitiedepartementet, och integrations- och migrationsminister Anders Ygemans bord. Den socialdemokratiske ministern kommenterade omorganisationen med att ”idrott ger stolthet, idrott stärker miljontals svenskars hälsa och idrott, kanske mer än någon annan verksamhet i samhället, skapar sammanhållning och förståelse över alla gränser”.¹²⁸ Ministerns ordval jämte den förvaltningsmässiga förändringen illustrerar tilltron till idrotten som en kraft för sammanhållning och integration, som sträcker sig vida bortom idrotten. Efter regeringsombildningen påföljande valet 2022 hanteras frågor som rör idrott, ungdomspolitik och civilsamhället av socialdepartementet, tillsammans med frågor om välfärd, folkhälsa och ekonomisk trygghet. Den ansvarige ministern, krist-demokraten Jakob Forssmed, har särskilt betonat ”idrotten som en stark resurs i arbetet för bättre hälsa, både när det gäller barn och unga, men inte minst också äldre”.¹²⁹ På så sätt framhåller han alltså idrotten som en *resurs* för olika ändamål, framför allt kopplade till befolkningens hälsa.

I exemplen ovan kan vi tydligt se hur idrott beskrivs på särskilda sätt i relation till samhället i övrigt. På så vis skapas ett särskiljande mellan idrott och samhälle. I

¹²⁶ Ekholm, D. m.fl. (2023). *Sport as social policy*.

¹²⁷ SVT (2022).

¹²⁸ SVT (2021). ”Ygeman blir ny idrottsminister”. Webbartikel.

¹²⁹ Fotbollskanalen (2022). ”Sverige utan ren idrottsminister – Forssmed ser inga problem”. Webbintervju.

Sveriges Televisions enkät är det bara en röst som uttrycker ett alternativt perspektiv, Sverigedemokraternas Angelika Bengtsson.

Vi har varit emot de här satsningarna, eftersom idrotten inte är experter på integration. Vi har slösat pengar på integrationsprojekt som inte har lett till någonting eftersom vi ser att segregationen ökar i samhället. Låt idrotten vara idrott. Blir man en del av en idrottsförening så blir man per automatik en del av integrationen.¹³⁰

Av detta uttalande är det emellertid svårt att avgöra om kritiken riktar udden mot idrottens potential som sådan, en instrumentell förståelse av idrott eller integration som politisk ambition.

Idrottsrörelsen talar samma språk som politiken

Vi kan alltså se en politisk samstämmighet i talet om relationen mellan idrott och samhälle. I exemplen ovan är det parlamentariska aktörer som uttrycker sig. Det vore dock olyckligt att se talet som enkelriktat, uttryckt *från* politiska företrädare, *till* idrotten och dess organisationer.

I Svenska Dagbladet skrev Riksidrottsförbundets avgående ordförande Björn Eriksson ett debattinlägg inför förra höstens val. Där betonar han framför allt idrottsrörelsens autonomi och det frivilliga engagemanget som grund för de värden idrotten kan bidra med.¹³¹ I inlägget understryker han samtidigt nyttan av idrott som medel mot både brottslighet och utanförskap.

Nu när valrörelsen drar i gång sin slutspurt kommer kraftigare tag mot brottslighet att debatteras. Kom då ihåg de förebyggande åtgärderna. Ett samhälle där barn och unga har en meningsfull fritid, där det finns gott om ytor för idrott och rörelse och där gemenskap i en förening finns har goda förutsättningar för att vara en motkraft mot brottslighet och utanförskap. Det stöd som idrottsrörelsen får ger så mycket mer tillbaka till samhället.¹³²

Förhoppningarna på idrotten och idrottsrörelsen är alltså inte enkelriktade. Av citatet framgår att också företrädare för idrottens organisationer är angelägna om att påtala idrottens kraft för att möta samtida politiska ändamål. Även i detta fall framstår idrott som en motkraft – ett alternativ – till brottsligheten och utanförskapet som sägs präglade dagens samhälle. Även om Eriksson betonar idrottens själv-

¹³⁰ SVT (2022).

¹³¹ Eriksson, B. (2022). "Låt idrotten få behålla sin styrka".

¹³² Ibid.

ständighet och betydelsen av att formulera sina egna mål och aktiviteter, framträder en tydlig strävan efter legitimitet, en vilja att betona idrottens potential för att på sikt motivera ekonomiskt stöd (helst utan förpliktigande villkor).¹³³

Liknande sätt att tala kommer alltså både från politiska beslutsfattare, inlemmade i den statliga förvaltningens hantering och utredning av idrottspolitik, och från ordföranden i den organisation som har en närmast monopolställning i den svenska idrottsrörelsen.¹³⁴ Men det kommer inte bara från idrottsrörelsens högsta ort. I det följande ska vi illustrera hur talet tar konkret form också när verksamheter gör bruk av idéer om idrott som verktyg.

Exempel på idrottsverksamheter för samhällsnytta

Det politiska talet handlar inte enbart om språkliga uttryck. Det tar inte minst form i olika projekt där idrott används som verktyg. Låt oss ge två exempel på idrottens kraft och användbarhet från vår egen forskning.

Reboot

Svenska Fotbollförbundet bedriver med ekonomiska medel från Europeiska socialfonden insatsen *Reboot*, riktad mot unga i ”utsatta och idrottssvaga områden”, för att de ska komma närmare arbete och sysselsättning.¹³⁵ I aktiviteterna används fotbollen som metod. Deltagarna får ta del av förbundets utbildningar, till exempel ledar- och domarutbildningarna. De kan även få praktik i idrottsföreningar och därmed skapa nya kontakter. Fotbollen framträder där som ett verktyg för att inkludera unga som annars riskerar att hamna utanför arbetsmarknaden, och samhället.

Vi ser i dag en utveckling i samhället där människor hamnar vid sidan om, där individer inte har samma möjligheter som andra eftersom de har sämre förutsättningar och därmed kommer längre och längre ifrån arbetsmarknaden och utbildning. [...] Vi vill med fotbollen som metod bidra till att individer – främst unga och utrikes födda – som står långt ifrån sysselsättning i form av arbete eller utbildning hittar sätt att komma i sysselsättning.¹³⁶ (*Reboot*, projektansökan)

¹³³ Ekholm, D. m.fl. (2021).

¹³⁴ Norberg, J. R. m.fl. (2021). ”När idrottens och samhällets normsystem kolliderar”. I Centrum för idrottsforskning (Red.), *Idrottens riskzoner*.

¹³⁵ Johansson Jansson, E. m.fl. (2022).

¹³⁶ *Ibid.*, s. 15.

Projektet är tänkt att ge effekt såväl inom idrottsrörelsen (föreningsutveckling och rekrytering av ledare), som i samhället i stort (minskad arbetslöshet). Verksamhetens formella mål består i att realisera följande ambitioner:

Kortsiktiga mål för deltagarna:

- förbättrad hälsa
- ökad sysselsättning
- fler i studier
- ökat föreningsdeltagande
- fler positiva förebilder i utsatta och idrottssvaga områden.

Långsiktiga mål för samhället:

- ökad inkludering
- ökade skatteintäkter
- ökad trygghet
- högre utbildningsnivå
- stärkt föreningsliv.¹³⁷

Midnattsfotboll

Runtom i landet bedrivs en annan verksamhet, som vi benämner Midnattsfotboll. Ambitionen är att inkludera fler unga i idrotten och därigenom bidra till en positiv förändring i lokalsamhället, såsom att minska bråk och brottslighet.¹³⁸ Aktiviteterna består av organiserad ledarledd spontanfotboll på helgkvällar, med korta matcher i inomhushallar. Midnattsfotboll arrangeras särskilt i områden präglade av socioekonomiska utmaningar.

Vi inleder vår bok *Idrottens kraft?* med en utsaga från en av ledarna för Midnattsfotboll som, liksom många andra idrottsledare, ger uttryck för en stor tilltro till idrotten. Föreningen där ledaren är verksam använder sig av, som han säger, ”idrottens stora kraft” för att möta utmaningar som utanförskap och brottslighet.¹³⁹ Kraften blir ett verktyg som används för olika syften. Den kan inte minst utvinnas genom den disciplin och fostran som idrotten möjliggör. De som deltar ”ska vara jordnära och få ut detta i samhället”, säger samma ledare och fortsätter: ”för får du in kaxigheten som fotbollen annars kan leda till ... så lever den vidare i verkligheten ... ute på gatorna”.¹⁴⁰ På så vis skiljs idrotten återigen från verkligheten utanför

¹³⁷ Johansson Jansson, E. m.fl. (2022), s. 21.

¹³⁸ Ekholm, D. m.fl. (2023).

¹³⁹ Dahlstedt, M. m.fl. (Red.) (2021). *Idrottens kraft?*

¹⁴⁰ Ekholm, D. m.fl. (2021a). ”Fostran för förändring”. I M. Dahlstedt m.fl. (Red.), *Idrottens kraft?*, s. 217.

idrottshallen. Idrotten blir en plats för gemenskap med möjlighet till fostran, i kontrast till samhället utanför, fyllt av problem och risker. Samma ledare menar att ”för varje ungdom som vi kan förhindra att denne ska testa på droger eller testa på något kriminellt så har vi gjort samhället en stor tjänst”.

Kommunpolitiska ambitioner

Våra två exempel belyser hur målen för idrottsaktiviteter formas i relation till formella villkor för, eller en strävan efter legitimitet hos, staten eller Europeiska socialfonden. Föreningen ovan, som arrangerade Midnattsfotboll, gjorde det på uppdrag och med finansiering från kommunen. I en intervju med ordföranden i den kommunala nämnd som hanterade idrottsfrågor betonade denne särskilt att idrottsverksamheten kan ge effekter som ”minskad brottslighet och skadegörelse i området”.¹⁴¹ Ordföranden motiverade uppdraget till föreningen med att ”det här ligger verkligen i nämndens mål, alltså den uppfyllelse vi ska nå”. Villkoren för stöd var den kommunala nämndens politiskt beslutade mål, och beskrevs av ordföranden enligt följande: ”... ser vi då att föreningen har en verksamhet [...] som styr mot de mål som vi har i vår uppdragsplan, då kan vi ge ett uppdragsbidrag till en förening för att utföra en viss verksamhet.”

Detta är ett i mängden av exempel, som illustrerar kommuners organisatoriska möjligheter att göra idrottsverksamhet till ett verktyg för socialpolitiska ambitioner.

Dualistiskt tal och idrott som verktyg

I det tidigare har vi med exempel från samtida politisk debatt och konkreta aktiviteter som bedrivs i dag beskrivit ett dominerande sätt att tala om idrott och samhälle i relation till varandra. Detta sätt att tala präglas av *dualism* och *instrumentalitet*.

Hur idrotten kan framträda som ett verktyg för samhället

Särskiljandet mellan idrott och samhälle kan beskrivas som ett dualistiskt tal. Det är detta särskiljande som gör det möjligt att tala om idrotten som ett verktyg för samhällliga ändamål.

Dualismen uttrycks i återkommande distinktioner mellan idrott och samhälle. Även om idrott framträder i en specifik dynamik i relation till samhället i övrigt, så kan idrotten samtidigt skiljas från samhället i bestämda avseenden. Därigenom kan idrotten tillskrivas andra värden och ideal än de som sägs präglade resten av sam-

¹⁴¹ Ekholm, D. (2019), s. 62ff.

hället. En återkommande distinktion bygger på att idrotten präglas av goda och sunda relationer, medan relationer i samhället utanför kan utgöra risker för problem som kriminalitet och utanförskap.¹⁴²

Instrumentalitet blir möjligt just genom en sådan dualism. Idrottens förmodade kraft kan användas för att hantera olika slags brister i samhället, samtidigt som idrott i relation till samhället i stort reduceras till ett medel för dessa ändamål. När samhället beskrivs i termer av risker, problem och hot kan idrotten, i skepnad av gemenskap, inkludering och fostran, framträda som lösning på samhällets problem. Idrotten kan därmed framstå som ett medel, verktyg eller instrument, som kan användas för mål formulerade i relation till samhället, snarare än i relation till idrotten som sådan. Distinktionen mellan idrott och samhälle är med andra ord relaterad till en rad andra distinktioner – inte minst mellan mål och medel (där idrotten framträder som medel för samhällliga ändamål), problem och lösning (där idrotten kan vara en lösning på samhällets problem), autonomi och instrumentalitet (där idrottens föreställda självständighet riskerar att underkastas politisk styrning, när idrotten kan framställas som medel i stället för som mål i egen rätt), liksom behov och rättighet (där idrott med dess instrumentella legitimitet tillhandahålls underprivilegierade grupper, baserat på deras förmodade behov av förändring).¹⁴³

Ett medel för att förhindra risker och hot

Dualismen mellan idrott och samhälle är knappast ny – den uppträder ständigt i nya skepnader. Under tidigt 1900-tal sågs idrotten som ett sätt att fostra ungdomen till foglighet, lojalitet, viljestyrka, mod och god moral – som kunde bidra till sammanhållning, skötsamhet och en i allmänhet stark nation.¹⁴⁴ Under 1900-talet formades politiken av förväntningar om idrottens nytta för folkhälsa, demokrati och integration.¹⁴⁵ Tilltron till idrottens nytta har länge varit integrerad i den svenska välfärdsmodellen.¹⁴⁶ Ambitionerna om att forma en hälsosam och produktiv människa, såväl som en hälsosam och produktiv befolkning, är viktiga för att förstå idrottens roll i samhällsbygget.¹⁴⁷

Det är dock inte dessa produktiva föresatser om idrottens potential som framkommer i det dominerande tal som vi har beskrivit i det här kapitlet. I stället för att

¹⁴² Ekholm, D. m.fl. (2023).

¹⁴³ Ekholm, D. m.fl. (2021b). "Idrott för vem och varför?" I M. Dahlstedt m.fl. (Red.), *Idrottens kraft?*

¹⁴⁴ Lindroth, J. (1988). *Från sportfåneri till massidrott*.

¹⁴⁵ Bergsgaard, N. A. m.fl. (2010). "Sports policy and politics". I *Sport in Society*, vol. 13, nr. 4, s. 567–582.

¹⁴⁶ Norberg, J. R. (2004).

¹⁴⁷ Österlind, M. (2017). *Strävan efter samhällsförbättring*. Doktorsavhandling.

framhäva idrotten som ett verktyg *för* folkhälsa, *för* demokrati, *för* integration eller *för* nationens välgång, beskrivs den som ett verktyg *mot* segregation, utanförskap och brottslighet, det vill säga som ett reaktivt medel för att förhindra en hotande framtid. Samtidigt finns en rad historiska exempel på när man sett idrotten som ett medel för att möta några av den tidens aktuella problem, såsom spriten och 1940-talets "dansbaneelände".¹⁴⁸ Eller för att under seklets början förebygga problem med "ligapojkar och ligaflickor [...] i stånd att utföra ofog på olika sätt".¹⁴⁹

Den reaktiva förståelse av idrottens kraft som återkommer i dag säger samtidigt något om den politiska samtidens oförmåga, eller ovilja, att formulera visioner inför framtiden som fylls av mer framåtsyftande, positiva konnotationer. Framtiden ges tvärtom en hotfull gestalt, där idrott blir ett verktyg för att förhindra en riskfylld morgondag. Samtidigt ter sig denna hållning inför framtiden som symtomatisk för en samtid där politiken i allt högre grad tar sikte på att, med olika medel, hindra eller hantera konflikter som följer i spåren av den rådande samhällsordningen, snarare än att ta avstamp i visionära framtidsprojekt.¹⁵⁰ På så sätt kan både dualismen och instrumentaliteten placeras in i ett historiskt och politiskt mönster, där en instrumentell–reaktiv förståelse av idrottens kraft kan ses i ljuset av hur den politiska samtiden i övrigt gestaltar sig.

Diskussion

I kapitlet har vi beskrivit ett tal om idrott och samhälle format av dualism och instrumentalitet. Vi har också beskrivit hur en rad exkluderande mekanismer sammankopplas, som gör det empiriskt svårt att särskilja idrott och samhälle. Trots det är särskiljandet ett villkor för att överhuvudtaget kunna beskriva idrott som ett verktyg för sociala och politiska ändamål.

En kraft för både inkludering och exkludering

Om vi närmar oss distinktionen mellan idrott och samhälle genom att se idrotten som invävd i samhället, kan vi problematisera utgångspunkten som frågan är ställd utifrån. Genom att se idrott och samhälle som en uppsättning begrepp och relationer i en och samma maskin, kan vi se hur olika distinktioner kan överskridas. Att förstå den egenorganiserade idrotten antingen som ett mål i sig, eller som ett medel för folkhälsa, demokrati och integration, eller mot brottslighet och utanförskap, är alltför förenklat. Idrotten har aldrig varit varken enbart mål eller medel. Den har

¹⁴⁸ Wijk, J. (2001). "Idrott, ungdom och 'dansbaneelände'". I *Idrott, historia och samhälle 2001*, s. 85–111.

¹⁴⁹ Montelius, A. (1912). *Hjälpare*, s. 53.

¹⁵⁰ Rosa, H. (2014). *Acceleration, modernitet och identitet*.

alltid varit både och, samtidigt. Det ligger ingen motsättning i det, och dessutom ingår mål och medel i ett dynamiskt samspel.¹⁵¹ Idrotten kan i flera avseenden vara en kraft för inkludering som bidrar till hälsa, demokrati och integration, vilket i många fall även kan bidra till att hindra brottslighet och utanförskap.

Men idrotten bär samtidigt med sig sådant som snarast är den raka motsatsen till dylika ideal. Idrotten bidrar genom sin organisering till att (åter)skapa ojämlikhet, segregation och exkludering.¹⁵² Den formar uppföranden som är demokratins raka motsats, med utslagning, trakasserier, övergrepp och mobbning, liksom kopplas ihop med allehanda sociala problem.¹⁵³ Idrotten bidrar till ohälsa, skador och ohälsosamma kroppsideal. Det vore befängt att ensidigt tillskriva idrotten dessa problem. Lika befängt vore det dock att ensidigt förlägga dem – och andra problem – till en arena skild från idrotten, och på så sätt framställa idrotten som en lösning på dem. När vi upphäver åtskiljandet av idrott från samhälle framträder frågan om idrottens autonomi i ett annat ljus. De komplexa sammanhang som omgärdar idrottsaktiviteter illustrerar att idrottens autonomi alltid är villkorad och formad i spänningsfält mellan en rad intressen och aktörer. De villkor i fråga om ojämlikhet, segregation och exkludering som omger frivillig organisering ser i dag radikalt annorlunda ut jämfört med under 1900-talet. Brist på idrottsföreningar och ett ökat antal områden som Riksidrottsförbundet benämner ”idrottssvaga” är tydliga tecken på folkrörelsemodellens utmaningar.¹⁵⁴ Instrumentaliteten är vidare tätt sammankopplad med den politiska viljan att tillhandahålla idrottsaktiviteter för barn och unga med utgångspunkt i deras föreställda behov av idrott, antingen för idrottens egen skull eller som ett sätt att utöva kontroll, alternativt leda social förändring.¹⁵⁵

Ojämlikhet präglar idrotten

Samtidigt kan vi se en spänning mellan hur idrotten framträder som en *drivkraft för exkludering* och hur idrotten är *underkastad exkludering*. Å ena sidan finns en rad exempel på hur idrott organiseras och aktiviteter arrangeras, där vi kan peka på hur dessa utgör en drivkraft för exkludering. Det innebär att idrotten arrangeras så att barn och unga på olika platser utestängs från möjligheter till deltagande på lika villkor som andra. De utesluts till följd av sådant som kostnader (medlems-, tränings- och tävlingsavgifter eller utgifter för utrustning), brist på föreningar,

¹⁵¹ Stenling, C. (2015).

¹⁵² Collins, M. m.fl. (2015).

¹⁵³ Redelius, K. m.fl. (2016); Friends (2022). ”Inte kul, men det får man tåla!” Rapport; Anderson, E. (2010). *Sport, theory and social problems*.

¹⁵⁴ RF-SISU (2020). *Verksamhetsinriktning 2020–2021*.

¹⁵⁵ Ekholm, D. m.fl. (2021b).

exkluderande normer samt konkurrens, selektion och utslagning. De inkluderas dessutom på andra villkor än andra barn och unga, genom att erbjudas idrott i form av projekt som uttryckligen syftar till att exempelvis förhindra brott.¹⁵⁶ Inkludering på instrumentella villkor innebär exkludering från deltagande i idrott på lika villkor.¹⁵⁷

Å andra sidan finns anledning att titta närmare på hur idrotten som sådan drabbas av den ojämlikhet, segregation och exkludering som präglar samhället – det vill säga hur barn och ungas fattigdom, bristande utbildning, boendesegregation, sämre hälsa och lägre politiska deltagande ramar in deras deltagande i idrott. Vi behöver alltså rikta blicken mot hur förutsättningar för deltagande i idrott underkastas exkluderingens mekanismer. Deltagande i idrott är en av många aktiviteter där segregation och exkludering sammankopplas med varandra och utspelar sig. I det avseendet är idrotten drabbad av de olika mönster av exkludering som tar form där, och i andra sociala sammanhang. Med det som utgångspunkt är det rimligt att fråga sig om inte företrädare för idrotten jämte politiker borde bekymra sig mer om hur idrottens ojämlika villkor är ett problem för deltagande i just idrott. Ojämlikhet, segregation och exkludering resulterar i minskad rekrytering liksom sämre rustade föreningar, på platser där det finns många unga (och unga med stort intresse för idrott). Det är mönster som idrotten underkastas. I det avseendet kan det vara lämpligt att företrädare för idrotten blir lika mycket en röst för att påtala dessa villkor, och hur de inverkar på de aktiviteter som arrangeras, som de är en aktör som framhäver den service idrotten kan bidra med för att lösa dessa samhällsproblem.

Idrottsrörelsen och politiken kan inte bortse från ojämlikhet

Man kan diskutera om det inte borde ligga i idrottsrörelsens intresse att, utöver att arbeta med inkludering i sina egna verksamheter, betona de villkor i samhället (och därmed i idrotten) som skapar exkludering. Dessa villkor försvårar rekrytering, bredd, spets och konkurrens, och försvårar därmed en framgångsrik idrott. Inom olika idrotter och inom idrottsrörelsen i stort pågår just nu en debatt om att minska fokus på samhällsengagemang, för att i stället fokusera på idrotten som sådan. Det kan till exempel handla om strategier för föreningsutveckling och förbättrad konkurrenskraft i ”idrottssvaga områden”. På så sätt träder en spänning mellan samhällsengagemang och idrottsutveckling fram, som emellertid inte får vara en konflikt. Idrotten och dess organisationer kan inte bortse från påtagliga samhällsutmaningar kopplade till ojämlikhet, eftersom de försämrar villkoren för idrotts-

¹⁵⁶ Dahlstedt, M. m.fl. (Red.) (2021).

¹⁵⁷ Ibid.

utövning och är en del av idrottens villkor. Om idrottsrörelsen vill se mer och bättre idrott är det nödvändigt att aktivt förhålla sig till ojämlika villkor i samhället – det ligger i rörelsens eget intresse.

Hur ter sig då de politiska vägarna framåt när det gäller hur idrott kan bli en produktiv kraft för inkludering? En politik som upprätthåller dualism och instrumentalitet kan inte fånga komplexiteten i exkluderingens dynamik, och kan därför inte bli en kraft för inkludering. En sådan politik – oavsett från vilka positioner den utformas eller artikuleras – kan heller inte rikta blicken mot de exkluderande villkor som tar form i idrotten. Ett sådant fokus riskerar att ensidigt belysa idrottens inkluderingspotential i relation till samhällets förmodade exkludering. För att idrotten ska kunna bli en kraft för inkludering krävs åtminstone två saker:

- En förståelse av hur idrotten är invävd i och sammankopplad i samhället – med en rad andra ojämlikhets- och exkluderingsmekanismer.
- Ett jämlikt samhälle där idrotten alltså är en integrerad del.

Det är i relation till sådana villkor symptomatiskt att talet om idrotten som verktyg handlar om att undvika en framtid fylld av hot och risker, i stället för politiska visioner om att skapa ett jämlikt samhälle och en jämlik idrott.

Jämlika villkor ger liv åt idrottens kraft

Det här innebär inte ett argument för minskat stöd till idrotten. Det finns heller ingen konflikt mellan en reserverad tilltro till idrotten som lösning på samhällsproblem, och en generös inställning till satsningar på idrotten. Och även om enskilda idrottsprojekt knappast löser större samhällsproblem kan det i sådana projekt finnas stora vinster för både idrotten och samhället. Idrottens förtjänster behöver då ses i ljuset av rimliga förväntningar. Att barn och unga upplever deltagande som meningsfullt kan i sig vara en tillräckligt värdefull effekt av stödet till idrotten.¹⁵⁸ Staten, kommuner och idrottens egna organisationer kan göra en hel del för att stödja föreningsbyggande i alla delar av samhället.¹⁵⁹ Sådant stöd kan emellertid fokusera på att underlätta för föreningar att bedriva verksamhet, mer än att forma enskilda idrottsaktiviteter och projekt riktade till de som saknar tillgång till sådana aktiviteter, för att på lång sikt skapa jämlikhet i deltagande i idrott.¹⁶⁰ Den ojämlikhet, segregation och exkludering som präglar och sammanbinder idrott och samhälle innebär en ny spelplan för idrottsrörelsen som folkrörelse.

¹⁵⁸ Ekholm, D. m.fl. (2021b).

¹⁵⁹ Linderyd, A. m.fl. (2022).

¹⁶⁰ Shekha, A. m.fl. (2022). *Idrottsföreningen utvecklar Skäggetorp*. Webbvideo.

Politiska ambitioner om att använda idrottens kraft som ett medel för att hantera eller lösa problem i samhället i övrigt, utan en politik för att skapa jämlika villkor för deltagande i idrott, är inte främst ett hot mot idrottens föreställda autonomi. Det är framför allt en politik i avsaknad av visioner, utan egentliga möjligheter att ge liv åt idrottens kraft. En politik för idrottens kraft måste i stället se idrotten i samhället, och samhället i idrotten, och överge förgivettagna distinktioner mellan idrott och samhälle, liksom föreställningar om huruvida idrott är ett mål eller medel, problem eller lösning, autonom rörelse eller verktyg, behov eller rättighet.

Referenser

- Aldén, L., Hammarstedt, M. & Neuman, E. (2015). "Ethnic segregation, tipping behaviour, and native residential mobility". I *International Migration Review*, vol. 49, nr. 1, s. 36–69.
- Ambrose, A. (2017). *Att navigera på en skolmarknad: En studie av valfrihetens geografi i tre skolor*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Anderson, E. (2010). *Sport, theory and social problems: A critical introduction*. Abingdon: Routledge.
- Angelin, A. (2009). *Den dubbla vanmaktens logik: En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Bengtsson, E. (2020). *Världens jämlikaste land?* Stockholm: Arkiv förlag & tidskrift.
- Bergsgaard, N. A. & Norberg, J. R. (2010). "Sports policy and politics: The Scandinavian way". I *Sport in Society*, vol. 13, nr. 4, s. 567–582.
- Blomdahl, U., Elofsson, S., Bergmark, K., Lengheden, L. & Åkesson, M. (2019). *Ökar ojämlikheten i föreningsidrotten? En studie om socioekonomisk bakgrund och barns och ungdomars deltagande i idrottsförening*. Rapport. Malmö: Ung livsstil.
- Bornemark, J. (2018). *Det omätbaras renässans: En uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Stockholm: Volante.
- Centrum för idrottsforskning (2019). *Statens stöd till idrotten – uppföljning 2018*, s. 41f. Stockholm: Centrum för idrottsforskning.
- Centrum för idrottsforskning (2022). *Statens stöd till idrotten – uppföljning 2021*. Stockholm: Centrum för idrottsforskning.
- Cohen, J. L. & Arato, A. (1995). *Det civila samhället och den politiska teorin*. Göteborg: Daidalos.
- Collins, M. & Kay, T. (2015). *Sport and social exclusion*. London: Routledge.
- Dahlstedt, M. (2005). *Reserverad demokrati: Representation i ett månggetniskt Sverige*. Umeå: Boréa.
- Dahlstedt, M. & Ekholm, D. (Red.) (2021). *Idrottens kraft? Ungas livsvillkor och ojämlikhetens problem i en segregerad stad*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlstedt, M. & Ekholm, D. (2022). "Fattigdom: En demokratisk utmaning i lokalsamhället". I B. Hermelin (Red.), *Kommunerna och hållbar utveckling: Demokrati, välfärd och lokal utveckling*. Linköping: Linköpings universitet.

Deleuze, G. & Guattari, F. (2004). *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia*. New York: Continuum.

Ekholm, D. (2019). *Idrott som lokal socialpolitik: Kommun och civilsamhälle i samverkan*. Linköping: Linköpings universitet.

Ekholm, D. & Dahlstedt, M. (2021a). "Fostran för förändring". I M. Dahlstedt & D. Ekholm (Red.), *Idrottens kraft? Ungas livsvillkor och ojämlikhetens problem i en segregerad stad*, s. 217. Lund: Studentlitteratur.

Ekholm, D. & Dahlstedt, M. (2021b). "Idrott för vem och varför?" I M. Dahlstedt & D. Ekholm (Red.), *Idrottens kraft? Ungas livsvillkor och ojämlikhetens problem i en segregerad stad*. Lund: Studentlitteratur.

Ekholm, D. & Dahlstedt, M. (2023). *Sport as social policy: Midnight Football and the governing of society*. London: Routledge.

Ekholm, D., Fahlén, J. & Stenling, C. (2021). "Idrottens politiska legitimitet". I M. Dahlstedt & Ekholm, D. (Red.), *Idrottens kraft? Ungas livsvillkor och ojämlikhetens problem i en segregerad stad*. Lund: Studentlitteratur.

Ekholm, D., Wernesjö, U. & Dahlstedt, M. (2022). *Bollen i rörelse: Tjeffotboll, fostran och normkritik i den urbana periferin*. Linköping studies in social work and welfare No. 2022:1. Linköping: Linköpings universitet.

Eriksson, B. (2022). "Låt idrotten få behålla sin styrka". *Svenska Dagbladet*, 2022-08-04.

Fahlén, J. & Stenling, C. (2016). "Sport policy in Sweden". I *International Journal of Sport Policy and Politics*, vol. 8, nr. 3, s. 515–531.

Fotbollskanalen (2022). "Sverige utan ren idrottsminister – Forssmed ser inga problem: 'Idrotten är en stark resurs'". Webbintervju.

<https://www.fotbollskanalen.se/sverige/tv-sverige-utan-ren-idrottsminister-forssmed-ser-inga-problem-idrotten-ar-e/>. (Hämtad 23 december 2022.)

Friends (2022). *"Inte kul, men det får man tåla!" Friends idrottsrapport*. Rapport. Stockholm: Friends.

Johansson Jansson, E. & Ekholm, D. (2022). *Reboot – football for jobs: Om idrott som verktyg för arbete och sysselsättning*. Linköping studies in social work and welfare No. 2022:2. Linköping: Linköpings universitet.

Justitiedepartementet (2022). "Uppdrag till Centrum för idrottsforskning att följa upp statens stöd till idrotten". Webbsida.

<https://www.regeringen.se/490d44/contentassets/640a8834538548f6a17a3c98f57f7>

b38/uppdrag-till-centrum-for-idrottsforskning-att-folja-upp-statens-stod-till-idrotten.pdf. (Hämtad 25 november 2022.)

Linderyd, A. & León Rosales, R. (2022). *Idrottsrörelsen som demokratiskola: Interna och externa förväntningar i arbetet med inkludering och segregation*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

Lindroth, J. (1988). *Från sportfåneri till massidrott*. Stockholm: HLS Förlag.

Lindroth, J. (2011). *Idrott under 5000 år*. Stockholm: SISU Idrottsböcker.

Listerborn, C. & Molina, I. (2022). "Rätten till bostad eller kris i bostadsfrågan". I N. Altermark & M. Dahlstedt (Red.), *Bortom systemskiftet: För en ny gemenskap*. Stockholm: Verbal.

Moderaterna (2022). "250 miljoner till särskilt idrottslyft i utsatta områden".
Webbsida.

<https://moderaterna.se/stockholm/nyhet/250-miljoner-till-sarskilt-idrottslyft-i-utsatta-omraden/>. (Hämtad 25 november 2022.)

Montelius, A. (1912). *Hjälpare: Råd och anvisningar för fattigvårdsintresserade*, s. 53. Stockholm: Norstedts.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor/MUCF (2016). *Utvecklingen av ideella föreningars villkor: Civila samhällets villkor 2016 med fokus på ideella föreningar i utsatta områden*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor/MUCF.

Norberg, J. R. (2004). *Idrottens väg till folkhemmet: Studier i statlig idrottspolitik 1913–1970*. Stockholm: SISU Idrottsböcker.

Norberg J. R. (2011). "A contract reconsidered? Changes in the Swedish state's relation to the sports movement". I *International Journal of Sport Policy and Politics*, vol. 3, nr. 3, s. 311–325.

Norberg, J. R. & Lindholm, J. (2021). "När idrottens och samhällets normsystem kolliderar". I Centrum för idrottsforskning (Red.), *Idrottens riskzoner: Om vägar till trygg och trovärdig idrott*. Stockholm: Centrum för idrottsforskning.

Redelius, K., Kempe-Bergman, M., Larsson, B. & Linghede, E. (2016). *Gör idrotten som Idrotten vill? Barn- och ungdomsidrottens utformning i retorik och praktik*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

RF-SISU (2020). *Verksamhetsinriktning 2020–2021*.

<https://www.rf.se/globalassets/riksidrottsforbundet/nya-dokument/nya-dokumentbanken/rfs-verksamhet/verksamhetsinriktning-2020-21.pdf>. (Hämtad 25 november 2022.)

Rosa, H. (2014). *Acceleration, modernitet och identitet: Tre essäer*. Göteborg: Daidalos.

Shekha, A. & Wetterhall, H. (2022). *Idrottsföreningen utvecklar Skäggetorp*. Webbvideo.
<https://www.youtube.com/watch?v=oT7zBcO8Jo8>. (Hämtad 8 december 2022.)

Socialstyrelsen (2010). *Social rapport 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 2008:59. *Föreningsfostran och tävlingsfostran*. Betänkande av idrottsstödsutredningen. Stockholm: Socialdepartementet.

Stenling, C. (2015). *The drive for change: Putting the means and ends of sport at stake in the organizing of Swedish voluntary sport*. Umeå: Umeå universitet.

SVT (2021). "Ygeman blir ny idrottsminister". Webbartikel.
<https://www.svt.se/sport/idrottspolitik/ygeman-blir-ny-idrottsminister>. (Hämtad 25 november 2022.)

SVT (2022). "Sju av åtta partier vill satsa mer på idrottens integrationsarbete". Webbartikel.
<https://www.svt.se/sport/idrottspolitik/sju-av-atta-partier-vill-satsa-mer-pengar-pa-idrottens-integrationsarbete>. (Hämtad 25 november 2022.)

Wijk, J. (2001). "Idrott, ungdom och 'dansbanelände': Om den svenska idrottsrörelsens begynnande engagemang som ungdomsfostrare på 1940-talet". I *Idrott, historia och samhälle 2001*, s. 85–111.

Österlind, M. (2017). *Strävan efter samhällsförbättring: Idrottspolitiska problematiseringar och Lösningstrategier för formandet av den nyttiga idrotten och den idrottande individen*. Doktorsavhandling. Umeå: Umeå universitet.

speedo

Kan sociala idrottsentreprenörer motverka segregation?

Katarina Schenker, Daniel Bjärsholm, Per Gerrevall & Susanne Linnér, Linnéuniversitetet
Tomas Peterson, Malmö universitet

Inledning

”Idrottslyftet har öppnat dörrarna för fler, men få har klivit över tröskeln.”¹⁶¹ Det var en av slutsatserna i en utvärdering av *Idrottslyftet* för drygt tio år sedan. Den idrottspolitiska satsningen pågick mellan 2007 och 2019, med syfte att få fler barn och ungdomar att börja idrotta i idrottsrörelsens regi och få fler att stanna kvar längre inom idrotten. För att åstadkomma detta skulle ansvariga inom idrottsrörelsen bland annat hålla nere avgifter och utveckla nya verksamhetsformer.

Satsningen grundade sig dels i rapporter om minskade deltagarantal i den svenska idrottsrörelsen, samtidigt som kostnaderna för att delta ökat, dels i politiska beslutsfattares uppfattning att idrotten kan fylla en integrerande och demokrati-fostrande roll i samhället. Men *Idrottslyftet* ledde inte till att fler började idrotta. I stället har minskningen fortsatt – i takt med ytterligare kostnadsökningar för deltagarna.

Det statliga ekonomiska stödet i *Idrottslyftet* permanentades 2020 och blev en del av idrottsförbundens ordinarie verksamhet. Trots denna extra satsning, som lett till en utveckling av både Riksidrottsförbundets och övriga idrottsförbunds administration och policyer, når idrottsrörelsen sålunda inte fram. Föreningsidrotten når i huvudsak dem som redan har erfarenhet av den genom sina familjer. Ett exempel som visar på detta är studien *Nyanländas etablering i idrottsrörelsen* av Arnoldsson med flera, vilken visar att utvecklingsmedel tenderar att nå redan idrottsstarka och socioekonomiskt välmående grupper i samhället.¹⁶²

Vad beror detta på? I detta kapitel visar vi hur man med utgångspunkt i det sociala entreprenörskapet skulle kunna realisera intentionerna med *Idrottslyftet*. Sociala entreprenörer utmanar de organisatoriska gränser som i dagsläget är ett hinder för

¹⁶¹ Hedenborg, S. m.fl. (2012a). ”Fler stannar men färre börjar”. I *Svensk idrottsforskning*, vol. 21, nr. 1, s. 51–54.

¹⁶² Arnoldsson, J. m.fl. (2019). ”Nyanländas etablering i idrottsrörelsen”. I Centrum för idrottsforskning, *Idrotten och (o)jämligheten*.

innovativa organisationer, vilka arbetar med att få fler barn och ungdomar att såväl börja, som fortsätta, idrotta.

Vidare kommer vi att redogöra för hur god folkhälsa kan förstås i relation till begreppet segregation. Efter att ha presenterat våra teoretiska utgångspunkter följer ett antal exempel på verksamheter vi menar kan beskrivas i termer av socialt entreprenörskap. Kapitlet avslutas framåtsyftande. Där diskuterar vi vilka krav som behöver ställas på organisationer i ett segregerat samhälle för att ge barn, ungdomar och vuxna möjligheter till motion och idrott, i syfte att främja en god folkhälsa.

Vår bakgrund

Vi som är författare av detta kapitel har mångårig erfarenhet av att utvärdera idrottsliga och idrottslika verksamheter. Med idrottslika menar vi verksamheter med innehåll som till det yttre påminner om idrott, men som inte handlar om att rangordna deltagarnas prestationer utifrån kända, accepterade och vedertagna tävlingsregler. I stället för att vinna eller prestera bättre idrottsligt kan de överordnade målsättningarna där handla om att alla ska få spela, bli passade till liksom bli sedda och respekterade.

Mellan 2005 och 2007 deltog några av oss i en utvärdering av *Handslaget*, den statliga utvecklingsatsning som föregick *Idrottslyftet*.¹⁶³ Därefter deltog vi i en nationell utvärdering av *Idrottslyftet* som sträckte sig från 2009 till 2011.¹⁶⁴ Vi har också erfarenheter av att utvärdera idrottsliga eller idrottslika verksamheter på uppdrag av kommuner, regioner och RF-SISU i Småland och Skåne.¹⁶⁵

Den huvudsakliga anledningen till att vi fick uppdraget att skriva detta kapitel är de studier vi gjort om socialt entreprenörskap inom idrotten, ett forskningsprojekt som startade 2014.¹⁶⁶ Vårt intresse har varit riktat mot idrottsprojekt som går emot strömmen i en tid när föreningsidrotten står inför stora utmaningar, i form av sjunkande aktivitets- och medlemssiffror inom barn- och ungdomsidrotten, en snabbt ökande kommersialisering och professionalisering samt vidgade sociala klyftor och ökad segregation i samhället. Idrottsrörelsen erbjuder med sin storlek och spridning många människor fysisk aktivitet, social samvaro och demokratisk

¹⁶³ Gerrevall, P. (2007). "Ett handslag för demokratisk utveckling". I *Svensk idrottsforskning*, vol. 16, nr. 3–4, s. 47–49; Peterson, T. (2007). "När fälten korsas – om Handslagsprojekt på skoltid". I *Svensk idrottsforskning*, 16(3–4), 70–73.

¹⁶⁴ Gerrevall, P. m.fl. (2012). *Idrottslyftets externa utvärdering*; Hedenborg, S. m.fl. (2012b). *Utvärdering av Idrottslyftet*.

¹⁶⁵ Exempelvis Fahlström, P.-G. m.fl. (2021). *SLUTSNACKAT!*

¹⁶⁶ Peterson, T. & Schenker, K. (2018). "Social entrepreneurship in a sport policy context". I *Sport in Society*, vol. 21, nr. 3, s. 452–467.

fostran, och bidrar på så sätt till ett hållbarare samhälle. Samtidigt sker en snabb ökning av antalet konkurrenter med verksamhetsformer som på olika sätt utmanar den traditionella föreningsbaserade idrottens form och innehåll. Idrottsrörelsen, som alltid dragit en skarp gräns mellan förening och företag när det gäller att organisera sin verksamhet, utmanas sålunda i allt större utsträckning av konkurrenter som ifrågasätter denna skarpa gräns.

De idrottsprojekt som vi följt under åren har i flera avseenden gjort avtryck. Verksamheterna har å ena sidan på ett framgångsrikt sätt utmanat idrottens egen logik till både innehåll och form, exempelvis åldersstrukturer, krav och avgifter, men även avseende organisering, exempelvis genom att vissa verksamheter organiserats utanför Riksidrottsförbundets paraply. Å andra sidan har de också synliggjort svårigheter gällande samarbetet mellan ideella föreningar och kommunal verksamhet, samt mellan olika förvaltningar inom den kommunala sektorn. Projekten har utmanat förståelsen för vad idrott är och kan vara, idrottens roll i verksamheten samt syftet med verksamheten. Vi kommer senare i kapitlet ge konkreta exempel på projekt av detta slag. Det begrepp som vi funnit användbart i arbetet med att förstå de studerade idrottsprojekten är *socialt entreprenörskap*. Kortfattat kan detta förstås som verksamheter vars primära målsättning *inte* är ekonomisk profit eller idrottsliga framgångar. Syftet är i stället att åstadkomma social förändring (exempelvis social inkludering) genom innovativa och nydanande metoder. I vårt arbete stötte vi på några frågeställningar som behövde besvaras:

- Hur kan vi förstå de processer som främjar socialt entreprenörskap, samhälls-politiskt och i relation till den nordiska idrottsmodellen?
- Vilka villkor kan identifieras som centrala för hållbart socialt entreprenörskap inom idrotten?

I det här kapitlet vill vi lyfta fram projekt som utifrån vår definition bygger på socialt entreprenörskap, och vars verksamheter skapar möjligheter att arbeta för minskad segregation. De ska dock inte ses som den ultimata eller enda lösningen på samhällets problem. Entreprenörer är gränsöverskridare som kan orsaka problem i relation till hur samhället är organiserat. Ofta ses de sociala entreprenörerna som jobbiga, eftersom de rubbar de vardagliga cirkelarna. Samtidigt behöver dessa rubbas för att utmana invanda mönster och motverka segregation. Det sociala entreprenörskapet kan ses som ett verktyg i processer som handlar om att utmana och förändra det befintliga systemet. När detta blivit tillräckligt utmanat kan de nya former som visat sig vara hållbara ta plats. Det är sålunda viktigt att se och bemöta sociala entreprenörer som möjliggörare, snarare än problemskapare.

Viktiga begrepp

Två begreppspår kan hjälpa oss att förstå idrott och motion i relation till god folkhälsa och segregation. Begreppsparen kan också hjälpa oss att förstå varför idrottsrörelsen har svårt att organisera verksamheter som innebär att fler unga ”kliver över tröskeln”. Det ena, som presenterades inledningsvis, är *idrottsliga* och *idrottslika*. Det andra är *inomidrottsligt* och *utomidrottsligt*.

Utifrån det inomidrottsliga perspektivet är det svårt att förstå meningen med idrottslik verksamhet, och varför man ska investera i idrott utifrån någon annan anledning än att uppnå bättre idrottsresultat. Utvidgat handlar detta om att utifrån idrottskollektivets uppfattning skapa goda förutsättningar för bra idrott. Utomidrottsligt kan andra värden än de idrottsliga lyftas fram, exempelvis att motverka segregation. Det blir då ett extra uppdrag för idrottsrörelsen, vilket inte nödvändigtvis ger förutsättningar för resultatmässigt bra idrott.

I det regeringsuppdrag till Centrum för idrottsforskning som ligger till grund för denna rapport lyfts *god folkhälsa* fram – analyserna ska handla om barns, ungdomars och vuxnas möjligheter till motion och idrott, med avsikt att främja en god folkhälsa. Idrotten utgör då en del i ett folkhälsoarbete som syftar till en jämlik och god hälsa bland befolkningen. Centralt i folkhälsoarbetet är att utjämna de skilda villkor som finns i samhället när det gäller att få tillgång till, och ägna sig åt, motion och idrott (kunna och vilja ”kliva över tröskeln”). God folkhälsa handlar i detta sammanhang om att tillgängliggöra verksamhet och göra den tilltalande – inte minst från ett utomidrottsligt perspektiv. Det är nämligen inte självklart att inomidrottslig verksamhet med tävlingsidrottsliga prestationer som mål kan ses som en naturlig del i ett folkhälsoarbete.

Vidare är även *jämlikhet* ett centralt begrepp. Det är ett ord med flera bottenar. Jämlikhet kan förstås i relation till tillträdet, och här finns en dubbel relation – verksamheten ska då välkomna alla, liksom samhället ska ge alla lika förutsättningar att ta sig till verksamheten. Ansvariga behöver då specificera vilka verksamheter som avses, och hur olika geografiska områden ska utformas för att alla ska kunna ta del av de förstnämnda. Tillträdet kan också begränsas av höga föreningsavgifter och andra omkostnader som deltagandet medför. Utöver tillträdet kan även genomförandet av verksamheten ses utifrån ett jämlikhetsperspektiv. Alla, oavsett färdighet, ska då kunna vara med i verksamheten, och inte bli utestängda på grund av den uppmärksamhet som ledaren ger eller inte ger, eller på vilka sätt som verksamheten utformas. Jämlikhet kan dessutom förstås utifrån

verksamhetens effekter. I detta fall handlar effekterna inte om idrottsprestationer utan om folkhälsa, det vill säga en god och jämlik hälsa.

Socialt entreprenörskap inom idrotten

I detta kapitel ägnar vi mest utrymme åt socialt entreprenörskap inom idrotten, eftersom det ligger till grund för vår forskning. Det är med hjälp av detta begrepp som vi menar att vi bättre kan förstå hur idrotten kan utmana gränser som hindrar fler att ”kliva över tröskeln”.

Socialt entreprenörskap kan ses som ett förändringsverktyg. Att våga utmana är betydelsefullt för att åstadkomma förändringar. Socialt entreprenörskap uppstår också ur en samhällskritik. I våra studier har det exempelvis handlat om kritik mot att verksamhet inom idrottsföreningar och skolor inte utgår från barn och ungdomars perspektiv och behov.

Vår definition av socialt entreprenörskap, som har formulerats utifrån empiriska och teoretiska studier, bygger på fem teser. Här är de sammanfattade till tre.¹⁶⁷

1. **Korsande av gränser:** Socialt entreprenörskap karakteriseras av en verksamhet vars aktiviteter på ett konfliktfyllt sätt korsar gränser mellan samhällets sektorer (offentlig sektor, företagssektor, ideell sektor och hushållssektor).
2. **Medel för att bygga:** Socialt entreprenörskap använder idrotten, pengarna och entreprenörskapet som medel, inte som mål.
3. **Det sociala:** Det sociala innehållet i socialt entreprenörskap är definierat utifrån statens mål för idrottsverksamheten, och är ytterst en fråga om demokrati i den mening att deltagarna erkänns, ges inflytande och inkluderas i verksamheten.

Korsa organisatoriska gränser

Inom idrottsrörelsen finns många eldsjälar som har ett stort engagemang för sin idrott, och kan vara centrala i en förenings eller ett förbunds verksamhet. Men det är inte eldsjälarna som vi åsyftar med begreppet social entreprenör. Vi menar att gränsöverskridandet, som är en grundläggande beståndsdel i det sociala entreprenörskapet, sällan är det som eldsjälarna brinner för. Eldsjälarna ”brinner för verksamheten”, och vet hur den ska vara. Då är det i första hand en viss idrott det handlar om, inte om sociala värden i sig. Den sociala entreprenören däremot kan vara betydligt mer flexibel i sina lösningar, i syfte att uppnå önskade sociala värden.

¹⁶⁷ Se t.ex. Peterson, T. & Schenker, K. (2015) *KIOSK* och Bjärsholm, D. (2020). *Idrott som medel – inte som mål*.

Dessa flexibla lösningar och gränsöverskridande verksamheter utmanar således både inåt och inomidrottsligt, exempelvis eldsjälarna, och utåt och då utomidrottsligt. En del i entreprenörskapet handlar om att kunna identifiera oreglerade områden, som förvisso kan omgärdas av synsätt som handlar om att "så här brukar vi göra" eller "så har vi aldrig gjort". Både kommuner och specialidrottsförbund har i våra studier visat sig ofta haft svårt att hantera de sociala entreprenörerna. En kommun kan exempelvis ha svårt att bedöma om en socialt entreprenöriell verksamhet ska hanteras av fritidsförvaltningen eller utbildningsförvaltningen, då verksamheten är gränsöverskridande.

Kommunernas organisatoriska stuprör innebär att de bidrag som finns inom respektive stuprör ibland är svåra att söka för sociala entreprenörer.¹⁶⁸ Detta faktum kan kompliceras av att idrottsrörelsen, å sin sida, inte anser att verksamheten är "riktig" idrott. Entreprenörer kan emellertid utnyttja olika logiker, lagar och policyer som råder inom olika samhällssektorer till sin fördel, i relation till de sociala målsättningar som finns med verksamheten. Detta leder oss in på nästa tes.

Medel för att bygga social förändring

Socialt entreprenörskap inom idrotten använder idrotten, pengarna och entreprenörskapet som medel, inte som mål. Men hur kan man avgöra hur entydigt en verksamhet gör det? För att definitionen ska vara meningsfull måste det någonstans finnas en gräns som inte går att korsa. Vi har valt tankefiguren att verksamheten ska klara sig utan tävlingsidrott, samt att de överordnade värdena ska vara andra än de som den prestationsorienterade tävlingsidrotten står för. Det är förvisso möjligt att förstå idrotten som en social företeelse, men om tävlingsprestationer är logiken för verksamheten, kommer de värden som leder till en stärkt folkhälsa att få stå tillbaka. Tävlingsidrott, som handlar om att utse vinnare, liksom identifiera de bästa – och därigenom också de som är sämre, är i sin logik motsatsen till jämlikhet.¹⁶⁹

Det är också svårt att avgöra hur stor vinst som ska vara möjlig i ett socialt företag (denna diskussion är för övrigt högst aktuell inom vård och skola). Ett företag som ägnar sig åt socialt entreprenörskap kan gå med vinst, vilken kan användas för att exempelvis försörja sin eller sina ägare. Men även här finns en gräns, där strävan efter vinst går före det sociala innehållet. I det sociala entreprenörskapet ska vinsten sålunda framför allt användas till att stärka eller säkra verksamheten. Även entreprenörskapet kan ses om en användbar resurs i det sociala arbetet. Som vi

¹⁶⁸ SOU 2016:13. *Palett för ett stärkt civillsamhälle*, s. 366.

¹⁶⁹ Oliynyk, I. (2021). "Man vill ju ha med sig alla eleverna i undervisningen".

berört tidigare innebär korsandet av gränser en fördel, även om det leder till konflikter. I våra studier har vi exempelvis sett hur sociala entreprenörer lyckas få tillgång till idrottshallar på sätt som skulle vara otänkbara för vanliga idrottsföreningar. Och trots brist på uppenbar finansieringskälla finner de ständigt nya vägar för att med små medel kunna hålla verksamheten vid liv. Den huvudsakliga insatsen för verksamheten står entreprenören själv för, genom valet att göra det sociala entreprenörskapet till en livsstil, vilket innebär att arbetsinsatsen är oreglerad.

Det sociala – målet är jämlikhet och demokrati

Det sociala innehållet i idrottens sociala entreprenörskap är definierat utifrån statens mål för idrottsverksamheten, och är ytterst en fråga om demokrati. Det är de utomidrottsliga värdena som knyter an till demokrati, jämlikhet och deltagande som värdesätts.

De sociala mål som vi har identifierat i våra studier har varit kopplade till just demokrati och jämlikhet. En del idrottsföreningar arbetar med sociala värden genom Corporate Social Responsibility (CSR), där en del av verksamheten syftar till att förbättra villkoren i samhället. En stor del av föreningen kan då ägna sig åt inom-idrottsliga verksamheter, som ger deltagarna goda förutsättningar att utvecklas, tävla och nå idrottslig framgång, medan en annan och mindre del fokuserar på tydligt samhällsnyttiga projekt (det vill säga utomidrottslig verksamhet). Skillnaden mellan det som här benämns som socialt entreprenörskap och CSR är dock att i det förra är de samhällsnyttiga värdena överordnade. CSR kan förstås som en sidoverksamhet till exempelvis en allsvensk fotbollsförening, vars primära verksamhet består av fotboll (det vill säga inomidrottsliga värden), och där fotbollen ges företräde framför eventuella samhällsnyttiga insatser. En CSR-verksamhet kan på så vis läggas ned utan påverkan på fotbollsföreningens kärnverksamhet. Att inte kunna gå emot sin organisations kärnverksamhet begränsar sålunda i vilken grad en CSR-verksamhet kan utmana befintliga strukturer.

Sannolikt kommer det alltid att finnas behov av socialt entreprenörskap i relation till samhällsutvecklingen, men när den önskade förändringen är uppnådd behöver entreprenören söka sig andra utmaningar. Detta innebär att det sociala entreprenörskapet kan ses som ett mellansteg som ska leda till önskad förändring. Vad detta konkret innebär kommer att förtydligas längre fram i kapitlet.

Idrottslika verksamheter som utmanar

I det följande belyser vi utifrån ett antal empiriska exempel det sociala entreprenörskapets komplexitet, såväl som dess möjligheter. Exempelen är valda på grundval av att de vart och ett, liksom tillsammans, illustrerar det sociala entreprenörskapet och dess villkor. Verksamheterna är beskrivna i ordningen från det lilla till det stora, det vill säga utifrån ett uthållighetsperspektiv, om de är direkt inriktade mot barn och unga, om de omfattar utbildning, om de inbegriper lokalsamhället, eller om de inkluderar flera av dessa nivåer.

Samtliga exempel belyser verksamheter som huvudsakligen premierar utomidrottsliga värden och som erbjuder idrottslik verksamhet. Utifrån ett jämlikhetsperspektiv är de sociala entreprenörerna medvetna om problematiken kring *tillträdet* och *genomförandet* – om än på olika sätt – och de när en förhoppning om att aktiviteten i förlängningen innebär mer jämlika villkor för samhällsdeltagande.

KIOSK – utomidrottslig undervisning

KFUM Idrott och social kunskap (KIOSK) startade 2004 som ett projekt inom *Handslaget*. *KIOSK* tillhandahåller fysisk och mental träning för barn inom ramen för en utökad skoldag. Projektet vänder sig till mellanstadieskolor i Malmö, huvudsakligen i innerstaden, med ett heterogent elevunderlag. Alla barn i åldersgruppen, oavsett bakgrund, får därmed tillträde till verksamheten, och den är avgiftsfri.

KIOSK beskriver att de riktar sig till tre grupper av barn i Malmö. De menar att det finns barn vars föräldrar aktivt påverkar det framtida yrkesvalet, genom att styra dem i riktning mot det tänkta yrket. Dessa barn behöver få stöd i att tänka och handla självständigt. Det finns också barn vars föräldrar har ett stort behov av samhällets stöd. Dessa barn kan ibland ha tappat hoppet och är då svåra att motivera till att utbilda sig och ta ansvar. Den tredje gruppen barn är de som är ensamma, och inte får tillräckligt med bekräftelse hemma. *KIOSK* uppfattar att denna sistnämnda grupp är vanlig i innerstaden. Det finns få idrottsföreningar där, och föräldrarna har svårt att skjutsa till aktiviteter i utkanten av staden. Barn och ungdomar som inte har en organiserad fritid i innerstaden, och som inte har vuxna som har möjlighet att bekräfta dem tillräckligt mycket, hamnar i en riskgrupp. De behöver vuxenstöd, trygghet, uppmärksamhet och fysisk aktivitet.¹⁷⁰

KIOSK leder skolklasserna minst en timme per vecka under ett helt läsår. Innehållet i verksamheten är ofta idrottslikt, och undervisningen sker alltid från ett utom-

¹⁷⁰ Peterson, T & Schenker, K. (2015) *KIOSK*.

idrottsligt perspektiv. Under lektionerna behandlas grundläggande kunskaper om kost och hälsa, sömn, träning samt beteende, liksom konsekvenser av olika beteenden och förhållningssätt. Tre veckor i rad sker verksamheten i en idrottshall och innehåller fysisk aktivitet. Under den fjärde veckan är man i klassrummet. Undervisningen kan då handla om exempelvis trafikvett, riskerna med alkohol och tobaksrökning, veckopengar eller grooming på nätet. Den praktiska verksamheten består huvudsakligen av gymnastiska övningar och moment i utövandet av idrotter, vilka laddas med socialt innehåll – trygghetsövningar, gruppövningar, ledarskapsövningar etcetera. En ledstjärna i dessa övningar är att alla ska ha möjlighet att delta. Om det är något eleven känner oro inför att medverka i, ska den kunna känna sig tillräckligt trygg för att uttrycka sin ångslan, och veta att den känslan respekteras. Detta innebär att även de didaktiska överväganden som kopplas till genomförandet görs utifrån ett jämlikhetsperspektiv, där alla barns inflytande och upplevelser ses som lika viktiga. För att verksamheten ska fungera behöver eleverna vara trygga med gruppen, vilket kräver att ledaren arbetar både med grupp och individ.

KIOSK har vuxit fram ur en samhällskritik relaterad till föräldrarollen, lärarrollen och skolans ansvar. Även om vuxna är fysiskt närvarande för barnen har de ofta fullt upp med sig själva. I centrum, och fria från kritiken, finns barnen. Samhället är utformat för vuxna, därför är *KIOSK*:s uppgift att utgå från barnens perspektiv.¹⁷¹

Organisatoriskt var *KIOSK* en del av KFUM Malmö fram till 2009, då den ideella föreningen *KIOSK* grundades. Föreningen ligger fortfarande inom KFUM-rörelsen, men är inte som de andra idrottssektionerna medlem i Riksidrottsförbundet. Anledningen går att finna i den kritik som *KIOSK* riktar mot den alltför utbredda tävlingsverksamheten inom de flesta svenska idrottsföreningar, inkluderat de värden som den verksamheten står för. Konsekvensen av detta ställningstagande är ständiga problem med att finansiera verksamheten. När *KIOSK* ansökt om stöd hos Riksidrottsförbundet har man fått avslag och i stället blivit hänvisade till kommunen. Kommunen har i sin tur skickat runt *KIOSK* mellan olika förvaltningar – fritidsförvaltningen, skolförvaltningen och så vidare. *KIOSK*:s problem med att finna finansiering uppmärksammas i den statliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle*, som ett exempel på verksamhet som bedrivs över flera förvaltningar i den kommunala organisationen.¹⁷² De bidrag som finns att fördela hör till olika organisatoriska stuprör, och kan inte ges till organisationer som definierar sin verksamhet på andra sätt än inom stuprören. Trots ekonomiska svårigheter

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² SOU 2016:13.

har *KIOSK* emellertid alla år sedan starten haft verksamhet i skolorna i Malmös innerstad.

Fotboll för integration

Projektet *Fotboll för integration* startade 2013. Syftet var att med hjälp av idrott göra en insats för somaliska flickor som relativt nyligen kommit till Sverige. Det startades av en tonårig flicka som sju år tidigare själv kommit till Sverige. Syftet var att erbjuda deltagarna en social och idrottslig verksamhet, som stöd för att hitta en aktivitet och gemenskap utanför hemmets och skolans ramar. Initiativtagaren hade en stark drivkraft att ge nyanlända flickor en bättre ingång till det svenska samhället, samtidigt som hon saknade intresse av egen ekonomisk vinning. Genom hembesök bjöds unga flickor in till en social och idrottslig verksamhet. Inledningsvis lånade ABF ut sina lokaler. Efter hand växte gruppen till ett 30-tal unga flickor med olika nationaliteter, som en gång i veckan träffades för att spela fotboll. Behovet av en större lokal ökade, och efter påstötningar från initiativtagaren fick man vid några tillfällen låna en av kommunens idrottshallar på försök. Projektet utvidgades småningom till att innefatta två fasta tider i veckan. Mellan 16 och 45 flickor var med vid varje tillfälle.

I det här fallet har entreprenörskapet haft betydelse. Att som privatperson inom den informella sektorn agera proaktivt, förhandla och få tillgång till tider i en kommunalägd idrottsarena, utan att tillhöra en registrerad idrottsförening, kräver både engagemang och kreativitet. Projektledaren har korsat gränser där hon inte bara sett hinder, utan försökt hitta pragmatiska lösningar på de problem som uppstått på vägen mot målet.

Närhet och trygghet var viktiga faktorer för flickorna att ta steget, liksom för deras familjer när det gäller att våga låta sina barn delta. Redan från början var det viktigt för initiativtagaren att verksamheten skulle vara öppen, tillåtande och flexibel, för att på så sätt få flickorna att känna sig inkluderade. Även flickor som bor på annan ort har sökt sig till verksamheten, efter att ha fått vetskap om dess innehåll och den sociala gemenskap som skapats.

Den idrottslika verksamhet som bedrivits har öppnat upp för deltagande och social gemenskap genom ett erkännande av de förutsättningar som flickorna burit med sig. Även här har det inneburit att tänja på och utmana gränser. Deltagarna har ofta gemensamt kommit fram till lösningar på olika problem, till exempel hur de skulle ta sig till lokalen, språkförbistringar eller hur man hanterar starka normer för vad en flicka kan, eller bör, ägna sig åt för aktiviteter.

Inom ramen för projektet har en hel del av idrottens och fotbollens kulturella normer också utmanats, det vill säga inomidrottsligt. *Fotboll för integration* är inte en traditionell idrottsförening med medlemskap och formell administration. Verksamheten bygger i stället på spontanidrottens logik. Det finns inga yttre krav på regelbunden närvaro eller avgifter, och tjejerna kan komma i vilka kläder de vill – de behöver exempelvis inte ha fotbollsskor. Aktiviteten bygger varken på fotbollens regelverk eller på tävling, utan på fysisk rörelse, social gemenskap samt förutsättningar för att stärka självförtroende och självkänsla. Flickorna i verksamheten beskriver att de utvecklar sociala värden: de lär känna andra, vågar prata med och lyssna på andra, göra sin röst hörd och argumentera för sin ståndpunkt. Inom ramen för de övergripande regler och värden som skapats gemensamt i gruppen finns ett stort utrymme för olikhet. Delaktighet och beslutsfattande har också blivit en del av den idrottsliga aktiviteten och träningsverksamheten.¹⁷³

Några av de flickor som själva deltog i verksamheten har nu utbildats till ledare. Utbildningen har finansierats med hjälp av bidrag till projekt med fokus på integration, vilket varit frukten av ett samarbete med kommunen och distriktsidrottsförbundet. Samtidigt som projektet har lyckats korsa vissa gränser har det också ställts inför motstånd, eftersom verksamheten rör sig i gränslandet mellan den informella, den ideella och den offentliga sektorn. Projektet synliggör vilka hinder och möjligheter som finns i kommunen för en verksamhet som denna.¹⁷⁴ En ny verksamhetsform har skapats, och resulterat i att man har nått barn och ungdomar som annars i mångt och mycket stått utanför idrotten. *Fotboll för integration* är ett exempel på ett projekt där idrotten, eller snarare det idrottslika innehållet, ses som ett medel för att stärka unga flickors hälsa och sociala inkludering.¹⁷⁵

Projektet lever alltjämt vidare i samma form som tidigare, med två fasta tider i veckan och ett idrottslikt innehåll, även om villkoren har förändrats. Andra ledare, som själva tidigare spelat fotboll inom ramen för verksamheten, har tagit över. Vidare stöttar kommunen och det kommunala bostadsbolaget verksamheten, och kommunen har inkluderat delar av den i sitt avgiftsfria reguljära utbud för barn och ungdomar. Det entreprenörskap som krävdes initialt är sålunda inte längre lika avgörande för verksamhetens framtid, eftersom det nu finns ett tydligare och mer

¹⁷³ Gerrevall, P. m.fl. (2018). "Social entrepreneurship, sport and democracy development". I T. Peterson & K. Schenker (Red.), *Sport and social entrepreneurship in Sweden*, s. 75–98.

¹⁷⁴ Bjärsholm, D. m.fl. (2018). "The cases". I T. Peterson & K. Schenker (Red.), *Sport and social entrepreneurship in Sweden*, s. 61–74.

¹⁷⁵ Gerrevall, P. m.fl. (2018).

säkerställt stöd. Även om projektet endast inkluderar flickor, har det lett till att vissa deltagare kunnat ta steget till verksamheter där både flickor och pojkar ingår.

Som en konsekvens av detta mellanstegsprojekt har en förening bildats, där den unga kvinnan som startade projektet i dag är ordförande. Föreningen har numera ett damlag i division 4, och är på väg att också starta ett flicklag. Det som en gång började som ett projekt vars verksamhet endast var idrottslik, har på senare tid utvecklats till att också inkludera en idrottslig verksamhet, där de som vill spela fotbollsmatcher i idrottsrörelsens regi har möjlighet göra detta.

Gilla Vatten och Nelms metod

Upphovsmakarna till *Gilla Vatten* och *Nelms metod* är sociala entreprenörer kopplade till en simförening. Projektet *Gilla Vatten* startades av Simklubben Poseidon i Lund, i samarbete med Swedish Center for Aquatic Research i Lund, och fick stöd av Allmänna arvsfonden mellan 2014 och 2017. Under denna period utbildades avgiftsfritt cirka 450 instruktörer, som i sin tur undervisade barn och unga. Avsikten med utbildningsinsatsen var att hjälpa barn som inte kan simma, och som är rädda för eller ovana vid vatten. Minst 10 000 barn och unga har undervisats med metoden.

Simkunnighet uppfattas som en viktig säkerhetsmässig förmåga av samhället.¹⁷⁶ Badmiljön i Sverige innefattar därtill sedan åtminstone 100 år en jämlik och jämställd kultur, där kvinnor och män badar tillsammans. Även om *Gilla Vatten* inte primärt har syftat till inkludering och jämställdhet, uppskattas att 77 procent av de cirka 10 000 barn och unga som utbildats har migrationsbakgrund. Bland annat har förberedelseklasser (vilka syftar till att ge nyanlända elever de kunskaper som de behöver för att därefter kunna ta del av ordinarie undervisning) framgångsrikt givits undervisning inom ramen för *Gilla Vatten*.¹⁷⁷ Projektet har även haft ett samarbete med Immigranternas Riksförbund (IRF) och Invandrarnas Riksförbund i Sverige (IRIS).

I projektet används konceptet Brainswim. Det skiljer sig från traditionell simundervisningsmetodik i den mening att det först och främst handlar om att lära sig hantera emotionella upplevelser av vatten, och att vara i harmoni med vattnet, snarare än att instrumentellt lära sig olika sim- och flyttekniker. De emotionella upplevelserna och tryggheten i vattnet ses inom ramen för Brainswim som överordnande simtekniska och idrottsliga färdigheter. Konceptet är utvecklat av Shane

¹⁷⁶ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2010). *Varför drunknar barn?*

¹⁷⁷ Kihlberg Bystedt, H. (2016). *Att befinna sig i ytan för att se lärandet på djupet.*

Gould och Milton Nelms, som båda har erfarenheter av ytterligheterna elitsimning och undervisning i vattenvana för vattenrädda personer. De har bland annat arbetat med vattensäkerhet och simkunnighet på Fiji, ett land som har drabbats av många drunkningsolyckor.

I Sverige har Svenska Simförbundet och Svenska Livräddningssällskapet av tradition en stark ställning inom området simkunnighet. Initiativtagarna till *Gilla Vatten* utmanade denna tradition, då utbildningsverksamheten riktade sig till alla intresserade från olika typer av organisationer, såsom simföreningar, religiösa föreningar och skolor. Konceptet följde inte heller den simskolemetodik som traditionellt har använts.

Baserat på erfarenheterna från *Gilla Vatten* initierades sedan ett nytt projekt, *Nelms metod*, som även det stöttades av Allmänna arvsfonden under tre år (2019–2022). Projektet utvecklades i samarbete med Simklubben Poseidon, Swedish Center for Aquatic Research i Lund och Furuboda folkhögskola. Syftet var att bidra till ökad rörelseförmåga hos personer med funktionsvariationer. Även här var utgångspunkten vatten, som också kan ses som ett terapeutiskt verktyg för ökad rörelseförståelse, och ökad sensorisk medvetenhet, för personer med funktionsvariationer. Cirka 350 instruktörer har utbildats, och under projektperioden nådde projektet cirka 1 400 personer med funktionsvariationer.

Det sociala i detta entreprenörskap handlar om att tillgängliggöra vattnet, i form av bassänger, sjöar och hav, för fler. Det angränsar till idrottens domäner på grund av simningen och de definitioner av simning som vanligen används i Sverige. Men det rör sig också i den terapeutiska riktningen – både utifrån att terapeutiska inslag kan behövas för att komma över vattenrädsla, och att vistelse i vatten i sig kan uppfattas som ett terapeutiskt redskap. Eftersom förhållningssättet till bassänger, sjöar och hav är kulturellt inbäddat blir verksamheten både en introduktion och utmaning till gängse bad-/simkultur. Den inomidrottsliga utmaningen ligger huvudsakligen i själva konceptet, som inom ramen för *Gilla Vatten* benämns som Brainswim. Detta koncept är i högre utsträckning känslomässigt orienterat än den traditionella simskoleverksamheten.

Med en utbildning fri från avgifter, förkunskapskrav och begränsningar för vilka organisationer som kan delta, har *Gilla Vatten* tillgängliggjort sin verksamhet för ledare, barn och unga. Trösklarna för deltagande har varit låga. Vidare har konceptet Brainswim bidragit till att de som normalt sett är rädda för vatten givits utrymme att lära sig att gilla vatten.

Visingsö AIS – en mötesplats

Visingsö AIS (VAIS) är en ideell idrottsförening med drygt 400 medlemmar, som grundades 1935 på ön Visingsö i Vättern. Sedan starten har föreningen haft en omfattande och föränderlig verksamhet för att leva upp till sitt uttalade ändamål ”att genom utövning av idrott och friluftsliv, verka för höjande medlemmarnas sociala och fysiska fostran, samt främjande av god kamratskap och idrottsanda”.¹⁷⁸ För VAIS är det viktigt att vara en mötesplats och att kunna erbjuda något till alla, oavsett ålder, idrottslig färdighet, ekonomiska förutsättningar etcetera. Föreningen har därför valt att ha låga deltagaravgifter och ett stort utbud av idrottslika aktiviteter. Det är endast föreningens seniorfotbollsverksamhet som är idrottslig, då den ingår i den organiserade tävlingsidrotten. Resterande aktiviteter sker enkom på motionsnivå och är till för alla åldrar, till exempel cirkelträning, friidrott, gymnastik, volleyboll och övrig fotboll. I VAIS fall blir det möjligt att tala om ett omvänt Corporate Social Responsibility (CSR). Här är seniorfotbollen en sidoverksamhet, medan de idrottslika aktiviteterna utgör kärnverksamheten.¹⁷⁹

VAIS riktar sig emellertid inte enbart till sina medlemmar. Även icke-medlemmar ges tillträde till föreningen och dess aktiviteter. Ett exempel är föreningens långvariga samarbete med Statens institutionsstyrelses (SiS) ungdomshem, som finns på ön. De icke skolpliktiga pojkarna som är intagna för tvångsvård (på grund av psykosocial problematik, kriminalitet eller missbruk) ges tillträde till VAIS verksamhet, under förutsättning att de av ungdomshemmet inte bedöms vara en fara för sig själv eller andra. VAIS låter pojkarna vara med som jämlikar. Verksamheten utgör en plats för social gemenskap, där pojkarna kan utvecklas och rehabiliteras. Idrotten används sålunda som ett medel för att hjälpa dem tillbaka till samhället. Samtidigt innehåller detta samarbete även entreprenöriella inslag. VAIS tar ett utomidrottsligt ansvar för ön i stort. Föreningen har exempelvis med bidrag från kommunen byggt flera anläggningar (såsom utegym och motorikbana), som är tillgängliga för allmänheten dygnet runt. Kommunala företrädare menar att VAIS ”är ju så mycket mer än bara idrott. De är ju ett byalag, de är en samhällsförening och de är en vägförening. De är ju och jobbar med alla frågor som finns där ute som berör dem på något sätt, och dem runtomkring. Så de är ju jättevärdefulla, och speciellt på en ö”.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Visingsö AIS (2013). *Stadgar för den ideella föreningen Visingsö Allmänna Idrottsällskap (VAIS)*, §1.

¹⁷⁹ Bjärsholm, D. (2020).

¹⁸⁰ *Ibid.*, s. 95–96.

Andra viktiga inslag i den vardagliga verksamheten är kommunikation och möjligheter till deltagande. Informationsdelning och reella möjligheter till inflytande är två aspekter som lyfts fram vid intervjuer med företrädare från VAIS. Om en medlem får en idé om exempelvis en ny aktivitet, eller nya investeringar, kommer föreningen att diskutera denna öppet utifrån bland annat idéns syfte och investeringsplan. Om idén får stöd implementeras den snarast. Ett konkret exempel är det nya klubbhuset, som stod klart 2017 (bland annat finansierat av medel från Allmänna arvsfonden). Huset inkluderar både ett gym och en lounge, och fungerar som en social mötesplats.¹⁸¹

En framgångsfaktor för VAIS är föreningens många samarbeten över sektorsgränserna. Samarbeten sker med olika aktörer såväl på ön som på fastlandet. De bidrar till ekonomisk stabilitet och möjliggör utveckling. Utöver de samarbeten som nämnts, är det värt att lyfta fram den lägerverksamhet (främst fotbollsläger) som sker i samarbete med hotell- och konferensanläggningen på ön. Detta samarbete har genom åren varit ekonomiskt betydelsefullt för båda parter.¹⁸²

Friskis & Svettis sänker trösklar

Vårt sista exempel är Friskis & Svettis, den av verksamheterna som omfattar flest individer. Förstadiet till dagens mycket omfattande verksamhet är gypapassen till musik under festliga former i Gymnastik- och idrottshögskolans idrottshall för snart 50 år sedan. Tanken med passen var att det skulle vara roligt att röra på sig, och man distanserade sig från träning som var kopplad till tävling och prestation.

Efter att först ha haft en kraftig tillväxt i Stockholmsområdet startades efter hand ett stort antal Friskis & Svettis-föreningar runt om i landet. Genom det sociala entreprenörskapet, som låg till grund för Friskis & Svettis och som sedan har blivit en del av verksamhetsformen, har gränser korsats i relation till den offentliga och kommersiella sektorn och det civila samhället. Exempelvis har Friskis & Svettis utvecklat Röris och Mini-Röris, vilka är rörelseprogram som ska inspirera barn till rörelse: hemma, i skolan eller förskolan. De har också inspirationsdagar för dem som vill lära sig om barn och träning, för att kunna sprida Röris och Mini-Röris bland barn.

Expansionen har emellertid inte varit problemfri. Med dessa projekt utmanas lärarutbildningar, skolor och förskolor, då konceptet sprids bland lärare och pedagoger i syfte att få barn att vilja röra på sig inom ramen för skolans och förskolans verk-

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Ibid.

samhet. Från den kommersiella sektorn har det kommit kritik mot att Friskis & Svettis verksamhet utgör en osund konkurrens, som slår ut lokala friskvårdsföretag. Till skillnad från privata företag kan ideella föreningar undgå moms på tjänster och sociala avgifter för löner, men samtidigt få bidrag för sin verksamhet. Därigenom kan de hålla lägre avgifter än konkurrenterna, enligt kritikerna.

Idrottsrörelsen å sin sida både vill, och inte vill, ha Friskis & Svettis i sin idrottsfamilj. De cirka en halv miljon medlemmarna utgör en inte oväsentlig del av Riksidrottsförbundet, så länge de tillhör något specialidrottsförbund. Samtidigt har Friskis & Svettis blivit nekade att bli ett eget specialidrottsförbund, dels på grund av Riksidrottsförbundets snäva idrottsdefinition, som ställer krav på tävling (Friskis & Svettis menar att de bara ”tävlar mot soffan”), dels då de har verksamhet som andra förbund uppfattar överlappar deras.

I dag har Friskis & Svettis en varierad verksamhet för både vuxna och barn i ett stort antal anläggningar. Trösklarna för deltagande är också förhållandevis låga. Avgifterna har kunnat hållas nere med hjälp av ideellt arbete och genom att vara en organisationsform (förening) som gynnas skattemässigt. Friskis & Svettis har också arbetat med att ta bort hinder i själva genomförandet – även träningen i sig ska vara enkel och tillgänglig. De många medlemsföreningarna ger även utrymme för att pröva nya lokala koncept, som sedan kan utvärderas och, om de är lyckade, inspirera andra.

Slutsatser

Vilka slutsatser kan man dra från dessa exempel? Nedan lyfts karaktäristiska drag som vi menar är väsentliga och gemensamma för verksamheterna.

1. Samtliga projekt faller under vår definition av socialt entreprenörskap inom idrotten. Det gäller likväl korsandet av sektorsgränser, synen på resurser som medel för att bygga och tonvikten på det sociala (demokratifrågor).
2. Alla projekt har börjat underifrån som lokala initiativ. Några startade som projekt inom *Handslaget* eller *Idrottslyftet*, och har därmed inledningsvis fått ekonomiskt stöd. Att aktiviteterna är idrottslika snarare än idrottsliga, och att fokus är på utomidrottsliga mål i stället för inomidrottsliga, innebär emellertid att projekten/verksamheterna och organisationerna bryter mot några av de grundprinciper som styr idrottsrörelsen, exempelvis att organisera tävlingsidrott med tillhörande regler. En möjlig konsekvens av den snäva syn på idrott som finns inom idrottsrörelsen kan innebära att dessa verksamheter (såsom *KIOSK*) helt sonika beslutar sig för att lämna Riksidrottsförbundet, med dess

organisatoriska stuprör. Att stärka projekt som börjar underifrån och lokalt, snarare än initiera projekt ovanifrån, ser vi som viktigt för att motverka segregationen i samhället.

3. Utifrån ett hållbarhetsperspektiv behöver sociala entreprenörer samarbeta med en eller flera stabila och viktiga samhällsaktörer, såsom kommunala bostadsbolag, skolor eller idrottsföreningar. Utan ett sådant samarbete har de sociala entreprenörerna svårt att säkerställa en ekonomiskt hållbar verksamhet.
4. Att anordna ledarutbildningar är viktigt för verksamheternas långsiktiga hållbarhet.
5. Att projekt initierats och drivs av en idrottsförening, såsom i fallet Visingsö AIS, innebär att det finns förutsättningar för en stabil verksamhet.

Avslutande kommentar

Ett socialt uppdrag som att motverka segregation innebär att det befintliga systemet behöver utmanas. För det krävs fritänkare som vågar vara gränsöverskridande och innovativa.

Vi behöver fler exempel på socialt entreprenörskap inom idrotten, som bryter gränser och sätter sociala mål före idrottsliga. Just därför är det beklagligt att dessa insatser så ofta får kämpa i motvind.

Flera av de projekt vi betraktar som socialt entreprenörskap har haft eller har ekonomiskt stöd från Allmänna arvsfonden. Detta gäller till exempel för *KIOSK*, *Gilla Vatten* och Visingsö AIS. Andra exempel på entreprenöriella projekt med idrottslik verksamhet och starka sociala värden är *Aktivitet Förebygger*, med målet att förbättra barns fysiska och psykiska hälsa,¹⁸³ och det nystartade *Hemmaplan*, som handlar om att starta nya sociala idrottsföreningar i så kallade idrottssvaga bostadsområden, med låg andel aktiva i föreningsidrotten.

De sociala entreprenörerna behöver alltså ofta gå utanför idrotten för att få medel till att förverkliga sina projekt. Vill man använda idrotten som medel för att realisera sociala syften behöver man alltså etablera ett samarbete mellan idrottsrörelsen och andra finansiärer, exempelvis Allmänna arvsfonden. Samtidigt kan idrottsrörelsens förmåga att arbeta med samhällsförändring diskuteras. Med en snäv idrottsdefinition finns det i huvudsak endast utrymme för verksamhet som har idrott som både mål och medel.

¹⁸³ Hedenborg, S. m.fl. (2012b).

För att underlätta för de sociala entreprenörer som har kapacitet att bidra till minskad segregation, behöver kommuner se till så att verksamhetsdelarna blir mer lika kommunicerande kärn, snarare än organisatoriska stuprör. Politiskt innebär detta att idrottslika projekt med social inkludering som mål behöver få ett avsevärt större kommunalt ekonomiskt stöd, än de bidrag som vanligen går till den lokala idrotten. Samtidigt behöver Riksidrottsförbundet fundera över sin snäva idrottsdefinition, som fungerar avgränsande och exkluderande. Riksidrottsförbundets syn på vilka verksamheter som får existera i sin egen rätt i ett specialidrottsförbund gynnar satsningar av karaktären ”mer av samma sak”. Det leder inte till att fler kliver över tröskeln.

Referenser

Arnoldsson, J., Lindell, L., Mattsson, P. & Svender, J. (2019). "Nyanländas etablering i idrottsrörelsen". I Centrum för idrottsforskning, *Idrotten och (o)jämligheten: I medlemmarnas eller samhällets intresse?* Stockholm: Centrum för idrottsforskning. Rapport 2019:2.

Bjärsholm, D. (2020). *Idrott som medel – inte som mål: Förutsättningar för socialt entreprenörskap inom idrotten*. Doktorsavhandling. Malmö: Malmö universitet.

Bjärsholm, D., Gerrevall, P., Linnér, S., Peterson, T. & Schenker, K. (2018). "The cases". I T. Peterson & K. Schenker (Red.), *Sport and social entrepreneurship in Sweden*, s. 61–74. London: Palgrave Macmillan.

Fahlström, P.-G., Glemne, M., Carlsson, B., Linnér, S., Stark, T. & Strömberg, C. (2021). *SLUTSNACKAT! Ishockeyns kultur – språkbruk i ungdomsishockey*. Linnéuniversitetet. Rapport.

Gerrevall, P. (2007). "Ett handslag för demokratisk utveckling". I *Svensk idrottsforskning*, vol. 16, nr. 3–4, s. 47–49.

Gerrevall, P., Fahlström, P.-G., Hedberg, M. & Linnér, S. (2012). *Idrottslyftets externa utvärdering: Svenska Danssportförbundet, Svenska Friidrottsförbundet, Svenska Golf förbundet, Svenska Ishockeyförbundet och Svenska Konståkningsförbundet*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

Gerrevall, P., Bjärsholm, D. & Linnér, S. (2018). "Social entrepreneurship, sport and democracy development". I T. Peterson & K. Schenker (Red.), *Sport and social entrepreneurship in Sweden*, s. 75–98. London: Palgrave Macmillan.

Hedenborg, S., Jonasson, K., Peterson, T., Schenker, K. & Tolvhed, H. (2012a). "Fler stannar men färre börjar". I *Svensk idrottsforskning*, vol. 21, nr. 1, s. 51–54.

Hedenborg, S., Jonasson, K., Peterson, T., Schenker, K. & Tolvhed, H. (2012b). *Utvärdering av Idrottslyftet: Svenska Ridsportförbundet, Svenska Klätterförbundet, Svenska Orienteringsförbundet, Svenska Simförbundet och Svenska Taekwondoförbundet*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

Kihlberg Bystedt, H. (2016). *Att befinna sig i ytan för att se lärandet på djupet: Brainswim – en studie i metodens inverkan på nyanländas vattenvana*. [sic!] Magisteruppsats. Skövde: Högskolan i Skövde.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2010). *Varför drunknar barn? En retrospektiv studie över barn som drunknat i Sverige 1998–2007*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.

Oliynyk, I. (2021). *”Man vill ju ha med sig alla eleverna i undervisningen”*: Didaktiska val och genusmönster i skolämnet *Idrott och hälsa*. Doktorsavhandling. Växjö: Linnéuniversitetet.

Peterson, T. (2007). ”När fälten korsas – om Handslagsprojekt på skoltid”. I *Svensk idrottsforskning*, 16(3–4), 70–73.

Peterson, T. & Schenker, K. (2018). ”Social entrepreneurship in a sport policy context”. I *Sport in Society*, vol. 21, nr. 3, s. 452–467.

Peterson, T., & Schenker, K. (2015). *KIOSK – Idrott och socialt entreprenörskap*. Bokbox.

SOU 2016:13. *Palett för ett stärkt civilsamhälle*, s. 366. Stockholm: Elanders Sverige.

Visingsö AIS (2013). Stadgar för den ideella föreningen Visingsö Allmänna Idrottssällskap (VAIS), §1. Visingsö AIS.

Idrott och segregation – Om idrottens roll i ett ojämlikt samhälle är en antologi där där forskare och experter ger olika perspektiv i frågor kopplade till idrott och segregation.

Hur ser segregationen ut i svensk barn- och ungdomsidrott? Vad görs för att minska den och har insatserna någon effekt?

Rapporten är en del av Centrum för idrottsforskning's årliga uppföljning av statens stöd till idrotten.

Medverkande:

- Johan R Norberg, Centrum för idrottsforskning
- Jonas Arnoldsson, Riksidrottsförbundet
- Johan Högman, Stefan Wagnsson & Sebastian Bellander, Karlstads universitet
- Olov Wolf-Watz, Strategirådet
- David Ekholm & Magnus Dahlstedt, Linköpings universitet
- Katarina Schenker, Daniel Bjärsholm, Per Gerrevall & Susanne Linnér, Linnéuniversitetet. Tomas Peterson, Malmö universitet

